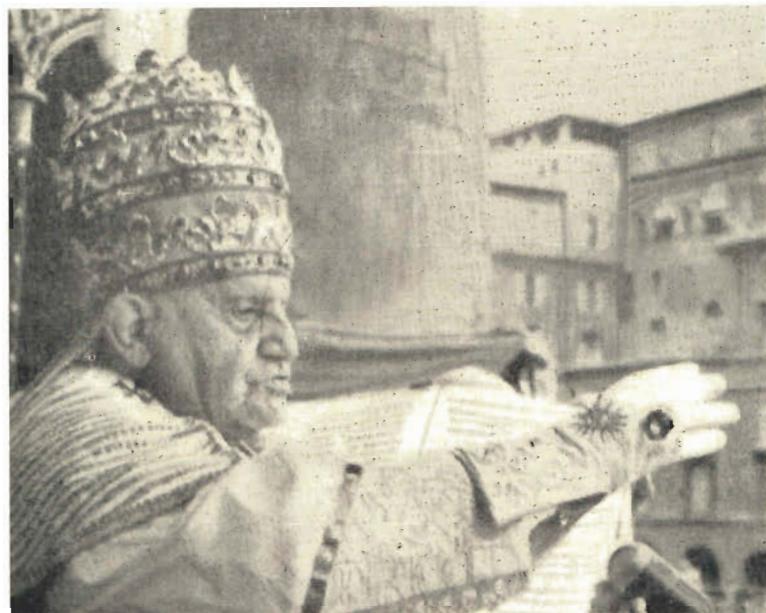

„Die Ukraine und die Welt“

УКРАЇНА СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

ПАПА ІОАНН ХХІІІ

10 років „Україна і Світ“
10 Jahre „Die Ukraine und die Welt“
10 years „Ukraina and the World“

Зошит дев'ятнадцятий - двадцятий

ГАННОВЕР

1959 рік

З М И С Т

	Стор.
Г. Л. — Відійшли	1
О. д-р Богдан Курилас — Провісник єднання християн	4
Гоголь про українство та католицизм	7
Ілля Сапіга — Шляхи сучасного православ'я (стаття третя)	13
Марта Калитовська — Пісня що шумить	25
Богдан Бойчук — поезії	25
Женя Васильківська — поезії	25
Богдан Тиміш Рубчак — поезії	26
Дмитро Вакаров — Серце	27
Хосе Марія де Ередія — Купіль	27
Pax Ucraina Poëticae (Українські народні пісні, поезії Шевченка, Лесі Українки та Ірини Шуварської-Шумилович в англійських та німецьких перекладах)	28
Езра Павнд — Canto XLV (в українському та польському пере- кладах, з коментарем)	30
Вільям Шекспір — Макбет (фрагменти)	46
М. Орест — З записів у нотатнику	68
Олекса Ізарський — Про Рольфа Бонгса	69
Рольф Бонгс — Таранівський слід	71
Ю. Г. — Шлях української скрипачки	75
С. Ю. Процюк — До проблематики сучасної інженерної освіти .	76
Проф. Ю. Григорій — Україна у світлі найновіших советських джерел (закінчення)	84
Критика і бібліографія. Прогулянка книгарнею (обговорення но- вих книжкових появ: Е. К., Ігор Костецький)	93
На маргінеси	115
Наші втрати	117
В одній прикрій справі (редакційне)	119

Зошит дев'ятнадцятий - двадцятий

Відійшли

Папа Пій XII посів Петрів престіл за найдраматичнішого періоду життя людства. Цей період було позначене бурями другої світової війни, невимовними стражданнями цілих народів, ширенням заглади, розкладу й безвірництва зі Сходу. У цей страшний час Пій XII провадив безкомпромісовою боротьбу в обороні Христової правди.

З його відходом з життя людство зазнало величезної втрати. Зокрема для українців Пій XII зробив багато добра. Він врятував наших полонених у Ріміні від, здавалося, неминучої репатріації, безнастанно дбав про піднесення й скріплення нашої Церкви в її греко-католицькому віровизнанні, іменував прелатами українських генеральних вікаріїв в Європі, створив українську греко-католицьку митрополію в Канаді, а перед самою своєю смертю — також у США.

Через Архієпископа Владику Кир Івана Бучка покійний Папа надавав повсякчасну допомогу українським залишенцям в Європі.

Автор цих рядків хоче поділитися з читачами «УіС» коротко спогадом про його особисті враження з духової чинності відійшлої Пастирія, що їх він свого часу виніс, перебувавши в Римі.

У Вічному Місті є багато пам'яток, які були свідками героїчних дій перших християн, свідками започаткованих тоді жорстоких переслідувань прихильників Христової правди, які переслідування, на ганьбу людській історії, відновилися на певних просторах нашої плянети в поточному сторіччі. На тлі цих фактів, антихристянського чину і непохитного протичину з боку Церкви в ім'я віри й добра, — можливість побачити в житті одного з найбільших провідників християнства набувала для автора цих рядків особливого значення.

... Площа Святого Петра, вечір. Базиліка, увінчана гармонійною банею, що її проектував Мікель-Анджельо. Площу напів оперізує колонада, збудована Берніні. Нестримним струмом б'ють водограй.

На площі збираються невеличкі купки паломників та екскурсантів. Деякі з них починають голосно вигукувати:

— Папа! Папа! Вів іль Папа!

Праворуч від собору, за високими мурами височить Ватиканський палац. Усі вікна в ньому темні, лише на горішньому поверсі одне вікно праворуч освітлено. Це робочий кабінет Папи.

Тим часом на площі сходиться дедалі більше й більше людей. Вигуки гуснутуть, ширяться, наповнюють повітря.

Світло в кімнаті палацу гасне. За хвилину вікно освітлюється живим світлом — і знову гасне. Це знак.

Незабаром ціла площа наповнюється людськими масами. Вигуки на честь Папи зливаються в могутній хор.

Раптом вікно яскраво освітлюється. Спалахують потужні рефлектори, вони кидають з обох боків пасма сліпучого молочно-блізого світла. У сяйві їхніх променів з'являється у вікні Папа.

На ньому сліпучо блізький одяг. У той час, як із сотень грудей лунає вигук «Вів іль Папа!», Вселенський Архиєрей благословляє зібраних на площі.

Вигуки переходять в овацию. З одного боку чуті спів «Te Deum лявдамус». Папа довго не відходить від вікна.

Нарешті, світло гасне, і візія зникає. Духове піднесення, величезне моральне задоволення на численних обличчях людей, які починають розходитися, можна простежити майже фізично.

Для автора цих рядків масові сходини на площі і благословення з вікна являло собою щось наче пролог до наступної масової авдієнції, яка мала місце кілька днів по тому в соборі Святого Петра.

Густі юрби паломників, туристів, екскурсантів з різних місцевостей Італії та з різних країн світу посувалися в напрямі базиліки Святого Петра.

До призначеного на авдієнції місця треба входити не через головний вхід до базиліки, а через подвір'я. Там відвідувача зустрічають швайцарські гвардійці, розміщені на всьому просторі, які дають потрібні вказівки.

Собор Святого Петра — єдиний у світі храм, куди вхід на великі урочистості можливий лише за квитками. Це пояснюється тим, що він вміщає під свої склепіння одноразово 70 000 людей, тоді як охочих побувати там буває завжди не-звірівнянно більше. У Римі кожнотакож є сила-сильнена відвідувачів, та й самі мешканці італійської столиці звичайно виявляють велику зацікавленість до вроčистостей і тому натовпом заповнюють не тільки площу перед собором, а й цілу широку вулицю Кончеляціоне аж до Тібру. Отож, вступ до храму доводиться регулювати квитками.

Пропісник єднання християн

З датою вибору нового Папи — 28. жовтня 1958 — в осередкові уваги християнського світу опинилася нова особистість.

Першими тижнями по виборі й коронації у світовій пресі з'явились дані про життя й дотеперішню діяльність Анджельо Джузеппе Ронкаллі: народження в селянській родині, студії, рукоположення, єпископська хиротонія, нунціатура в Софії, Істанбулі й Парижі, патріарха духовна влада у Венеції... Та самозрозуміло, що сучасний світ цікавлять не тільки ці зовнішні факти, а й головне з головного: людський образ селянина на Апостольському Престолі.

За цей час вийшли у світ дві більшого розміру монографії, які — в усякому разі, як перші інформативні зведення, — малоють цей образ. Обидва автори — італійці-римляни. Першим є Монс. Джованетті, з Державної канцелярії Ватикану, і твір його, який носить називу «Іоанн XXIII», являє собою вичерпну анкету довгого й плідного життя теперішнього Папи. Автором другої праці, ще повнішої і написаної в популярній формі, — «Іоанн XXIII, його життя та особистість», — є А. Лядзаріні, редактор «Осерваторе Романо», який перебуває на цьому пості вже тридцять років.

Книга Лядзаріні, досить багато ілюстрована знятками з різних періодів життя та діяльності Папи, становить щось наче розгорнену фреску, фільм, зворушливий і поважний, але аж ніяк не суровий, а, навпаки, сповнений життерадісності, ба — в певних місцях — навіть одвертого гумору.

Переказуємо кілька деталів.

1920 р. папа Бенедикт XV призначив Монс. Ронкаллі до Собору пропаганди, з завданням реорганізувати християнські місії у світі.

Р. 1925 папа Пій XI доручив йому відповідальність за місійну виставку в Римі під час ювілейного 1925 року.

Наприкінці грудня 1944 р. Монс. Ронкаллі перебував в Іstanbulі. Тоді до нього надійшлашифрована телеграма від папи Пія XII, яка сповіщала про призначення на пост нунція в Парижі. Монс. Ронкаллі негайно сідає до літака, пролітає понад Європою і приземлюється в Парижі саме вчасно, щоб скласти генералові де Голлеві новорічні побажання — як декан дипломатичного корпусу. Посол СССР мусів з кислою міною сховати своє побажання до кишені. Його нашвидку склали в Москві й привезли спеціальним літаком, але прибуття нового нунція зробило цю працю зайвою.

Іоанн XXIII має властивість подолувати антипатій людей, що репрезентують цілком протилежні погляди й переконання. Знаменою була його зустріч з Едуардом Ерріо, вождем французьких радикалів. З великою м'якістю нунцій сказав до нього:

— Наши розходження в поглядах стосуються виключно політичної ділянки. Чи не гадаєте ви, що це суща дрібниця?

Ерріо подумав хвильку й погодився. Після цього він дружив з нунцієм аж до самої своєї смерті. Помер він прийнявши св. Тайні.

Показові навіть найдрібніші деталі з побуту цієї своєрідної людини. До паризької нунціатури завітали якось брати нунція, селяни-верховинці з околиці Бергамо. Прості й нехитрі люди, вони не вміли як слід зав'язати свої краватки. Коли подано величезне дипломатичне авто, нунцій запитав братів:

— А як же ви зав'язували їх учора?

— Ох! у дома зав'язують нам краватки наші дружини.

— Гаразд. Коли так, то їдемо всі без краваток, — вирішив Монс. Ронкаллі. — Я їх також не ношу.

Під час конклаву на Кардиналі Ронкаллі була ряса з трохи старосвітської матерії.

— Це знаменита ряса, — сказав він, — вона передвоєнна. Я дістав її у спадщину по моemu єпископові.

Єпископ монс. Радіні-Тедескі помер 22. серпня 1914 року.

По виборі — інсталяція нового Папи. Багато хто хвилюється й метушиться. Робітники переносять меблі. Новообраний же спокійно читає собі часловець, а в перервах — гомонить із трудящими, що забивають цвяхи й мурують.

За кілька день по тому новий Папа вперше заувів до вілли Кастель-Гандольфо. Серед інших до нього підходить робітник-комуніст і починає голосно рукоплескати. Цим він виявляє свою радість, що новий Папа походить із убогої селянської сім'ї.

Під час першої світової війни Дон Ронкаллі був військовим санітаром і служив у лазаретах, спершу як звичайний сержант, а потім як польовий духовник. Про цей воєнний період його життя А. Лядзаріні пише так:

«Він прописався з трудом крізь лави шпитальних ліжок і серед хріпу ємираючих вояків вислуховував їхні сповіді. Ці секретні довірен-

ня либо навчили його більше життєвих істин, аніж усі книжки.»

*

Ділом життя Папи Іоанна XXIII, за його власним задумом, має стати скликання екуменічного собору. Незалежно від того, чи цей майбутній собор, який мусить відбутися десь у 1961 році, принесе рішучий зворот у справі об'єднання християнських Церков, чи тільки стане першим щаблем до такого об'єднання, чи, нарешті, знаменуватиме лише перший обмін думок і взаємних побажань, — сама справа ця є величезної історичної ваги.

Сам Папа так говорить про майбутній собор:

«Як Ми вже по суті публічно оголосили, Ми маємо намір скликати екуменічний собор для того, щоб він удався до питань найбільшого значення супроти добра Вселенської Церкви. Ми повнотою переконані, що, щоб досягти такої важливої мети, людські засоби, хоч які б вони були, самі з себе маловистачальні, проте — з другого боку — гарячі й ревні молитви вірних можуть бути дуже успішними. Тим то нехай священні пастири намовляють своїх вірних приносити палкі молитви... до Великої Божої Матері, Наймогутнішої Заступниці християн і Милосердної Цариці Неба й Землі...» (Заклик до світу — за успіх задуманого екуменічного собору, переданий ватиканським радіо 28. квітня 1959).

Зовсім недавно, 2. липня 1959, він видав першу за свого понтифікату енцикліку, темою якої є справда, єдність і мир. У частині, яка стосується справи єдності Церкви та оновлення звичаїв християнського людства, Папа ще раз і з наголосом закликав «роз'єднаних братів та синів» у любові повернутися до лона єдиної Церкви, яка для них становить не чужий притулок, а батьківський дім. При цьому, торкаючись утисків, що їх знає свобода совісти у країнах за залізною заченою, Св. Отець з усією виразністю нагадав:

«Коли Боже право й релігію ігнорують або понижують, тоді підставові засади людського суспільства раніш або пізніш заломлюються.»

Уже двічі бігом сторіч поєднувались між собою Церква Сходу й Церква Заходу під егідою Римського Архиєрея. Уперше це мало місце в Ліоні, р. 1274, вдруге — у Фльоренції, р. 1439.

Другий Ліонський собор 1274 відновив єдність усього християнства. Візантійський патріарх Іоанн Беккос та його епіскопат виявилися людьми доброї волі. На жаль, дев'ять років по соборі, по тому, як помер басилевс і владу в грецькій державі захопила опозиція, патріарха було скинуто й вигнано, а з ним і всіх його впливових прибічників.

Так на Сході, як і на Заході ще не завжди повно доцінюють вагу й значення Фльорентинського собору. Щоправда, зовнішня тривалість його здобутків була ще мізернішою за тривалість здобутків собору в Ліоні. Вистачило кілька років, і з великим трудом побудована будівля мурий вселенського братолюбства завалилась. Проте внутрішня іренічна наснага цього собору виявилася таки великою й осяжною.

За словами проф. фон Грумеля, завдяки Фльорентинському соборові постали потім сливі всі східні католицькі Церкви: українсько-білоруська, мелхітська, сирійська, румунська та інші. Зродилися вони «на засадах і у світлі Фльоренції».

У XIX сторіччі прагнення до єдності знову ожило. Це сталося наслідком відомого Оксфордського руху та суперництва віровизнань на місійних територіях. Але іренічних закликів пап Пія IX та Лева XIII, а також Пія XI та Пія XII у ХХ сторіччі — загалом не сприйнято.

Сьогодні, після другої світової війни чимало передсудів у царині можливостей об'єднання зникло. Люди почали краще розуміти, в чому полягають справжні проблеми. Поволі щезає у вільному світі також і міжконфесійне ворогування. Можна скрізь вичути стихійне прагнення єдності.

Сповіщаючи про свій намір скликати ХXI вселенський собор, Папа підкреслив історичну важливість попередніх соборів для єдності Церкви:

«Старовинні форми доктринального ствердження та дисциплінарного вирішення породили добірні плоди за доби відновлень, — плоди прояснених думок, зміцнення зв'язків релігійної єдності та оживлення християнської горливості.»

У зверненні до духівництва Венеційської округи Св. Отець зазначив, що, на його думку, активізація східноцерковних сил і привернення їхніх симпатій до собору відбулося б трьома фазами: взаємних наближень, взаємних зіставлень і об'єднання. Ще бувши патріархом Венеції, Папа Іоанн не раз заявляв, що він завжди «багато більш цікавиться тим, що єднає, аніж тим, що роз'єднує». А пробувавши багато років у країнах християнського Сходу, бувши там представником Апостольської Столиці, Mons. Ронкаллі зустрічався й взаємився з численними православними християнами. Він любовно згадує тепер про свої особисті контакти і зважує ті моменти, що поєднують Католицьку Церкву з Церквами Сходу.

Головні з цих моментів: обопільне визнання благодатності священства і визнання семи св. Тайн. На думку Папи, факт однозгідності в цих вирішних справах віровизнання дає повну — принаймні теоретичну — підставу для майбутнього поєднання.

«Ісус Христос, — сказав Папа в промові до вірних Венеції, — не встановив різні Церкви, лише одну Церкву. І ця церква не є венеційська, не є мілянська, галліканська, грецька або слов'янська, за назвою кожного народу, лише є Церква апостольська та вселюдська.»

*

«Християнський голос» із 7. червня 1959 зістивив відгуки у світовій пресі на заповіджене скликання екуменічного собору. Okremo виділено неприхильні відгуки, окремо — прихильні, а наприкінці процитовано голоси щодо перспектив собору. На нашу думку, найбільш зворушливі з-поміж усіх цих відгуків виступи «Нью-Йорк Геральд Тріб'юн», «Газет де Льозан» та турецького часопису «Ватан».

З українських відгуків справив на нас особливі враження виступ п. Вс. Вальченка в н.-ульм-

ських «Українських вістях» із 7. травня ц. р. Стаття ця, що носить називу «Новий Папа і питання церковної єдності», написана в дусі прихильності до ідеї церковного об'єднання та до особи теперішнього Вселенського Архіпастиря.

Автор коротко подав історію церковного розколу, зокрема в Україні, висвітлив у загальних фактах життя та діяльність теперішнього Папи і процитував його заклик:

«Об'єднаймося і покінчимо з нашими суперечностями!»

Грунт для скликання собору автор статті вбачає в сучасному становищі так Православної, як і Католицької Церков:

«Створення спільногого оборонного фронту все-світнього християнства є невід'ємною потребою сьогоднішнього дня, бо через безупинний наступ комунізму питання „хто кого” вже поставлено на порядок денній. Отже не лише розумним, але невід'ємним є об'єднати, незалежно від форми, для спільніх дій сили на дальшу боротьбу, на дальшу оборону християнської віри й культури... Така спільна дія мусить бути. І тому новий Папа Римський Іоанн ХХІІІ, безумовно, розуміє важливість та потребу спільніх дій на християнському фронті, — звідсіля й заклик до об'єднання.»

Автор спиняється над труднощами, що з ними доведеться боротися соборові. Проте, якщо б таке об'єднання все ж таки сталося, то «це було б чи не найбільшою подією ХХ сторіччя».

Автор в «Українських вістях» відобразив прихильні до собору настрої серед православних українців. Значення цього голосу, на нашу думку, дуже велике.

Наведемо ще кілька голосів авторитетних релігійних особистостей світу.

Царгородський Патріярх Атенагорас I — особистий приятель Папи Іоанна ХХІІІ. У посланні до членів грецького Св. Синоду Його Блаженість Атенагорас стверджив:

«Годиться нам надіятись і молитись, щоб Свята Римська Церква у братньому дусі споглянула в сторону Сходу... Це не тільки наше особисте прагнення: цього жде все християнство.»

У спеціальному листі розглянув можливості собору Антіохійський Патріярх. Перечисляючи православних патріархів, він поставив на першому місці «Патріярха Риму», «primus inter pares», за яким він визнає право скликати вселенські собори та проводити на них.

Архиєпископ та Примас Греції назавв проект собору «цікавим», хоч і підкреслив при тому величезні його труднощі.

Московському Патріярхові, самозрозуміло, заборонено прямо висловлюватися про собор і взагалі ним цікавитись. Можемо собі також уявити, що думає він особисто про можливості скликання єкуменічного собору. Але при тому цікаво, що російський богослов М. Свєтлов усе таки наспілівся написати таке:

«Якщо єпископ Риму, з висот свого старовинного відапостольського столу... проголошує справді

православне вчення про Церкву як Тіло Христа і про Христа як Голову цього Тіла; якщо він намагається нас переконати, що аж ніяк не хоче замінити собою ролі та влади Господа нашого Ісуса Христа, то в таких обставинах ще раз треба спитати себе, чи можливо й надалі залишатися в роз'єданні, сповідавши едину й однакову православну віру щодо Церкви.»

Д-р Віссерт Гооф, генеральний секретар Екуменічної Ради Церков, заявив:

«Папа Іоанн ХХІІІ вирішив скликати вселенський собор. Ця звістка цікава, зокрема, для Екуменічної Ради Церков. Адже в заклику Папи сказано, що собор, серед іншого, має звернутися й до відріваних спільнот, щоб разом шукати єдності. Скільки душ полум'яно прагне цієї єдності!»

За д-ром Гоофтом, вислід собору «залежатиме від того, наскільки він буде екуменічний складом і духом». Він заявив:

«Ми висловлюємо сподівання, що Католицька Церква спроможеться прийняти конечні висновки з сорокрічного розвитку Екуменічного руху. Усі християни всіх віровизнань надіються й моляться.»

Архиєпископ Кентерберійський сповістив, що Англіканська Церква надішла на собор свого спостерігача.

Пресвітеріянці поставилися досить суворо до звістки про собор:

«Ми дуже прив'язані до Екуменічного руху, але не під пастирським жезлом Римської Церкви.»

Більш толерантні виявили американські баптисти. Президент Конвенції Баптистської Церкви сказав:

«Усі християни турбуються про об'єднання християн, подібно, як і Папа, в цю епоху, загрожену безбожництвом та матеріалізмом.»

Голова американської Національної Ради Церков Едвін Долберг заявив:

«Кожну спробу посднати Христові Церкви поблагословить Бог.»

Пастор Марк Беньє, голова Федерації Протестантських Церков Франції, визнав слухність почину Папи:

«Він спричинився б до капітального прогресу, якщо б усі велики віровизнання, відірвані від Римської Церкви, дістали запрошення на собор. Інакше, замість зближення, собор міг би спричинитися до ще більшого закостеніння... Виникли бар'єри, людськими засобами необоримі... Та не менш важить, що тепер з'явився цілковито новий клімат у взаєминах великих християнських конфесій.»

Як бачимо, проблема єдності лежить на серці всіх християн доброї волі. Об'єднати ці серця в одному могутньому пориві, щоб проломити бодай перший лід взаємного відчуження й недовіри, міцний закостеніло традицією, поставив собі за завдання новий Вселенський Архієрей, Папа Іоанн ХХІІІ.

О. д-р Богдан Курилас

Гоголь про українство та католицизм

Навесні цього року минуло 150-річчя з дня народження Миколи Гоголя, геніального українця, який став родоначальником нової доби у світовій прозі.

Західноукраїнський читач у масі своїй не знає Гоголя майже зовсім. Східноукраїнський читач знає Гоголя переважно викривленого, зменшеного, припомадженого у хрестоматіях так царських, як і нинішніх советських часів. В уяві пересічного читача до Гоголя міцно приросли винайдені й розповсюджені школою Белінського пласкоти на зразок — «певець благословленной Малороссии», «смех сквозь слезы» і т. д.

Тим часом, творчість Гоголя криє в собі такі сторони й такі властивості, дійсне значення яких усвідомлює щойно модерна літературознавча та історична наука. Літературна (не «соціологічна»!) аналіза його творів дає змогу збагнути в ньому виразника незвичайного стилевідчуття, творця нових засобів мистецького вислову та нових жанрів.

А з другого боку — Гоголь постає тепер перед нами як провісник нових історіо-софічних аспектів, що їх протягом ось уже ста років з усіх сил стараються замовчати «прогресисти» всяких можливих гатунків. Виходивши з того факту, що Гоголь з ранніх літ відчув безвиглядність становища одного в полі війна супроти сльвіе тотальної на його час льояльності «малороссийского дворянства» і, оскільки йому йшлося про вселюдську моральну проповідь, неминуче мусів послуговуватися державною мовою, — вороги української незалежності подають його як людину, індиферентну до рідної історії та рідної мови. Так, наприклад, Н. Крутікова у статті «Гоголь і Україна» («Комуніст України», ч. 3, березень ц. р.) тверджить, мовляв, «цілком природним є шлях таких діячів, як Гоголь і Короленко, які, будучи українцями з походження, за враженнями дитинства і юности, стали в подальшому російськими письменниками».

Насправді цей шлях був цілком не «природним», і Гоголь був гостро свідомий цього. Служивши вселюдській справі на полі російської культури, він не минав нагоди, щоб підкреслити свою властиву національну принадлежність і виявити національний смак. Г. П. Данилевський розповідає про вечір в Аксакових, де за ініціативою Гоголя співано «Чоботи», «Могилу», «Сонце низенько»... (Гоголь в воспоминаниях современников. ГИХЛ, Москва, 1952, стор. 442). Українські пісні Гоголь присвятив спеціальну письмову розвідку (О малороссийских песнях). А за вказівкою О. Русова, Гоголь наполягав на потребі перекласти українською мовою «Одіссею» (згадується в передмові до українського перекладу пісень «Одіссеї» О. О. Потебні, у виданні: А. А. Потебня. Из записок по теории словесности. Издание М. В. Потебни, Харьков, 1905, стор. 538).

Але інтерес Гоголя до України був далеко не тільки етнографічного чи й загальнокультурного порядку. Її політична доля становила предмет його пильних вивчень. І можна не сумніватись, якої мови був би з цього письменник, будь здійснилася можливість стати Україні незалежною державою, що на неї вказує Гоголь в одній своїй «непопулярній» статті (Взгляд на составление Малороссии. Перекладаємо за виданням: Полное собрание сочинений Н. В. Гоголя в десяти томах. Том восьмий. «Слово», Берлин, 1921, стор. 143):

«... Усі ріки розгалужуються посередині, жадна з них не протікала на кордоні і не служила природною гранню з сусідочими народами. Чи то на північ з Росією, чи то на схід з кипчацькими татарами, чи то на південь з кримськими, чи то на захід з Польщею, — скрізь вона межувала полем, скрізь рівнина, з усіх боків відкрите місце. Будь хоч з одного боку природна границя з гір чи моря, — і народ, який тут оселився, втримав би політичне буття своє, склав би окрему державу. Але беззахисна, відкрита земля ця була землею спустошень і наскоків,

— місцем, де зударювалися три ворождуючі нації, угноєна кістями, насичена кров'ю...»

Це писав двадцятьтрьохрічний юнак.

Під особливою анатемою з боку «прогресистів» перебувають твори Гоголя з релігійною темою, де його українськість виявилася чи не найбільше в універсалізмі думання й відчування. Як гоголівські історіософічні фрагменти називали «дилетантськими», так його промкнений коментар до Божественної Літургії окричали як «хворобливо містичний», а за «Вибрані місця з листування з друзями», де він протиставляв соціальній революції загальне релігійне та моральне відродження особистості й суспільних станів, — до нього приліпили наличку «панегіриста татарських звичаїв».

Цей останній термін належить Белінському. Перекручуючи думки Гоголеві, він писав у славнозвісному листі (перекладаємо тут і нижче за виданням: В. Г. Белінський. Избранные сочинения. ОГИЗ, ГИХЛ, Москва, 1947):

«...невже ви щиро, від душі, проспівали гимн огидному російському духівництву, поставивши його немірено вище за духівництво католицьке? Припустімо, ви не знаєте, що друге колись було чимсь, тим часом як перше ніколи нічим не було, крім як слугою й рабом світської влади...» (ст. ст. 616—617).

Белінському йшлося про те, щоб будь-що довести, мовляв, російський народ не стоїть за своїм офіційним духівництвом, є «з натури глибоко атеїстичним народом» і в ньому »ще багато забобону, але нема й сліду релігійності». І в цьому звязку «великий критик» ще раз протиставляв православ'я й католицтво в таких демагогічних реченнях:

«Забобон зникає з успіхами цивілізації, але релігійність часто-густо живе й з ними; живий приклад Франція, де й тепер багато щиріх католиків поміж людьми просвіченими й освіченими... Російський народ не такий; містична екзальтація не в його натурі...» (стор. 617).

Відносимось від того, щоб шукати доказів протилежного щодо релігійності російського народу. Нехай це роблять його власні управнені представники. Але беремо в оборону нашого Гоголя.

Поперше, Гоголь був людина ідеального складу і у своїй проповіді релігійно-морального оновлення виходив з видива саме ідеалу майбутньої ролі Церкви на східнослов'янських просторах, а не з конкретної практики урядового «святинного синоду», що її він дуже добре знає. Подруге, він ніколи не принижував католицизму, а, навпаки, дедалі глибше усвідомлював його внутрішню моральну силу, його культуротворчий і організуючий характер.

Це останнє можна дуже точно відчути, зіставляючи різні місця з цитованої статті про становлення України. Українськість Гоголя, як ми зазначили вище, вирішним робом полягала в його універсалізмі, у відкритості його духового зору супроти всеєвропейської історії та культури. Це було здавна традицією старшинсько-козацького роду Гоголів. Полковник Остап Гоголь командував загоном під прапорами короля Яна Собеського року 1683 і його бойова здатність відограла відатну роль в перемозі над турками під Віднем. У родині панувала релігійна й культурна толерантія, і серед предків нашого письменника були уніяти.

Отже, виникнення козацтва Гоголь ставить у пряму залежність від спільнно-європейської тенденції часу:

«Якщо не на кінець XIII, то на початок XIV сторіччя можна віднести появу козацтва, на ті віки, коли свята, сильна ревність до релігії ще не прохолола в Європі, коли сливе раптом у всіх кінцях безперестанно утворювалися братства та ордени лицарські, які становили чудернацьку протилежність супроти тодішнього роз'єднання, з подивугідним самовіданням зруйнували й відкинули умови звичайного життя, безшлюбі, суворі, невідгорі спостерігачі діл світу, залізni про боєвики віри Христової. Що слабшим був зв'язок тодішніх держав, то дужче зростала жахлива сила цих товариств. Повідь махоммеданства та мухаммеданських нових сильних народів, що вже вдиралися до Європи, збільшувала їх ще потужніше...» (стор. 144 цит. вид. творів Гоголя).

Відзначивши, що це «дивне товариство потойбіч Дніпра», яке «поставило собі за мету, подібно до орденських лицарів, вічну війну з невірними», склали «дикий верховинець, пограбований росіянин, утеклий від деспотизму панів польський хлоп, навіть збіглець ісламізму — татарин» (стор. 145), а що «більша частина цього товариства складалася, однаке, з первісних, корінних мешканців південної Росії» (стор. 146), — Гоголь ще раз підкреслює можливість утворення нової політичної

формації, а, водночас, і вказує на головний ґандж стосовного людського матеріялу в такому протиставленні:

«... Це товариство зберігало всі ті риси, що ними змальовують вапту розбійників, але, кинувши погляд глибше, можна було побачити в ньому зародок політичного тіла, основу характерного народу, який уже напочатку мав одну головну мету — воюватися з невірними й зберігати чистоту релігії своєї. Це, однак, не були суворі лицарі католицькі: вони не накладали на себе ніяких обітниць, ніяких постів; не затнуздували себе повздережністю та вмертвленням плоті; були неприборкані, як їхні дніпровські пороги, і у своїх несамовитих бенкетах та брахицтві забували ввесь світ...» (стор. 146).

Наприкінці статті Гоголь характеризував з усією виразністю універсальну суть цього, потенційно прекрасного людського матеріялу, в якому, проте, переважили історично негативні тенденції:

«... І ось уклався народ, вірою та місцем жительства принадлежний до Європи, та, тим часом, робом життя, звичаями, одяgom цілковито азійський, — народ, в якому так дивно зіштовхнулися дві протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність і азійське недбалство, простодушність і хитрощі, потужна діяльність і превелике лінівство та ніга, прагнення до розвитку й досконалення — і, тим часом, бажання здаватися таким, який нехтує будь-яке досконалення» (стор. 148).

Але ще на початку статті проведено недвоязначну паралелю між характерами історії європейського Сходу й Заходу, коли мова Гоголя про давній період української історії — княжу Русь. Прочитавши всю статтю (ми навели її у вузлових її тезах) і повернувшись по тому до цього початкового місця, можна з повною ясністю збагнути, що «географію» як причину історичної залежності України від сусідів Гоголь розуміє радше символічно і що справжню причину він вбачає в невистачальності моральних і державотворчих первінів провідної верстви народу з давніх-давен, у відсутності релігії як активної організуючої сили.

Слова ці проречисті, і вони заслуговують на довшу цитату:

Релігія не зрослася тоді тісно з законами, з життям. Ченці, настоятелі, навіть митрополити були схимники, що віддалилися в свої келії й заплющили очі для світу; що молилися за всіх, а проте не знали, як ухопити за допомогою своєї потужної зброї, віри, владу над народом і запалити цію вірою полум'я та ревність аж до ентузіазму, який єдиний владен поєднати дитинні народи і настроїти їх до великого. Тут була цілковита протилежність Заходові, де самодержавний папа, неначе невидимим павутинням, обплутав усю Європу своєю релігійною владою, де його могутнє слово припиняло брань або розпалювало її, де загроза страшного прокльону затнуздувала пристрасті й напівдикі народи. Тут же монастирі були притулком тих людей, які сумирністю й плохістю являли виняток із загального характеру й віку. Зрідка пастири, з печер та монастирів, умовляли удільних князів; та їхні умовляння були даремні: князі вміли тільки поститися й будувати церкви, гадавши, що виконують тим усі обов'язки християнської релігії, а не були спроможні вважати її за закон і підлягати її величчям. Найніжченніші причини породжували між ними безконечні війни. То були не суперечки королів з вассалями або вассалів з вассалями: — ні! то були брані між родичами, між рідними братами, між батьками та дітьми. Не ненависть, не сильна пристрасть підіймала їх: — ні! брат різвав брата за кусник землі або, просто, щоб показати завзятість. Приклад жахливий для народа! Кревність порушувалась, тому що мешканці двох сусідніх уділів, родичі поміж собою, готові були щохвилини пов-

стати одне проти одного з лютю бовків. Їх не на-
дихала на те спадкоємна ворожда, тому що хто був
сьогодні друг, той узвітра робився неприятелем.
Народ набував зимнокровного звіроцтва, тому що
він різав, сам не знавши, за віщо. Його не розпалю-
вало жадне сильне почуття — ані фанатизм, ані
забобон, ані навіть передсуд. Від того, здавалося,
вмерли в ньому сливі всі людські потужні шля-
хетні пристрасті, і якби з'явився був якийнебудь
гений, який би забажав тоді з отим народом вивер-
шити велике, він би не знайшов у ньому ані однієї
струни, що за неї б міг ухопитися й стясти не-
чуний склад його, виключаючи хібащо фізичної
залізної сили. Тоді історія, здавалося, застигла й
перетворилася на географію: одноманітне життя,
яке ворушилося в частинах і було нерухоме в ці-
лому, могло видатися географічною принадлеж-
ністю країни (стор. стор. 134—136).

Не важко прознати в цих плянах бачення гоголівської історіософії України спорідненість із тим, що пізніше стало однією з концепцій Пантелеїмона Куліша. Наша традиційно-народницька думка обвинувачувала цього останнього в національній зраді за його «цареславство» й «польнофільство», за його закиди на адресу руїнницьких інстинктів козацтва, ба — на адресу самого народу «без пуття, без чести, без поваги». Але як і в Гоголя, невіра Куліша в державотворчі спроможності українців походила не з зневаги до свого народу, а з того, що обидва ці велики українські уми уявляли собі незалежну Україну не як половингча-
стий здобуток селянського народу, а як ідеальне національне твориво, політичний і культурний характер якого мав би світове значення. Даних же для цього в сучасній їм історичній дійсності ще не було сливе ніяких.

Нагадаймо тут ще раз, що Гоголь висловлював ці думки р. 1832, мавши всього 23 роки. З дальшим духовим зростанням письменник дедалі повніше усвідомлював, що найістотнішим чинником історії народів є активність їхнього релігійного життя і що віровизнання поодиноких християнських народів повинні позбутися взаємних передсудів та упереджень, а прагнути до зближення й збагачення.

За часів імператорів Павла I та Олександра I помітні сильні католицькі настрої серед передової частини вищого дворянства Росії. Мали місце численні факти переходу на конфесійне католицьке сповідання. Вважалося за почесний обов'язок віддавати шляхетних дітей до езуїтських шкіл.

Ще перед тим як Гоголь розпочав свою літературну кар'єру, на арені велико-
світського життя Москви з'явилася близкуча особистість княгині Зінаїди Волкон-
ської. За двадцятих років її сальон став місцем сходин поетів, письменників та
мистців, і сама княгиня була обдарована неабияким літературним хистом. Твори
її було перекладено по-французькому. Серед інших її гостей був і Адам Міцкевич, якого її р. 1826 появили поети Жуковський та князь Вяземський.

Саме світське життя і те поклоніння, яке викликала повсюдно її фізична врода,
не задовольняли княгиню. По довгих шуканнях і сумнівах вона оселилась оста-
точно в Римі і прийняла католицтво. І тут в її товариство маляр Олександр
Івановув Гоголя, який у 1837 р. вперше прибув до Вічного Міста

У віллі Волконської Гоголь познайомився, між іншим, з патером-уніятою о. Семененком, що був українець походженням і користувався великим авторитетом у княгині. Княгиня і священик-земляк були тими людьми, які сприяли великому поширенню релігійних обріїв нашого письменника. Ані одна, ані другий, знавши чутливу натуру Гоголя, не ставили перед ним прямо питання про перехід на католицьку конфесію, лише відвували з ним тактовні та об'ективні бесіди, що в них намагалися розв'язати численні сумніви письменників.

Гоголь здружився з о. Семененком, який відвідував його також в його скромному помешканні, що його письменник ділив разом з малярем Івановим. Завдяки цим частим задушевним розмовам Гоголь остаточно позбувся будь-яких уперед-
жень супроти католицтва, які ще тільки могли жити в його душі, успадковані з офіційної настанови до Західної Церкви в царській Росії. Велич вселенської Церкви в Римі відкрилася йому в усій повноті. Про це свідчать очевидці і листи самого письменника. Знаменні слова одного з листів:

«... Тільки в самому Римі моляться по-справжньому; в інших місцевостях лише вдають, ніби моляться.»

Це спізнання істинної ролі Католицької Церкви в житті народів показовіше погодів, що стрясена за часів Ренесансу та Реформації, занепала у XVIII сторіччі з його добою Просвіти, переживши період стагнації за панування Наполеона в Італії, Церква далеко не виходилася ще тоді з шоку, і їй передстояли в майбутньому численні іспити. Що вона, проте означала в ідеї своїй, це відчували, як ми бачили вище, навіть такі особистості, як Белінський, принциповий атеїст і предтеча сучасного нам большевизму.

Перехід Гоголя на католицизм не стався. Не стався він либо тому, що перед його очима стояв випадок з Петром Чаадаєвим, однією з найсвітліших постатей російської духовової історії.

Року 1836 Чаадаєв висловив у своїх «Філософічних листах» думку про те, що Росія повинна відбути контакт із західним світом, щоб вийти із свого духового недорозвитку. Гарячий патріотизм автора гармонійно поєднувався з уявленням про вселюдський чин європейської історії, в якому майбутня ідеальна Росія має виступити з своїм досконалим вкладом:

«Ми прийшли пізніше, ніж інші, — писав Чаадаєв, — щоб виконати це краще, ніж вони.»

При цьому він висував вимогу об'єднати російську Церкву з римською, визнати примат Риму в християнському світі.

Але офіційна Росія думала не про спільний чин християнського світу, а про поширення імперії і ствердження себе на засадах тиранічного самодержавства й шовіністичної виключності. Вона потребувала не римської, вселенської, а власної, підпорядкованої світській владі Церкви. Отож, на наказ шефа жандармів Бенкендорфа оголошено Чаадаєва божевільним і поставлено під постійний лікарський нагляд.

Княгиня Волконська могла жити незалежно від російської держави і чинити згідно з веліннями власної совісти. Гоголь був позбавлений цієї можливості. Він жив у сталих матеріальних нестатках, можливості прожитку цілковито залежали від публікації його творів у Росії. І він не зважився на офіційне розірвання з державним православ'ям. Пізніше, у «Вибраних місцях», як згадано вище, він зробив спробу битворити для цього православ'я ідеальний зразок до наслідування. Але він не знайшов зрозуміння з жадного боку: офіційні кола ставилися до нього ввесь час із недовір'ям як до, мовляв, небезпечного мрійника, а «революційна демократія» окричала його реакціонером.

Та хоч як би там було, Гоголь до кінця днів лишився одним з тих вартих наподоблення християн, які в різності християнських конфесій вбачають не ґрунт для взаємної боротьби, а, навпаки, ґрунт для взаємного наближення й духового збагачення.

Як ще один доказ гоголівської пошани до католицизму, його доглибного розуміння істоти папської влади як організуючого чинника при становленні західно-європейського світу подаємо тут у перекладі фрагмент з Гоголевої розвідки «Про середні віки» (цит. вид. ст. ст. 20—22):

... Головний сюжет середньої історії є папа. Він — могутній посадаць тих молодих віків, він рухає всіма силами їхніми і, немов громовержець, одним помахом своїм керує їхньою долею. Одне слово, вся середня історія є історія папи.

Його непоборне бажання володарювати, його постійні засоби, виловлені прозорливості й мудrosti, — наслідки старчого віку, — його деспотизм і деспотизм незчисленних легіонів його могутнього духівництва — ревних підданців духовного монарха, що наклали свої залізні кайдани на всі кутки світу, куди б тільки промкнулося знамено хреста — становлять собою явище єдине у своєму роді, колосальне і неповторне.

Не говорити про зловживок і про ваготу кайданів духовного деспота. Збагнувши більше цю велику подію, побачимо подивутідну мудрість

Провидіння: не вхопи ця всемогутня влада всього у свої руки, не рухай і не спрямовуй за своїм бажанням народи — і вся Європа розсипалася б, можливо, раптом і раптом би розпустились; інші зберегли б дичавину свою на погибель сусідам; освіта й дух народний розлилися б нерівно: в одному куточку виявлялася б освіта, у другому б чорнів морок варварства; Європа б не встояла, не зберегла тієї рівноваги, яка так дивно її утримує; вона б довше була в хаосі, вона б не злилася, залізною силою ентузіазму, в один мур, що усунув свою міцнотою східніх завойовників, і, може бути, без цього великого явища Європа поступилася б їхньому натискові, і мохаммеданський місцяль гордовито знісся б над нею замість хреста.

Мимоволі схилиши коліна, стеживши чудесні путі Провидіння: владу папам, неначе навмисне, дано було для того, щоб протягом цього часу юні держави зміцніли й змужніли; щоб вони підлягали перше, ніж досягти віку повелівати іншими; щоб причастити їм енергію, без якої життя народів безбарвне й безсиле...

Eine Montage aus Werken von Nikolaj Gogol (Mykola Hohol) und von Zeugnissen über ihn. Der große Ukrainer, der seine Werke in russischer Sprache schrieb, interessierte sich sein ganzes Leben lang für Glaubensfragen; von ihm stammen insbesondere einige tiefsinngreiche Sätze über den Katholizismus.

A montage from works of Nikolaj Gogol (Mykola Hohol) and from authentic reports about him. The great Ukrainian who wrote his works in the Russian language, was interested, throughout his life, in matters of Christian faith and composed some thoughtful sentences on Catholicism.

БОРИС ПАСТЕРНАК ПРО ПРОБЛЕМИ НАШОГО ЧАСУ

Великий поет нашого часу і провісник нового духовного світопорядку, Борис Пастернак сказав якось одному шведському літературознавцеві:

«У XIX сторіччі панувала буржуазна кляса. Ви знаєте її з літератури або, краще, мабуть, сказати, — з Ібсенових драм. Люди шукали забезпечення у грошах і майні. Простір безпеки людини був міцний і нестрайсений. Тепер людина провіділа, що для неї немає жадної безпеки. Це не тільки російський досвід. За доби світових воєн, за атомової доби речі не означають уже те саме для людей. Ми навчилися: ми — гости буття, мандрівники між двома зупинками. Нашу безпеку ми повинні шукати в нас. За короткий час, що в ньому ми живемо, ми повинні з'ясувати наше ставлення до світу, в якому ми живемо, наше місце у всесвіті. Це означає, як я це бачу, відворот від матеріалістичного світопогляду XIX сторіччя. Це означає відродження духовних варгостей внутрішнього життя, релігії...»

У травні ц. р. Пастернак дав інтерв'ю італійському тижневикові «Вісто», у вигляді восьмисторінкового листа — відповіді на запити одного італійського журналіста щодо ґрунтовних проблем нашого часу.

Трьома небезлеками «цього стражденного часу» Пастернак назвав «пересічність, сухість та філістерство». Уточнюючи своє уявлення про XIX сторіччя, зформульоване в наведених тут напочатку словах, він підкреслив, що з погляду мистецького це сторіччя було, однак, ідеальне.

На запитання, який суспільній верстві, на його погляд, треба б доручити керівництво світовим урядом, Пастернак відірк:

— Либонь мистцям.

Пастернак не вірить, що цілебними засобами проти занепаду людських варгостей можуть бути з'їзди, меморандуми та апеляції. Зціління може вийти тільки з самого нашого життя.

Інтерв'ю в італійському журналі закінчується неопублікованим перед тим віршем італійською мовою, який висловлює ті самі думки: не революції та бунти відчиняють браму до нових і кращих днів, лише об'явління, великородзинність і страждання поодиноких одуховлених, палких душ.

Шляхи сучасного православ'я

(Стаття третя)

Перед нами на столі число «Радянської культури» з 14. червня 1959 року. Це орган міністерства культури УССР та республіканського комітету профспілки працівників культури. Число містить на останній сторінці статтю Т. Тимошенка під заголовком «Посібники для атеїстів», яка рецензує два атеїстичні видання, покликані служити агітаторам в їхній запеклій боротьбі проти Христової правди.

З тієї частини статті, яка обговорює збірку «З тіми до світла», видану видавництвом ЦК ЛКСМУ «Молодь», передруковуємо повнотою два абзаци:

«Збірка відкривається листом „Чому я порвав з релігією”. Автор його — колишній православний священик Смоленської церкви в Ленінграді, кандидат богослов'я, а нині науковий працівник Державного заповідника-музею „Києво-печерська лавра” П. Дарманський. Докладно розповідає він повчальну історію свого життя, історію багаторічних сумнівів і шукань істини, приходу до матеріалістичного розуміння світу, а потім і до відмови навчати парафіян того, в що сам перестав вірити. Дуже цікавою і повчальною є надрукована в цій же збірці відповідь П. Дарманського на численні листи, одержані ним після свого розриву з церквою і вступу на шлях активної пропаганди наукового атеїзму.

Великий інтерес являють листи колишнього ігумена Ужгородського монастиря василіян Б. Мересія, колишнього настоятеля Салдуської католицької парафії (Латвійська РСР) Б. Звенсанлікса та колишнього семінариста, нині робітника Кіровського заводу в Ленінграді, О. Кухаренка. На конкретних прикладах вони показують, до яких витончених і підступних прийомів вдаються ці установи.»

«Багаторічні сумніви і шукання істини! Ідеться, отже, — якщо брати зовнішню сторону справи, — про людей, які спізнали, мовляв, принциповий фальш «цих установ», вирвалися з «дурману», почали з ним активно боротися, словом — прийшли «з тіми до світла».

Уявімо собі, що те, про що тут говориться, сталося у вільному світі, у світі, де не існує жадного примусу у справах свободи сумління. Атеїзм явище нерідке в цьому вільному світі, і значення його в історії людської культури, вагу його виявів у тій чи тій формі й відмінності за різних часів неможливо не доцінювати. В усякому разі, хто до справ релігії ставиться з усією

поважністю, повинен мірою змоги повніше знати природу невір'я, знати ті мотиви, з яких зроджується спроби заперечити існування Бога. Так, наприклад, відомо, що в релігійних школах Сходу, зокрема Індії, починають насамперед з детального ознайомлення з різними атеїстичними вченнями.

Але існує істотна різниця між природою атеїзму у вільному світі та світі, де не існує рівних шансів у змаганні світоглядів.

У вільному світі свобода сумління є справді свободою сумління. На того, хто з якихось причин — випадкового або по-своєму й закономірного порядку — прийшов до думки про неіснування найвищого об'єктивного творчого й етичного начала, його близькі, віруючі, можуть впливати тільки морально, словом переконання. Ніхто не може тут застосовувати ніякого тиску, і якщо має місце випадок упертого й переконаного заперечення Бога, то віруючій людині лишається єдиний шлях супроти людини невіруючої: думати про неї з любов'ю, гаряче сподіватись її просвітлення, — тобто те, що ми називамо молитвою за заблудших. Незалежно від того, чи така настава думки принесе видимі для зовнішнього зору наслідки, найвищим етичним велінням є — не відступати в молитві, тому що кожна молитва сама з себе вже являє активне продукування у світі чогось доброго, чогось позитивного.

Цілковито інакше зовнішнє співвідношення сил існує в суспільствах, де влада перебуває в руках тих, хто бороться проти релігії і хто в цій боротьбі намагаються поставити під свій контроль не тільки діла, але й думки підданих.

Проблема безбожництва в СССР це проблема для себе. Її годі розглянути в журналійній статті в усій її повноті. Те, що у світі з свободним обміном думок, при всій своїй комплікованості, зводиться все таки до величин простих — тобто: вірю або не вірю, — те у світі, підпорядкованому тотальній диктатурі, неймовірно ускладнюється цілим рядом додаткових психологічних комплексів.

На цьому останньому твердженні ми, властиво, й воліємо тут обмежитися, говоривши про атеїзм в СССР. Так, ідеться про комплекси, про заплутані психологічні комплекси, що в них у моторошній мішанині поєдналися підсвідоме відчуття власної неповноцінності (у тих, хто перебувають на самій горі, хто задають тон атеїстичній пропаганді), удаване, пристосуванське й са-

мовмовлене (у тих, хто повинні цю пропаганду проводити в життя). З погляду нормативної людської психіки це безперервний патологічний стан душі, за якого людина не то що у вільному обміні думок, але й сама перед собою, наодинці з собою неспроможна відрізняти правду від брехні, добра від зла, власного переконання від того, що вона мусить говорити й робити.

Як сказано, ми не беремося тут далі аналізувати цей комплекс — або, радше, це протиприродне накопичення комплексів. Нашим завданням було лише на це явище вказати, щоб із цього вийти простішим шляхом до нашої основної теми.

Читач бачив, що, цитуючи «Радянську культуру», ми не поставили крапки після першого абзацу, а навели негайно ж і наступний за ним. Це значить: ми не побажали скористатися з переваги людини, що їй приступне джерело, неприступне для більшості читачів, і вибрати з цитати лише те, що вигідне нам для доказу слушності в ході наших думок. Слідом за випадком відходу від релігійного світогляду з боку православного священика ми подали аналогічні випадки з духовними особами інших віровизнань, серед них і католицького.

Підкреслюючи це, маемо на думці, поперше, спростувати певні твердження, за якими, нібито, нам ідеться виключно про приниження православ'я і вивищення католицизму, а подруге — взяти цитованій приклад за старт для пояснення, в чому ми вважаємо дійсні переваги католицизму і на якому шляху мислиться нам дійсне її дійове відродження православ'я.

*

Є люди, які називають наш журнал презирливим прізвиськом «навертальний». Нам аж ніяк не йдеться про те, щоб нас хвалили. Радше навпаки: ми вважаємо, що ми виконали певне творче завдання, якію навколо порушенії від нас проблемами і, особливо, навколо пропонованого від нас способу розв'язання цієї проблеми спалахують серед читацтва дискусії, зроджується гострі думки, ба й гострі пристрасті.

Це нам тим більш буває приемно, що ми ніколи нікого не обмежуємо у вислові і тим самим, самозрозуміло, ризикуємо дістати славу протектора «еретичних» думок, — але зате також і репутацію пресового органу, який не уникає болючих справ і дразливих аспектів, а через те їй дає змогу проблемі зустрінутися з всебічністю обговорення. «Україна і Світ» не тішить себе надією стати «приємним», «милим», журналом. Єдина наша претенсія — бути друкованим органом, який не страхається стати на лінію найбільшого спротиву.

З цього зрозуміле й те єдине, що ми вважаємо для нас небажанням: кривотлумачення наших намірів. Кривотлумачення, яке походить від злой волі, можна, звичайно, лишати поза увагою. Але шкода, коли хтонебудь, не вчитавшися в написане, з місця включає це в якусь стереотипну схему.

Тим то тут ми хочемо ще раз підкреслити з усією виразністю, — і ще раз просимо нас правильно зрозуміти: так, ми прагнемо навернення.

Але ми далекі від будь-якої агітації за навернення православних на католицизм. Ми хочемо навернення православних на справжнє й істотне православ'я.

Нехай це не звучить парадоксом. Наш вислів просимо сприймати як прямий і дослівний. Українське православ'я закреслює на наших очах не висхідну лінію, а лінію спаду. Щоб це збегнути, досить простого, історично чисто зорового зіставлення: з одного боку могутній порив, етапи якого значать давньокиївський Іларіон, високо-київський Петро Могила і останній у Києві, великий Василь Липківський, — з другого боку «війна всіх проти всіх», починаючи з першого повоєнного «польського» періоду і кінчаючи періодом сьогоднішньої нашої еміграції.

«...Канадська Церква не може об'єднуватися з іншими українськими Церквами поза Канадою... Тому що вона прив'язана своїми інтересами більше до Канади, ніж до України, тому що вона перебуває в руках справжнього (партийного) свого проводу, для якого канадські інтереси стоять на першому місці, українські — на другому, а православні — аж на третьому...»

Не називаємо ані автора статті, з якої походить ця цитата, ані назви її, ані пресового органу, в якому її надруковано. Важить тут те, що пише православна духовна особа, навіжена бажанням добра для нашої прадідної Церкви, — і те, що вона пише, на жаль, правду. Чому на жаль? Тому, що ця правда сливе нестерпна. За доби нашого церковного розколу кінця XVI та початку XVII сторіч також палали пристрасті, супротивники ненавіділи одне одного святою ненавистю, але ці пристрасті з обох боків були великі. Обом сторонам ішлося не про благо київської, львівської, вітебської чи почайвської Церков, лише про благо єдиної «греко-руської» віри. І ані уніят Потій, ані православний Вишенський не мали підстав взаємно констатувати такий мізерний, такий до неба вопіючий стан справ. Вони проклинали одне одноге, але не в цьому *вимірі* і не в цьому *тоні*.

А на поневоленій Батьківщині, — що діється там сьогодні? З советської преси ми вичитуємо майже щодня інвективи проти «служителів культу», ось такі, як ото ми навели на початку статті. Про кого йдеться партійним пішакам у грандіозній боротьбі сатани проти Бога? Ідеться про «агентів Ватикану» — про це говориться цілком виразно, особливо, коли мова про західні землі України: про залишки греко-католицького духівництва, які діють у підпіллі. Далі широко говориться про діяльність сект. Нарешті, говориться про християнську Церкву взагалі, тобто про ту Церкву, яка існує в СССР з часів другої світової війни, яку влада рекламиє для зовнішнього світу і яку вона безперервно понижує в очах світу внутрішнього («витончені й підступні прийоми» — з тієї нашої початкової цитати).

Але ніде й ніколи немає мови про *українську автокефальну* Православну Церкву. Ніде, ніколи, ані одного слова.

Чому це так? Чи вже немає на Україні людей, які знають, хто такий був Митрополит Василь

Липківський, які були присутні при надхненних богослуженнях останнього з живих сьогодні видатних поплічників Липківського, діяльного в США Митрополита Іоанна Теодоровича? Чи не має вже українських людей, які були свідками цього останнього героїчного змагання України за віру предків, або таких людей, молодших, які чули б про це від своїх батьків, матерів, дідів?

Такі люди є на Україні. Їх є ще дуже багато. Вони непохитні прихильники православ'я. Вони твердо переконані, що українська Церква може бути тільки православною. Але вони не знають, що таке українське православ'я.

Хто цього винен? Не ті велиki діячі нашого православ'я, що віддали за його ствердження свої сили, свою величезну людську енергію, ба — своє людське життя. Винна того наша крива історія, косий збіг обставин, невистачальна воля поодиноких людей, від яких історично залежало збіг обставин перетворити на творчість обставин. А поетично кажучи — винне того всього наше непереборене становище «чайки при битій дорозі».

Ми ще раз настирливо нагадуємо: ми не завагалися навести приклад відступництва з боку католицького священика, — принаймні так, як цей приклад офіційно зафіксовано в советській пресі. За умов цього нечувано розгалуженого у своїх ефективних методах терору і при факті немисленої в минулих епохах кількості сьогоднішніх людей — не так воно й важко підщукати для пропагандивного ефекту представників кожного віровизнання (щонайменше, по одному від кожного!), які подалися «з тьми до світла». Знаходяться серед них, звичайно, і католики.

Чому, однаке, ми кажемо: «і католики»? Відповідь, знов таки, проста: тому, що на прикладі католицизму ми хочемо по змозі повніше скласти уявлення про нездійснені можливості українського православ'я.

*

Але що таке, нарешті, українське православ'я?

Покажімо спершу ще раз з усію виразністю, що не є ним, українським православ'ям. Для цього нехай послужить нам ще одна цитата з большевицької преси — з київської «Літературної газети», органу правління спілки письменників України, з 8. травня ц. р. Замітку в цьому числі під заголовком «На сесію Всесвітньої Ради Миру» передруковуємо повнотою, в її трьох коротких абзацах:

«8.—13. травня в Стокгольмі відбудеться сесія Всесвітньої Ради Миру, присвячена десятиріччу всесвітнього руху прихильників миру.

Радянський комітет захисту миру послав на сесію делегацію своїх представників у складі: О. Є. Корнійчук (керівник), М. С. Тихонов, І. Г. Еренбург, Н. В. Попова, В. П. Терьюшкін, М. І. Котов, Б. М. Полевой, В. Л. Василевська, митрополит Круглицький і Коломенський Миколай, В. М. Чхіквадзе, А. В. Карев, Д. Д. Шостакович.

Члени делегації виїхали в Стокгольм.»

Підкresлена від нас особа, друга рангою та

офіційним значенням після патріарха теперішньої московської Церкви, їде в товаристві літературно-мистецьких відпоручників світської, політичної влади агітувати перед зовнішнім світом за її міроприємства, — за міроприємства тієї влади, яка наказує в тих самих пресових органах, де сповіщається про офіційну місію духовної особи, друкувати «фейлетони» і «наукові» статті атеїстичного змісту!

Так, цього роду діяльність не належить уже не тільки до релігійного життя, а й взагалі до нормального людського життя. Це — психологічне збочення, патологічний комплекс, «палата но-мер шість».

Це, іншими словами кажучи, заслужений вислід, який неминуче мусів увінчати ганебну історію російського офіційного, цареславного православ'я. Це оте остаточне звиродніння з абсолютно послідовною підставою, що його готували довгі віки безперервного жертвування Богового — кесареві.

Звичайно, — ще раз стверджуємо: — поодинокими екземплярами в цій смердяковсько-блюзнірчій божевільні фігурують і колишні католики, і відступники (або змушені психічними тортурами до відступлення) від інших віровизнань. Але ніколи ні одна Церква в її цілості, ані одна релігійна громада, включно з найменш численними сектами, ані одна у світі організація вірних, крім традиційно-російської православної, не погодиться піти на службу до світської влади, — а вже поготів, коли йдеться про владу, в засаді своїй атеїстичну.

І саме ось тут місце руба поставити справу: нагадати, чим є в потенції, чим було на своїх географічних початках українське православ'я.

Це був провідник і виконавець Божої влади в душах людей нашого роду, виконавець, незалежний від світської влади. Ось як відтворює могутній образ Теодосія, «місяця» Кисово-Печерського монастиря (як його називано в зіставленні з «сонцем» — Антонієм), авторитетний історик нашої духовності¹⁾:

«... Монастир набув чималого впливу на вищі кола київського суспільства і на князя Із'яслава. Феодосій виступає перед ним як оборонець покривдженіх: „Багатьох заступав перед суддями та князями“. Коли Святослав та Всеvolod вигнали старшого брата Із'яслава з Києва, Феодосій відмовляється відвідати переможців: „Не піду на бесіду вельзевулову і не візьму участі в гостині, повній крові і вбивства“. До князя Святослава він пише „епістолії“, в одній з яких він порівнює його з Каїном. В монастирі по-старому поминають вигнаного князя. Чутки, що Феодосія хочуть усунути з монастиря, приводять лише до нових його виступів проти Святослава. Феодосій навіть чекає нагоди постраждати за правду („жадаш вельми, еже поточену быти“). Але навіть князі, до яких Феодосій по-

¹⁾ Дмитро Чижевський. Історія української літератури від початків до доби реалізму. Українська Вільна Академія Наук у США. Нью-Йорк, 1956. Ст. ст. 96—97.

ставився так суворо, утримуються від серйозних нападів на монастир...»

Якби серед тодішніх українських володарів і знайшовся такий владолюбець, який наважився б підняти руку на носія духовної влади, проти нього повстав би ввесь народ. Теократичний первенець українства — властивість істотна і споконвічна. А як було в північного нашого сусіда, в так званого «старшого брата»? У ґрунті своєму атеїстичним народом називав росіян Белінський (у славнозвісному листі до Гоголя). Не хочеться цьому вірити, і історія росіян як народу — не як держави! — таки повідає про великих подвигах істинно-християнського чину. Але не нормальне становище офіційної Церкви витворювало потворні ситуації у взаєминах між народом та представниками духовної влади. І коли по одинокі світлі постаті російського православ'я ставали на прошти проти світської тиранії — митрополит Филип за Івана Грозного, патріярх Никон за Олексія Романова, — за ними не піднялася громадська думка, бо такої не було і бути не могло в московському царстві.

Громадська думка — гідна, горда, така, що безпомильно розрізняла Божі й кесареві вартості — була в нашему Києві. Муром стояла вона за духовними вождями народу, і навіть наймогутніший, найпопулярніший князь, навіть у критичну хвилину свого життя — не насмілився б застосувати проти цих вождів насильство.

Захворів Володимир Мономах. «Києво-Печерський Патерик» (так звана Друга Касіянівська редакція 1462 року) оповідає²⁾:

«...И уже при конци бывъ, посылаетъ мольбу къ Иоанну, игумену Печерскому, да понудить Агапита прійти до него, бѣ бо тогда князя въ Черниговъ. Игуменъ же, призвавъ Агапита, велить ему ити въ Черниговъ...»

Але святий Агапіт присвятився не людським, а Божим справам. Він дав обітницю відлюдництва. Він був тим стовпом Божого ладу на землі, який, не втручаючись у події часу та простору, жив зосереджений у молитві не за поодинокі життєві випадки, а за долю всього світу:

«...И отвѣщавъ блаженый: „аще къ князю иду, то и къ всѣмъ иду; не буди мнѣ славы ради человѣческыя прѣдъ манастырьская изытии врата и преступникомъ быти обѣта своего, еже обѣщахся предъ Богомъ быти ми въ манастири и до послѣдняго издыханія...»

І конфлікт між обітницею Богові і справою милосердя на землі знаходить таку суворену розв'язку:

«...Видѣвъ же посланный отъ князя, яко не хощеть ити, молить мниха, да поне зелія дастъ. Принужень же бысть игуменомъ, дастъ ему зеліе отъ своея яди, да дастъ болящему.»

А видужавши, великий князь виконав слуханяно те, що велів йому духовний отець³⁾:

²⁾ Цит. за: Микола Глобенко. „Paterikon“ Сильвестра Косова. Відбитка із Записок Наукового Товариства ім. Шевченка, том 165. Нью-Йорк—Паріж, 1956. Ст. 54.

³⁾ Тс. ст. 56.

«Князь же не смѣ преслушатися старца, и все имъніе свое издасть нищимъ, по словеси баженаго.»

У справах духовних володар був покірним сином. Батьком був убогий матеріально князь Церкви. За доби розколу в нашій Церкві, перео名义люючи наново істотні властивості нашого православ'я, Сильвестр Косов з поновною силою підкреслював цей примат духовної влади над світською у свідомості українського народу. «Оповідаючи, як Святослав запобігав ласки Теодосія, автор додає в дужках: «Pátrz pokorę Xięźcia do ubogiego Zakonnika...»⁴⁾.

Ми не маємо найменшого бажання заглиблюватися в проблему формальних взаємин тих, хто проголосили християнство державною релігією нашого народу, з Римською Церквою. Нас у даному разі не цікавить ступінь чи відсоток католицтва нашої первісної Церкви, яка постала за доби суцільного, ще не роз'єднаного світового християнства, прийнявши зовнішній ритуал з рук Царгороду. Але нашим обов'язком є наголосити факт католичності, вселенськості нашого початкового православ'я. Ми задивлені не в католицтво чи не-католицтво його форми, лише в цю католичність його духу. Наше бо православ'я було справді вселенсько-християнським далеко не тільки тому, що в його обігу таки існував термін «каєоліческий» і що серед його авторитетів від початку фігурував св. Климент, папа римський...

Великий приклад взаємин духовного авторитету з світською владою являє собою дальший розвиток того, що відбувалося між Теодосієм та князем Святославом. Під кінець життя, переконавшися в тому, що носій світської влади переродився і став тідним перебрати на себе турботи про долю найвищої святині українського народу, печерський зверхник заповідав князеві:

«Niech Cerkwię Pieczarską, ani Archiepiskop, ani ktokołwiek od Cleru świętey Sophiey władnie, tylko ty Xiąże, u następcy twoi»⁵⁾.

Редактор цих слів у XVII сторіччі, Сильвестр Косов був супротивником Унії. Але, як бачимо, йому було симпатично й незалежне становище Лаври, водозбору українського народного християнства, супроти духовного управління у Софійському соборі, яке містилося тут же поруч, у Києві, але адміністративно залежало від Царгороду. Процитувавши Косова, М. Глобенко коментує це місце так⁶⁾:

«Як відомо, такий заповіт належить і 2 Кас. ред. „Патерика“. Проф. Д. І. Абрамович появу його відносить до другої половини 12 століття, до часів загостреної боротьби між Печерським монастирем і київською митрополією (у цьому місці М. Глобенко посилається на працю Абрамовича «Исследование о Киево-Печерском Патерике как историко-литературном памятнике», СПБ, 1902. — I. С.) Уявлення про Києво-Печерський

⁴⁾ Тс. ст. 56.

⁵⁾ Тс. ст. 57.

⁶⁾ Тс. ст. 57.

манастир як місце в релігійному відношенні виняткове походить таким чином від доби Київської Фуси. С. Косов лише спрошує і загострює висновок.»

В очах Петрового Могилиного єпископа (на той час Косов був єпископом мстиславським, оршанським та могилівським) Рим являв собою поняття політичне. З огляду на назриваючий конфлікт України з Польщею, політичні видимості затулили духові сутності і злободенне заступили собою істотне. Але для нас, сьогоднішніх, глибо-ко промовистим є ця оцінка вояовника українського православ'я, що її він дає Лаврі, його сливе візійна віра у твердиню нашого духу, вищу понад будь-які земні установи, упосліджену в боротьбі політичних пристрастей, незриму ще у своїй щоденній чинності, але осяйно перспективну в заповідній для неї майбутності.

Ця оцінка видатними діячами нашого православ'я свого духовного оплоту стає міродайнішою з кожним наступним, сучасним нам десятиріччям. Сувереність Лаври, нечутій сьогодні для вуха в «державному заповідникові-музееві», але лункий у душах дзвін її високої дзвіниці — це той вирішний у майбутньому чинник, який промовить своє справжнє слово у справі об'єднання всіх християн в одній церковній родині.

Що діячі навколо Косова в усякому разі не ототожнювали свого православ'я з державною релігією Москви, виявилося відразу ж по переяславському чині, — чині, який в імені всього українського народу на всі віки прокляв великий Шевченко. Об'єктивний польський автор характеризує ситуацію так⁷⁾:

«...Москва стояла на засаді безоглядного підпорядкування Церкви державі, що не знала меж у всебічному втручанні урядових чинників у церковні справи... Зарисувався конфлікт поміж українською ієпархією, духовництвом і православною людністю на чолі з гетьманом Хмельницьким з одного боку — та Москвою, її царем і російським патріярхом, з другого. Київська митрополія боронила свою ієпархічну незалежність від московського патріярхату, а православне київське суспільство відхиляло будь-які спроби російської інгеренції.»

Боротьба двох полярно-відмінних версій церковного світопогляду була довга й затяжна, і вона закінчилася нашою поразкою. Цікаво при тому що цій поразці передувало падіння самого московського патріярха (Никона), який був особистістю винятковою в ритмі московського церковного життя і заходився був спершу оновлювати свою Церкву за допомогою київського духу:

«... „Віправлення”, що їх бажали поробити українці, наштовхнулися негайно ж на спротив. І, як це часто трапляється, спротив поглибився й став запеклий, коли „віправлення” почали впроваджувати енергійно та радикально... Никон, діяльна, жадною мірою не більш за своє

оточення освічена людина (для подальшого важливо знати, що він не вмів по-грецькому), заходився коло справи реформи з такою енергією безумовно тому, що він не мав ясного уявлення про завдання й про наслідки реформи...»⁸⁾.

Під кінець XVII сторіччя українське православ'я зовні являло собою вже плачугідну картину. Те, що було його сильною стороною, — свідомість власної суверенної гідності, гармонійно поєднана з толерантією, з відкритістю супроти всього християнського світу, з тим, що московські ортодокси сприймали як «західництво», як «спольщенння», — це почало вивітрюватися. Те, що було його слабкою стороною, — не вияснене до кінця ставлення до цезарепапізму, істотної властивості царгородського зразка, — послужило за місток для внахру в нього офіційного православ'я Москви, для якого справа цезаропапізму була не проблемою, а початковою даністю.

Коли сто років по тому долю України поділила сусідня, споріднена з нами історично «любов'ю-ненавистю» Польща, стало зрозуміло з усією ясністю, — і то для всього світу, — що ця європейсько-слов'янська країна, славна в минулому своїми королями, славна великими контактами з цивілізованою частиною людства, славна культурними ділами, може поділити долю інших повелених народів етап за етапом, крок за кроком, може повторити їхню драматичну роль в усіх деталях, — крім одного: підпорядкування Церкви державі.

Із зростанням та зміцненням кліщів з обох її боків, російської та пруської держав, Польща так само дедалі більш опинялась у становищі «чайки при битій дорозі». Ця позиція аж ніяк не змінилася й по цей день. Але не відмінилась і позиція польської Церкви. Її права обмежено, її дії наштовхуються на перешкоди, вона зазнає утисків, — та вона не переходить і ніколи не перейде на службу світській владі.

М бачили, що це було властивістю й нашого православ'я, поки воно ще існувало у свободі, не під чужинецьким пануванням. Це було, поза всяком сумнівом, властивістю також і тієї короткочасної нашої автокефальної Церкви на рідних землях, яка під час української політичної революції відродилася могутнім чином Василя Липківського. Але ця властивість — сувереність українського православ'я — не була вже зрозумілою для всього нашого народу так, як була безперервною самозрозумілістю для кожного поляка його польська Церква. Вики лежали важким чужим нашаруванням на первісній чистоті українського церковного світосприймання. Велика частина народу називала сподвижників Липківського «самосвятами» і воліла ходити й далі на Богослуження до «слов'ян».

У чому тут справа? В одній засадничій різниці. Польська Церква відогравала у свідомості польського народу ту саму «православну» роль, що й

⁷⁾ Jerzy Lubiecki. Katolicyzm i prawosławie. Nakładem Wydz. Op. N/Zołn. D-twa JWWB. 1944. Printed in Scotland, by Allan Fowler Ltd., Glasgow C. I. Ct. 10.

⁸⁾ Dmitrij Tschizewskij. Das heilige Russland. Russische Geistesgeschichte I. 10.-17. Jahrhundert. Rohwolts Deutsche Enzyklopädie, Hamburg (1959). Ст. 132.

наша первісна Церква у свідомості народу українського. Були рівнозначними всі атрибути, які незмінно супутнять кожному місійному чинові: велика віра, душевне горіння, піднесеність діл та слів, передчуття Царства Божого на землі, що наближається. Але тоді як відчування пов'язаності з усім християнством у нашій Церкві, стихійно перестрибуючи через закоцюблій візантійський канон, з яким вона була формально у спілці, неминуче розточувалося в дедалі зростаючій анархії, — польська Церква, при всій її органічній відповідності духові польського народу, його психологічним та культуротворчим особливостям, зберегла в себе неушкодженою залізну організацію, що її вона дістала від Римської Церкви.

Наша католичність була католичністю чуття, католичністю серця, католичністю об'явлення. Польська ж існувала не тільки візію, а й величезною ієрархічною дисципліною. Наше вселенське православ'я було самим собою, воно визнавало всіх і нікого. Польський католицизм був також самим собою, він був також річчю в собі, — але він визнавав одночасно й найвищий авторитет в апостольському Римі.

На наш особистий погляд, занедбання більшою частиною нашого народу справи об'єднання з Римом на тих підставах, як це собі мислили Іпатій Готій, Вельямин Рутський, Ісафат Кунцевич і, пізніше, Мелетій Смотрицький, було нашим великим історичним переочченням. Ми вважаємо, що Греко-Католицька Церква, як вона існувала на західноукраїнських землях і як вона існує тепер у вільному світі, становить найбільш доцільну в українському розумінні форму поміж усіх, які були і є. Чому саме з Римом, — ми спро-буємо це ще раз обґрунтувати тут нижче. Та при цьому ми застерігаємося дуже виразно: це наш особистий погляд. Він може не підтвердитися в бігу дальших років.

Відроджена релігійна свідомість людства, зростаюча відповідальність провідних чинників у всіх християнських конфесіях — це може привести до об'єднання на нових, незнаних ще сьогодні підставах, і в цьому об'єднанні українська Церква так само може дістати цілком нове, не передбачене духовим зором сучасників обличчя. Тим то ми й нагадуємо нашему читачеві ще раз, що аж ніяк не ставимо собі метою агітувати за перехід на католицизм.

Що ми хочемо констатувати в цьому зв'язку, — і думаємо, що в усякому разі тут не помилмося, — це ота, щойно згадана відсутність дисципліни в організованих формах нашого православ'я, коли воно було ще неподільне на наших землях.

Дисциплінованою стала Церква на Україні (тобто: не українська Церква) тоді, коли вона вже була філією московської. Так, московська Церква збудована також на суворій дисципліні, що її вона перейняла від своєї духової матері, Церкви візантійської, — і ця дисципліна спроможна змагатися силою своєю з дисципліною Римської Церкви. Але с, знов таки, істотна різниця.

Римська Церква — наднаціональна. Східня Церква — не тільки національна, але й націона-

лістична. Догматична й канонічна вірність Римові не тягне за собою втрату національних особливостей, ба силою самого вселенського характеру Католицької Церкви, являє собою величезні можливості для автоматичного самоствердження. Церква візантійсько-московського типу теж вселенська у своїй потенції. Але вселенськість ця має ту властивість, що на догоду її повинні зникати будь-які вияви своєрідності даного, підкореного їй народу.

Тим то, якщо погляд про можливості українського православного самоствердження через об'єднання з Римом є спірний, то зате неспірним, позасумнівним є факт, що наше православ'я не спромоглося виробити власних норм дисципліни, які узаконили б діяння на київському митрополичому престолі по Іларіоні шереги українських наступників, перепинили б дорогу до цього престолу грецьким духовним урядовцям, а пізніше — зробили б неможливим вступ на нього урядовцям московського синоду.

Наше православ'я знало багатьох діячів духу, подвійників, святих. Наведений від нас приклад із св. Агапітом, з чисто людського погляду подивутідній і повчальний. Справді, — беручи віднесено від будь-яких супспільних, часово обмежених, обставинами зумовлених категорій, — що може бути вище людини, яка, незалежна від світської влади, всію душою присвятилася Богові, яка усвідомила взаємозалежність між Творцем та людським світом у тому, що людина повинна дбати за добробут цілого, наскільки це лежить в її силах, яка виробила в собі неуявленну для звичайного смертного особисту дисципліну зосередження в думці, в бажанні добра — в молитві!

Але життя наше земне влаштоване так, що духова діяльність стає відчутною, а, головне, ефективною лише через форму, форма ж — це активізація матерії, а матерія есть плоть. У Божій думці, наскільки ми її розуміємо, плоть благословенна — в усякому разі тоді, коли вона стає за підставу для життєвого будівництва з думкою про ціле, про майбутнє, про довічну гармонію. Індивідуальне духове діяння — велика річ, але не менш великою річчю є активне втручання в життя людських мас, чин колективний, організація буття у взаєминах, у часі, у просторі, в матеріальних умовах, у правах, у правилах та обов'язках.

Для рівноваги світу необхідно потрібні ті, хто при самотній свіці чувають у печерах. Але вона, ця рівновага, була б так само немисленна без духових провідників, які не страхаються засукати рукави для щоденної праці перед близкіні і, разом з хрестом, приносять у людську громаду заступ, закон і світську книгу.

Запасу духових благ, накопичених чи не з наспою від Антонія та Теодосія і до Григорія Сковороди, вистачить, коли йтиметься про суд — сучасний або майбутній — над нашими індивідуальними досягненнями. Але це тільки одна сторона буття. Дуже слабенько стоятиме наша справа, коли нас запитають про наших православних

реформаторів життя, про те, чи був у нас свій Франциск, свій Домінік, свій Льойоля, свій Ляс Касас, нарешті свій аббे Г'єр — наш зворушильний, нездоланий духом сучасник, батько знедолених, який озвався до сумління ситих за доби панування новочасної «узури».

Ми маємо величезні кредити, забезпечені оди-
ницями. Завдяки існуванню цих печерсько-сково-
рідинських кредитів, мабуть, і існує українська
нація аж досьогодні. Завдяки їм, треба сподіва-
тися, перестоїть вона й сучасну загрозу, одну з
найстрашніших — загрозу знищенню мови, про-
віщену теперішнім сталінським наступником. Ми
маємо внутрішню духову історію — як історію по-
одиноких підсумків у справі «пізнання самого се-
бе». Але ми не маємо матеріальної культури та-
кої сили, яка кричала б сама за себе під час руй-
нування Михайлівського монастиря, яка блища-
ла б, яка дзвонила б, яка автоматично повстава-
ла б при кожній спробі піднести на неї руку.

Таку культуру може дати народові лише та
сторона діяльності Церкви, яка входить у жит-
тя мирян владно й беззастережно, яка приходить
не з дискусією, а з духовим наказом, настільки
самозрозумілим, що виконання його стає прием-
ним обов'язком. Таку культуру може дати наро-
дові лише та властивість, якої наша Православна
Церква, — на жаль, на превеличезний жаль, —
ніколи в собі не мала.

Славоля наша забезпечила нашу біологію.
Безконечна отаманія це, як не як, українська ри-
са, і, визнані чи невизнані світом, ми фізично
таки існуємо. Але ми не існуємо як суб'єкт, який
точно й послідовно знає, чого він хоче. І це —
тільки тому, що ми за відповідних історичних
часів не утворили дисциплінованої церковної іс-
пархії, яка єдина була б спроможна давати пер-
спективні вказівки князям, королям, гетьманам,
яка єдина могла б підготувати націю духово до
світлої майбутньої доби всехристиянського вза-
емного наближення.

Сперечаймося про те, чи вийшли б ми на сві-
тову арену як належиться, підпорядкувавши
Римові наприкінці XVI сторіччя. Але нема про
що сперечатися, бо це ясно, як Божий день, ко-
ли мова про те, що ми — здібні, талановиті, в ба-
гатьох виявах навіть геніальні, — не здолали пе-
рерости Візантію власною земною, впорядкова-
ною, адміністративною, матеріальною організа-
цією Церкви, не здолали стати господарями Цер-
кви на власній землі.

Київ міг стати провідником православного Сходу. Він міг показати всьому світові, що таке дій-
сна Церква в умовах співідії різних народів, пси-
хік, культур та особистостей. Він міг явити всю
красу земного життя, коли це життя йде під
знаменом великої віри в Бога й людину, під зна-
меном взаємопошани, терпимості, любові до
ближнього, культуротворчості, свободи та радіс-
ного обов'язку. Натомість ми дозволили звести
себе на становище провінційних приходських
священиків, «п'яних дяків», а коли опинились на
вигнанні, то... Так, тут ми спокійнісінько дозво-

лили пущеному від ворога в ужиток термінові
«самосвят» здійснитися во плоті й крові.

Історія з газетним видавцем, спрітним ділком
у вимірах району (чи староства), який одного ра-
зу виїхав з рідного маленького міста в більше і
за тиждень повернувся звідти епископом, це, на
нашу нечувану ганьбу, не новеля з зірки часів
Ренесансу, а найживіша наша українська дійс-
ність.

*

Саме тут місце віддати поновну данину темі, до
якої нас щоразу приводить круг наших мірку-
вань: темі зіставлення історичних досягнень пра-
вославної Візантії та католицького Риму. Пово-
рот до цієї теми управнений у нас тим більше,
що ми, торкаючись болючих або, як у нас ка-
жуть, «драстичних» питань, обіцяємо й надалі
триматися в межах фактів і не слизати в ділянку
пропаганди.

Старовинний Рим гльорифікував не націю, а
державу. Римська держава стояла над будь-
якими національними протиріччями, над будь-
якою національною обмеженістю. Ця багатонаціо-
нальна маса уявляла себе як «вселенну», об'єд-
нану одним правом, однією владою, культурою та
вірою в одні й ті самі цінності.

У Римі не існувало расових проблем, не існу-
вало проблем тіла й крові. Кожен варвар, який
діставав римське громадянство, переставав бути
варварам і робився повноправним горожанином
вселенної, принадливим до единого людського
суспільства. Так, це суспільство жило вартостя-
ми універсальними, яому були чужі расизм та
людоненависництво.

Вселенський дух Риму й був головною точкою
його зустрічі з християнством — також вселен-
ським та всеосяжним, таким, що в ньому не було
різниці між «елліном та юдеєм», між варварам
та візнянім офіційно громадянином. І це хри-
стиянське суспільство на римському ґрунті стре-
міло до того, щоб побудувати лад на землі в уні-
версальному Христовому дусі.

Зовсім щось інше бачимо у Візантії. Ідеологію
Царгороду, який також претендував на наднаціо-
нальну духовну владу, наповнювано, тим часом,
національно грецьким патосом. Не християнська
імперія була в ній першою вартістю, а те, що
являло собою натоді модерний гелленізм. Усіма
засобами, а насамперед церковними Візантія на-
в'язувала народам, зокрема нашим слов'янським
предкам огречування.

У цілковитій згоді з такою наставою діяла піз-
ніше Церква московська, спадкоємниця візантій-
ської. Вона будувала не християнське толерант-
не суспільство, а суспільство людей, уділом яких
була примусова русифікація.

Це й е, властиво кажучи, те небагатослівне, що
ми мали сказати до теми цим разом.

З цього короткого розгляду може постати пи-
тання: що ж таке національна Церква і чи по-
трібна вона взагалі?

На це питання відповісти однозначно — немож-
ливо. Відповідь у тому чи у тому сенсі завжди

залежатиме від аспекту розгляду. Не може бути ніякого сумніву в тому, що Церква, покликана духовно піклуватися даним народом, має своїм прямим обов'язком достосовуватися до духових властивостей народу, брати до уваги його історично-культурні традиції, а зокрема — не оминати всього того найкращого, що народ витворив у ділянці релігійного світосприймання на своєму передхристиянському етапі розвитку, як то кажуть, «адвентистично». Так, до речі, й робили обидві наші Церкви, Православна та Греко-Католицька, плекаючи, включаючи у свій вжиток такий своєрідний витвір нашого народу, як колядки й щедрівки, що в них і досі слідні високі й прекрасні осяги паганської культури. Подібно ставиться до надбань паганської культури відсталих народів Римська Церква, провадивши серед них місійну працю.

Такий національний характер Церкви, отже, не мав би викликати ні в кого заперечень.

Але є «національні» Церкви й іншого роду. Тут живе дух виключності, тут пропагуються «істини» на зразок того, мовляв, «усі святі розмовляли по-російському». Така Церква несе з собою не любов, а ненависть, вона перечить духові Христового вчення. І тоді, коли Церква такого роду розгортає на наших очах свою нехристиянську діяльність, мимоволі напрошується думка про потребу Церкви наднаціональної, Церкви універсальної, — про потребу принаймні единого, обов'язуючого для всіх християн духового осередку, авторитетне слово якого в усіх випадках було б спроможне покласти край таким і подібним надуважиттям з боку національних Церков.

І тут ми логічно доходимо до одного з найкардинальніших питань у релігійному житті нашої сучасності: питання про всесвітнє об'єднання.

Щоб показати, що це питання становить турботу далеко не самої тільки Римської Церкви, дамо знову слово православному авторові на еміграції, якого ми вже анонімно цитували перед тим. Він пише:

«Українська Церква сповзла зі свого стародавнього, справді церковного, справді православного, справді національного і одночасно справді всеценського фундаменту. Справа не тільки в канонічних порушеннях, з тих чи інших причин, в тих чи інших умовах припущених в житті української Церкви, — справа головним чином у тому, що провід української Церкви заради власної тимчасової вигоди проміняв стійкість у вірності св. Православ'ю за ласку деяких партійних проводів. Ласку цю він на деякий час дістав, але замість Церкви в їхніх руках опинилася лише партійна прибудівка. А Церкви, Української Православної Церкви, слави українського народу, не стало... Не хочемо неправославних „автокефальних“ сект, бо кожна секта є автокефальна: і баптисти, і методисти, і адвентисти... Але й вони визнають потребу свого всесвітнього об'єднання...»

Ці слова знаменні. Вони стверджують ту саму думку, що її висловлюємо й ми: потрібен для всіх Церков єдиний авторитетний центр.

Для чого такий центр потрібен?

Релігійне життя людей має дві сторони. Є сторона приватна, особиста, і тут ми маємо найширшу скалю власного ставлення до проблеми земного життя між народженням та смертю (проблеми, до речі, якої неспроможний зняти ніякий «найнауковіший», ніякий «найсвітліший» атеїзм), до проблеми відповідальності за власне життя перед вищою силою, маємо, нарешті, власні, неповторні уявлення окремої людської одиниці щодо істоти Творця всього, що є.

Є, проте, й друга сторона релігії, конечно зумовлена самим суспільним життям людства. Це — організація Церкви, її ієрархічна будова, способи її взаємнення з громадами вірних, комплекс усталених і затверджених найвищими церковними авторитетами символів, за допомогою яких здійснюється колективний чин єднання людей з Богом. Сюди стосуються, отже, зформульовані догми, усталений текст молитов, зовнішній ритуал із своїми певними приписами, пов'язаний з випробуваннями традиціями перебіг Богослужень, церковних свят і т. д.

Особисто ми не маємо жадних упереджень до будь-яких виявів релігійного почування, до будь-яких форм космічного контактування людини. Симпатичним є кожен рід діяльності на цьому полі: молитовні збори так званих сект; сходини невеличкіх громад, об'єднаних спільним учненням морального характеру, нехай вони при тому й відкидають будь-який зовнішній ритуал; «адогматичне» особисте ставлення до Бога, розмова з Ним «власними словами»; нарешті — просто гуманія, людяна чиясь діяльність, мета якої лежить у ній самій, а не у сподіванні нагороди; а, з другого боку, — численні усталені форми релігійного життя, починаючи з великих релігій тисячелітньої давності в азійських народів і кінчаючи діяльністю духовних зверхників, «шаманів» серед так званих примітивних народів, діяльністю, високу моральну вартість якої так пerekонливо показав проф. Ганс Фіндайzen у своїй, рецензованій у цьому числі нашого журналу книжці.

Але, разом з тим, ми не можемо залишатися байдужими до форм церковного життя, нам — принадлежним до певного історично-культурного циклу — найближчих.

Чому нам це небайдуже, чому ця зовнішня сторона нашого традиційного церковного життя відограє для нас таку важливу ролью, — пояснити важко. Велику частину істини можна, мабуть, спізнати з того факту, що ми на нашій землі творимо не сутності (бо сутності закладені заздалегідь у первісних ідеях), а форми. Згідно з нашим відчуттям і розумінням найвищих моральних величин ми формулюємо закони, встановлюємо порядки, винаходимо той чи той спосіб розв'язання архітектурних комплексів, так або так сполучаємо лінії і зіставляємо фарби.

Ми подивляємо чистоту ліній у храмах атенського Акрополю і нас вражають труднозбагнені, чудодійні нагромадження комплікованих форм у буддійському будівництві. Ми схиляємося у по-

шані перед появлюванням через таємничі рухи й барви ритуалом Тібету, Бірми, Яви. Але особливого роду хвильовання, непояснене й непередаване ніякими словами, отортає нас, коли ми стоїмо перед нашою рідною софійською «Орантою», коли ми наближаємося до київської Лаври або до львівського собору св. Юра, коли бачимо нашими очима образи Почаєва, і — поширюючи обрії спільногого для всіх нас християнського світу, — ікону Матері Божої в Ченстохові, фреску Чімабуе з Франциском Ассізьким, статую Мойсея різця Мікель-Анджељо, собор в Ульмі, собор у Шартрі, собор у Бургосі, нарешті — собор св. Петра в Римі...

Так, у цьому почутті не тільки релігійне начало взагалі, а й почуття гордості за участь у творенні спільніх форм певного конкретного, земного, історичного вияву людської діяльності назустріч Творцеві, форм, які споріднили між собою такі різні, такі несходжі у своїх початках етнічні групи. Це — європейські форми, це ті форми духового та матеріального життя, через які всі ми, співучасники певного культурного кругу, спізнали світло нової віри. І в цьому почутті загальноєвропейської гордости і повинна лежати запорука спільної нашої відповіданості за долю того, що було створено величезними зусиллями в минулому і що, ще більшими зусиллями, має бути створено в майбутньому.

Що таке Европа і чи має це поняття для нас чинність під сучасну пору? Довша цитата з одного з найвидатніших сьогоднішніх християнських мислителів, Гвардіні, яку ми дозволяємо собі тут навести, дає, на нашу думку, вичерпну відповідь на це питання⁹⁾:

«Якби — з відповідними уточненнями того, що під цим розуміти, — запитати людину середньовіччя, що таке Европа, він відповів би: простір людського буття взагалі; старий «orbis terrarum», відроджений з духу Христа і оформленний у великих єдностях імперії та Церкви, на чиїх пограничях лежали загрозливі чужинецькі простори, як от гунські та ісламські... Тоді було знайдено шлях до незнаних або малоприступних частин землі: Далекий Схід, Америка. Виднокруг поширювався, наївна свідомість осередковості послаблювалась. На запит про Европу відповідь тепер прозвучала б, мовляв, це носій історії, яка входить у розгляд, суб'єкт всесвітньої відповіданості. Вона становила підставу, більш або менш певну, європейської свідомості аж до дев'ятнадцятого сторіччя — варто усвідомити собі хоч би ті уявлення й оцінювання, які висловлювалися в понятті „колонії”. Що, звичайно, ставило цю відповідь під сумнів, це була Росія з її своєрідним становищем між Европою та Азією і, ще більше, Америка, величина, яка зростала дедалі буйніше... Остаточна відповідь прорвалася першою світовою війною. Вона призвела до усві-

⁹⁾ Romano Guardini. Der Heilbringer in Mythos, Offenbarung und Politik. Eine theologisch-politische Besinnung. Der Deutschen Spiegel — Schriften zur Erkenntnis und Erneuerung. Band 7. Deutsche Verlag-Anstalt, Stuttgart (1946). Ст. ст. 44-45.

домлення, що земля заключилася в одне-єдине поле політично-історичного життя, на якому поль Европа становила лише одну величину серед інших. Друга ж світова війна провела цю науку далі, показавши, що між цими величинами ані одна вже більш не є вирішальною. Сьогодні вона переживає найглибшу кризу своєї історії — таку глибоку, що багато хто запитують себе, чи існує ще взагалі „Європа” у старому розумінні слова.

Ми не можемо тут присвятитися цьому питанню, можемо лише висловити переконання, що Европа ще живе. При цьому, свідомі поважності, яка з цього промовляє, — підкреслити слово „ще”; але також, і ще сильніше, інше, саме те, що вона справді живе. Ба, либо ж провал влади, так абсурдно напруженої й зловживтої від націонал-соціалізму, вказує навіть на нові європейські можливості.

Ще раз: що таке Европа? Жаден чистий географічний комплекс, жадна чиста група народів, лише — жива ентелехія, чинний духовий образ. Він розгорнувся в історії, яка переходить понад чотири тисячеліття і якій так щертю особистостей, як і сил, так сміливістю діл, як і глибиною досвідчених судеб, так багатством здійснених творів, як і глибоким глупдом утворених життєвих ладів до цього часу не може дорівняти жадна інша історія. Вона підноситься щоразу з будівництва міст і форм країн. Вона чинна в мовах — і яких мовах! — від осяйної розмови греків та владарно формутої римлян аж до наладованих історією ідом модерних європейських народів. Вона визначає рід мислення, характер ставлення до подій, спосіб відчування й пережиття. Вона становить таку ж дійсність, як істота гірських кристалів, дуба, орла, селянина або мистця, лише ще багато багатшу формами й нашаровуваннями, силами й напругами, — рівночасно ж, однак, і вразливішу та більш наражену на небезпеки.

Звичайно, ніякий життєвий образ не є вічний. Великі культури занепали, і їхнє колишнє існування можна прознати лише з скупих решток. Ми так само знаємо і знатимемо це дедалі гостріше, як жахливо лютувала Европа сама проти себе і як глибоко зрадила вона власний дух. Повсюдно зруйновано міста, і мови здичавіли, а що сталося з живою душою, не даеться ще виміряти. Та, не зважаючи на те, європейський життєвий образ існує; ми бачимо його в кожному жесті, сприймаємо його в кожному слові, прочувавши його з новою, болючою інтенсивністю в нас самих. Так ми віримо, — він житиме далі й нестиме історію.»

І тоді заключний абзац цієї надзвичайної брошури¹⁰⁾:

«Якщо, отже, Европа повинна бути й надалі, якщо світ її й надалі потребує, то вона повинна залишитися тією, образом Христа визначену величиною, — ні, наповнитися новою важучістю, яка відповідала б Його істоті. Якщо це зер-

¹⁰⁾ Тс., ст. 47.

но зникне, то те, що залишиться, вже не матиме багато значення.»

Стільки Гвардіні. Європа, отже, це — християнство в його розгорнутій морально-будівничій, культуротворчій та цивілізаційній дії.

Чому в цьому християнському світі, на нашу думку, провідна роль личить Папі, Ватиканові, Апостольському Престолові в Римі? Із згаданих вище мотивів утримуючись по змозі від власної аргументації і намагаючися цій спірній справі придати по змозі найоб'єктивніше тло, передамо слово, знову ж таки, іншому авторові. На запитання «чому Папа?» патер Дж. Мюррей відповідає так¹¹⁾:

«... Безумовно, не тому, — коли мова про становище до року 1870, — що він був світським володарем невеличких папських держав, або, сьогодні, тому, що він з верхником Ватиканського міста, яке чудово вмістилося б на терені, зайнятому парками Грін та Ст. Джемс. З огляду на спеціальне становище Папи як Голови Церкви, він перебуває в контакті з світськими владами. Від доброї волі, чи, принаймні, від толеранції поодиноких урядів залежить певною мірою місія Церкви. Якщо Церква має належним способом виконувати свою духову місію в кожній поодинокій державі, то для цього повинні бути здійснені певні умови. Вона повинна користуватися з свободи релігії, з свободи навчання й молитви, з можливості будувати церкви та монастири...»

Це, як бачимо, стосується організованого життя Церкви. Та не менш важливу сторону всехристиянської місії автор вбачає в тому, що авторитетний для всіх духовий центр вживає зусиль для збереження миру між народами. Що для цього, знову таки, найбільш покликаний Ватикан, автор доводить посиланням на християнсько-європейську історію¹²⁾:

«Наступним чергою завданням папської дипломатії є діяльність, яка має на меті угрунтовувати мир між державами та народами. Війна це батько ненависті; Церква ж — це прародоносець любові й миру. Тим то бо у світі, який визнав властиву позицію Святої Столиці, вона повинна користуватися з спеціального становища як міротворець поміж державами. Факт цей, в істоті, був визнаний у середніх віках, принаймні на практиці. Бувши визнаний по тому цілим християнським світом як Голова Церкви, а разом з тим посідавши великий моральний авторитет, Папа був спроможний часто інтервенювати у справах миру...»

Такі аргументи католиків.

*

Такими ж, безумовно, будуть аргументи католицької частини християнства до майбутнього

¹¹ Цитуємо за польським перекладом: Ks. J. Murgau, T. J. Dłaczego Papież...? (Przekład z angielskiego). Published in Polish by kind permission of the Catholic Truth Society, London. Londyn, 1945. F. Mildner & Sons, Herball Hill, Clerkenwell Road, E. C. 1. Ст. 10.

¹²⁾ Тс, ст. ст. 10-11.

екumenічного консиліюму: під час підготовчих праць до нього і в самому його перебігу.

Які будуть аргументи інших християнських Церков та християнських громад?

Ще за життя й правління попереднього римського зверхника, Пія XII, усі зацікавлені у справі християнського об'єднання були свідками, наскільки високо зросла відповідальність духовних провідників різних конфесій, наскільки зрілішою стала останніми десятиріччями загальна атмосфера міжконфесійних взаємин, наскільки збільшились потенційні можливості якщо не прямого — формального, адміністративно-церархічного, — то в усікому разі душевного єднання. Досить тут згадати хоча б зустріч Папи з провідною особистістю німецького протестантського світу, Єпископом Дібеллюсом, в якій зустрічі не прозвучало ані найслабкішого відлуння історичної ворожнечі часів Реформації або Тридцятирічної війни, а, навпаки, мала місце розмова двох видатних, доброзичливих, осяжних у думанні й перспективно діючих духовних діячів.

Можна, отже, з великим відсотком певності передбачити, що ані з боку Римської Церкви не слід сподіватися назнаменованих духом виключності й нетерпимості формулувань, які мали б служити за передумови об'єднання, ані з боку непатоліків не послідують обвинувачення в «папському владолюбстві», в «намаганні приєднати до Ватикану народи й держави» й у подібному, оті славнозвісні дешеві вигуки, які, на превеликий жаль, так довго лунали і подеколи лунають і дотепер, у той час як Римо-Католицька Церква давно вже вийшла з занепаду, давно вже переборола кризи, що були причиною духових (і не тільки духових) повстань проти неї.

Вислід консиліюму — об'єднання (або принаймні його програма-мінімум: духове взаємне наближення) — може бути далеким, і то зовні навіть дуже далеким, від того, як його собі уявляють правовірні католики. Зокрема й те, що особисто нам уявляється з символічно-канонічного погляду найважливішим, — всехристиянське визнання факту, що Рим є тим місцем, де апостол Петро, поклавши перший камінь під будову Христової Церкви на землі, створив тим самим і фундамент європейської культури, до якої належимо всі ми, — отже, зокрема й це може знайти на соборі настільки відмінну форму, що її, повторюємо, сьогодні годі передбачити.

Якщо консиліюм буде справді екуменічним (а цього прагнуть усі без винятку християнські конфесії), то на ньому не бракуватиме творчих думок, протилежних, але обґрунтованих пропозицій і різноманітних проектів, — і не виключено, наприклад, що у скрещенні нових аспектів бачення проблеми самий інститут папства набере нового значення й окреслення. Хіба не набрато б вирішального характеру для всього християнського світу, — скажімо про це одверто, — якби в майбутньому сан римського первосвященика, чергуючися з італійцями, діставали знову, як це було за середніх віків, представники інших на-

ціональностей, — і, зокрема, нарешті, представники слов'янства з їхнім багатим духовим та душевним досвідом, з їхнім своєрідним знанням та відчуттям проблем, спільніх для всього християнства?

Так чи так, з певністю можна сказати наперед, що майбутній собор християнства являтиме собою нараду свідомих і відповідальних, авторитетних і суверенно-управнених.

З чим прийде на цей собор наша Православна Церква, і чи взагалі прийде, — і чи взагалі матиме собор хоч якийсь вплив на її майбутню долю? І — якби мав — хто б її на соборі й після собору репрезентував, котрий з наших численних відламів православ'я, корта з європейських чи заокеанських округ, волостей? Це й є важке, бо люче і, з огляду на сучасний реальний стан,сливе безперспективне запитання.

Звичайно, на нього можна відповісти так, як раз-у-раз відповідають у наших православних громадах на еміграції: не потрібно нам, мовляв, нічного визнання, не потрібно санкції будь-якого вселенського осередку, бо ми самі по собі і презентуємо самі себе.

Коли мова про оті випадки особистого ставлення до Бога, що про них говорено вище, то в самому такому наставленні не було б, зрештою, нічого злого. Якщо людина намагається виконувати Божі заповіти, то нехай вона це робить будь-яким шляхом, аби робила. Але ж не меншою мірою тут ідеться й про організаційну сторону справи, тобто — про репрезентативну сторону Церкви українського народу, як цілості, в тому національно-позитивному розумінні, риси якого ми намагалися зформулювати. І якщо, за свідченням цитованого від нас православного автора, навіть поодинокі секти усвідомлюють потребу в існуванні світового осередку, то, здавалося б, турбота про такий осередок повинна стати однією з найголовніших справ нашої Православної Церкви, Церкви традиційної та історично чинної.

Така турбота з боку нашої Православної Церкви слідна ввесь час, поки вона була єдиною й сувереною. Різні були настави, різні окреслення, різні ступені толеранції або нетолеранції до Риму і різні варіанти незалежності або підпоряд-

кованості Царгородові. Проте, незаперечним фактом є, що поки українська Православна Церква становила собою суб'єкт, царгородські патріархи, навіть уже й тоді, коли вони старалися поставити нашу Церкву в залежне становище від російської зростанням цієї останньої, все ж таки не могли не рахуватися з потужною духововою волею Києва.

Ці часи, однак, давно вже в минулому. Сьогодні ані Царгород не визнає офіційно жадного з відламів нашого православ'я у вільному світі, ані та Церква, яка існує на наших рідних землях, не визнає царгородського авторитету. Церква в сьогоднішньому Києві й у сьогоднішньому Львові — це слухняні провінції патріарха «всех Русі».

Наша Православна Церква, там, де вона користується з свободи діяння, не тільки поділена й розсварена всередині, але й безпритульна зовнішнім своїм становищем. Отже: хто й чим міг би появляти наше православ'я, коли відбувається всехристиянська нарада у справах єдності?

Нагадаймо ще до цього, що майбутній консиліум буде скликаний у зв'язку не тільки з тими проблемами, які стояли перед попередніми консиліумами. Його працю неймовірно активізуватиме ще й та основна загроза ХХ сторіччя, яка не знає подібних собі перед тим в історії цивілізованого світу взагалі й в історії Європи зокрема: загроза войовничого, насильно прищеплюваного поневоленiem народам безбожництва.

Звичайно, з посиленням атеїстичного наступу могутньо зростає й спротив, духовий спротив народів та одиниць, які бажають розв'язувати основні проблеми свого буття незалежно від втручання держави — держави взагалі, а безбожницької поготів. Ось вихоплені навмання з соціетської преси свідчення про те, які клопоти мають володарі за залізною заслоною з масовими релігійними настроями.

Один часопис сповіщає про «потік посилок та трошкових переказів» на користь Почаївської Лаври¹³⁾.

13) «Советская Россия», ч. 156, з 5. 7. 1959.

... Я спізнав уже дуже рано, що повстання проти метафізики становить причину всієї нашої біди. Воно вибухнуло логічно найперше серед протестантських народів, пуританізм привів його до перемоги, винісши час — працю — гроші на місце божественної Тройці, і найбезумніший тріумф цього бунту переживаємо ми тепер на нашій власній батьківщині. При тому самий бунт ще не так осоружний, як ота байдужість, що йому супутніть, космічне одуріння людини. Ще раз кажу — вона становить абсолютний прагнунт усієї нашої біди. Усе ще є дурні, які гадають, що плямистий тиф можна лікувати аспірином, вона бо знижує гарячку. Соціалізм являє собою отаку браву аспірину. Та йдет-ся ж бо про душевну чуму. Наші душі не бажають більше вірити в свою безсмертність і тим самим у свою довічну відповідальність. Спроневірене небо — це найхібніший внесок нашого часу ...

ФРАНЦ ВЕРФЕЛЬ («Спроневірене небо»)

Завідувачка кабінету політичної освіти на заводі «Енергомаш» у Хабаровську оповідає:

«12. травня ми відбули звичайну розмову про новини в країні, за кордоном, виробничі справи. Помічаю, що бесіда якось не клейтесь. Робітники кудись поспішають... Один товариш каже: „Сьогодні батьківський день, нам треба на цвінттар на поминки...” Стала я говорити, що нам ні до чого пов’язувати пам’ять про померлих з Богом, з церквою. Побувати на кладовищі, привести до ладу могили рідних та близьких, посадити квіти — це обов’язок кожного. Навіщо ж тоді треба очікувати „батьківського дня”, який звичайно пристосовують до великоміністрівських свят?.. Учасники бесіди зо мною погодились, але тут же поспипалися запити: „Якщо це релігійний обряд, то тоді чому деякі комуністи поводяться безпринципно — беруть участь у поминках?”, „Чому цього дня біля цвінттаря можна бачити службові машини керівників працівників?”, „Чому для ізди на поминки виділюють додатковий автотранспорт?”»¹⁴⁾.

Ще один провідний пресовий орган робить публічний донос на мальярів ленінградської художньої школи імені Мухіної, які по різних місце-

востях Совєтського Союзу, зокрема в Казані розмальовували церкви¹⁵⁾.

Сигнали про вияви релігійного життя в народних масах, заклики про потребу нещадної боротьби з ними вміщують дослівно всі советські часописи, вміщують щодня...

Але тим більш руба стоїть питання про те, що думають робити українські православні єпархи на еміграції, щоб прийти на нараду християнських Церков у справах об’єднання — бодай об’єднання молитов і практичних дій, — прийти єдиною, монолітною, репрезентативною, визнаною від усіх авторитетною моральною силою, яка була б управнена виступати перед світом в обороні прав нашого народу на свободу сумління, в обороні того, за що народ бореться стихійно, позбавлений на рідних землях можливості мати відповідну його духові, незалежну від світської влади Церкву?

І цим відкритим питанням ми й дозволяємо собі завершити наш розгляд шляхів сучасного православ’я, а зокрема — православ’я, появлюваного українськими духовними особами.

14) «Партийная жизнь», ч. 12, червень 1959.

15) «Комсомольская правда», ч. 157, з 7. 7. 1959.

Der Aufsatz von Illja Sapiha beschäftigt sich mit dem Problem der Ukrainischen Orthodoxen Kirche als eines organischen Gliedes des Weltchristentums. Die Aktivierung dieser Kirche erhält besondere Bedeutung in der Zeit der Vorbereitung zum Ökumenischen Konzil, welches voraussichtlich die Vorurteile verschiedener Riten gegeneinander überwinden und alle Christen einander näherbringen soll.

Illja Sapiha writes about the problem of the Ukrainian Orthodox Church, considered to be an organic member of World Christianity. To activate this church is of a special importance during the time of preparing the Oecumenic Concilium which is thought to diminish the prejudices between different rites, so that the Christians of the globe approach each other.

Усі істоти прямують, оскільки вони існують, до схожості з Богом, Який єсть саме буття.

Бог є саме буття. Це не можна, проте, сказати про жадну іншу істоту.

Як істотне ім’я Бога має значення — «Сий», бо лише Йому одному притаманно, що Його істотність становить ніщо інше, як Його буття.

Ми здатні відкрити Богові наше серце, але не без божественної допомоги.

У світлі пра-правди спізнаємо ми й складаємо судження про все: бо саме світло наших спроможностей спізнання, так природне, як і дароване з ласки, становить ніщо інше, як вкарбування пра-правди.

У Бозі особа та істотність — те саме. І на ґрунті цієї тотожності божественна істотність висловлюється через Сина Божого. Проте, спосіб визначення — не той самий. І через те про Сина Божого сказано децио таке, що не говориться про божественну істотність. Так, ми говоримо, мовляв, Син Божий був народжений. Подібно говоримо ми й у тайнстві вочоловічення, мовляв, Син Божий страждав. Але ми не кажемо, що страждала божественна істота.

Людська природа Христа порівнюється з Богом, як душа й рука.

ТОМА АКВІНСЬКИЙ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Марта Калитовська

Пісня що шумить

Мій смуток росте корінням
на рівнині синіх днів
кипарисами пахне і цвіллю
що нагадує плеса озер.
Мій смуток росте корінням
ходами пливе далекими
по краях мені незнаних
де немає соняшних струн
тільки сині з глибин моря.
Мій смуток росте корінням
косами гнучкими ліяни
тихими меандрами ночі
ховзькими стежками тіней
де тільки хрущі зелені
і запах поснулих квітів.
Мій смуток росте корінням
що веде вузькими ходами
до синяви інших смутків
із лицями висохлих пальм.
Іхні руки ніби вітрила
ніби кинені й забуті
безпорадні руки людей.

(Із збірки «Рими і не-рими»,
що незабаром виходить у виданні «На горі»).

Богдан Бойчук

Прощання ночі

На камені години мліли,
і північ, як конвалія, зійшла:
пінистих бджіл криницю мого тіла
не зачерпнула спрагнена рука.

Вже пізній час — зрошу дорозі
солодку втому ніг і сон очей.
Замовкне смутку кров на білім ложі,
і вхід йому закрис гнів дверей.

II. 1959.

Недоспівана зустріч

Його сліди не тривожили нічі,
його вино не співало в рукав:
піду самотньо — барвінкові очі
віддам в полотна сумних молитов.

І білі руки зірвуть кучеряво
вуаль шовкових, як коси, вітрів.
І тільки місяць ще буде ласкавить
одній, що висне на гілці, душі.

Січень 1959.

Женя Васильківська

Пісня

Я брела б по стернинах,
по незайманих межах,
і ловила б проміння
на дротах загорож.

І чорніло би світло
на колючках залізних,
наче ягоди осени,
що постигли на вітрі.

А мій усміх,
заплутаний в бабине літо,
між гілками тернини
повис би мережкою,

і гнучкою березою,
стрункою тополею
я втопилася б в синяви
осіннього плеса.

Пісня

Місяць — як ребро молока,
місяць — як біла лисиця,
чорним крилом над веслом
хлипає зранена хвиля.

Ллеться солоне вино,
брязкає ніч комишами,
щербиться думка на вітрі:
тиша, серпами поранена.

В тебе зав'язане слово,
в тебе лиши очі голосять —
(голосно море говорить,
пісня — як чорне колосся).

Сон переспівує берег,
камінь промінить про скелю —
промінь не вернеться оком
темним, де води шуміли.

Кроки

I

Дві лисиці
в сильцях ночі —
колос світла
в чорних свічах

Зріють тіні,
сходять зорі,
тремтять скелі
в темних горах.

Вітер терпкий,
як калина,
обкрутив
чоло повітря.

А в долині
ростуть хвили —
мертвий місяць
воду хилить.

Візьми в руки
шум коріння.
Хай не б'ється
об сніг неба,

хай не кришить
мурів тиші,
що закрили
голос світла.

II

Постать вежі —
двері грому,
чорним сніgom
стле дорогу.

Теплим вітром
пальці духів
місять з воску
образ Бога.

І стікають
в мертві хвили —
і вітрила
простір вкрили.

Білим пір'ям
голуб світла
намотав
на череп тишу.

І погасли
руки вітру —
і світанок
хлібом світить.

А на гілці —
троно ягід,
квач заграви,
плач заграви.

Віддай вежам
зелень туб.
Хай росте
пір'їстий дуб.

Богдан Тиміш Рубчак

Комусь близькому

Оздоблена рука міцного світу
нам навіть образ спомину порве,
і щось безмежно ніжне, щось живе
зів'яне, не дождавшися одвіту.

Торкнеш у сподіванні свіжу віту,
та з неї вже знаття не попливє.
І дерево, що рідне і нове,
обернеться в камінність сталагміту.

Відійдуть сни, сади, будинки, вежі,
відійдуть ті, що друзями були —
розтануть у порожньому безмежжі.

І навіть не оглянешся, коли
увійде він, і на його одежі
принишкнуть смуги вічної імлі.

З циклу „Спомин про місяць“

Коли я торкаюся твого обличчя,
кінчики пальців моїх відкриваються цвітом яблуні,
а над нами місяць
живе життям святого.

Тоді в мені
народжується
непорочне крайнебо,
і ти його торкаєш,
немов весняний вітер.

Але колись прийде він —
той місяць, що був нам другом, —
і злозичливим дотиком перемінить щастя наше
в сухий пісок.

А ми ще братимем його в пригорщи,
марно шукаючи хоч зернини того близького чуда,
яке так довго
було з нами.

Ще будемо вдвох глядіти у плеса рік,
і в плеса наших сердець,
поки нас не протне
холодна свідомість безсилля наших зусиль —
поки не зрозумімо,
що все вже нам умерло.

І тоді попрощаємось
ніяковим, трохи розгубленим усміхом,
і підемо одне від одного —
чужинці.

З підсвітської поезії

Дмитро Вакаров

Серце

Навік обірвалась струна сріблотонна,
І після завмерла в гучній далині,
І щастя промчало крилатим циклоном,
І сповнили душу ридання сумні.

Зів'яли, мов квіти, думки-сподівання,
І знову неспокій стривожено б'є...
Та доля людини — борня і страждання,
Пориви і віра у щастя своє.

Розбурені мрії, думки бистроплинні
В душі — як бездонні моря.

Зміняючи, квапить хвилина хвилину:
То горе, то щастя, то ніч, то зоря.

О серце людини, стражданнями повне,
Палаєш безмірно і любиш без меж!..
І все таки віриш: приайде безумовно
Сподіване щастя в загравах пожеж.

Будапешт, 9. 12. 1941
(«Літературна газета»
з 14. 3. 1958)

З нових перекладів

*Xoce Marія де Ередія
(1842—1905)*

Тварина й чоловік, мов красний древній змій,
Стрибнули в море і, розгнуздані та голі,
В іскристій злотній млі, на цій стихійній волі
Різьбляться обрієм в буй-образ кам'яний.

Той жеребець-плідник і той їздець сільський
В легені дух беруть, морській присущий солі,
І в тім забава їм, що тіло в воднім колі
Стріча Атлантики прелютий буревій.

Здіймається прибій, біжить, зростає муром
І хліне знов і знов. Ірже луною кінь
І бризкає хвостом, дробить на скалки синь.

І, розкуйовджені, протистоять понурим
Валам і гребеням блискучими грудьми:
З них валить пара, й скрізь — мов гриви лиш сами.

(Переклав: Богдан Курилає)

PAX UCRAINAЕ POËTICAЕ

(Українська поезія в іншомовних перекладах)

UKRAINIAN FOLKSONGS, COLLECTED IN CANADA

THICKLY GROW MUSHROOMS

Thickly grow mushrooms beyond those hills,
So let's go with our baskets there.
We shall pick mushrooms without a rest,
Till our baskets can hold no more.

A THEOPHANY CAROL

Master of the house,
Listen well, my lord,
To good tidings of this evening,
Listen well, kind lord.

In the Jordan was baptized
God's Son by Saint John.
The Truth is of no human invention
But revealed by God.

Do not break the Ten Commandments:
They were given to us by God.
Keep still when you are angry
And you may enter Heaven with ease.

Cleanse us, poor sinners, God,
Of haughty thoughts and sinful deeds,
And bless with good health and happiness
The master of this house.

FAMILY SONGS

O mother, our dear mother,
Where could we find such as you another?
For such a mother no price is too high,
But such a one no labour or money can buy.

THE SUNRISE AT SAMBIR

(A song of Karmelyuk — a Ukrainian Robin Hood)

The sun has just risen at Sambir,
So away we go, my lads!
I am your Karmelyuk, your chief, lads,
So you are safe with me.

Forty of you I have, my brave lads,
Why should anyone fret about it?
To the highway I shall send you
To wait there for the right passer-by.

To the highway hie ye, laddies!
In the ambush wait there.
See who rides by, or who goes by,
Stop the right ones, my braves!

Then a feudal lord, most despotic,
Comes by in his carriage.
"Good morning, lads! What do you want?"
They greeted him, too, with a laugh.

"Ah, good morning, Mr. Despot!
Reach deep for your wallet!
A thousand for each of us forty will do,
A little ransom for your life, you know."

We have to live in the woods, Lord High,
For a bunch of homeless lads we are.
We take away what was stolen by such as you
And share it with your starving serfs."

The despotic feudal landlord
Handed out the forty thousand,
All a-tremble, bowed low, and said:
"Here, take this, you brave lads."

(№ 1 & 2 in: J. Dziobko, *MY SONGS*, Ukrainian Canadian Pioneer's Library, Winnipeg—Virden 1958; № 3 & 4 in: *UKRAINIAN-CANADIAN FOLKLORE*, compiled and edited by J. B. Rudnyékyj, Ukrainian Free Academy of Sciences, Winnipeg 1960. — Poems translated from Ukrainian by Prof. Honore Ewach).

Taras Shevchenko

THE TESTAMENT

(The song-part)

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper-side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.
I will lie and watch the cornfields,
Listen through the years
To the river voices roaring,
Roaring in my ears.

Bury me, be done with me,
Rise and break your chain,
Water your new liberty
With blood for rain.
hen, in the mighty family
Of all men that are free,
Maybe sometimes, very softly
You will speak of me?

(Translated from Ukrainian by E. L. Voynich)

Lessya Ukrainka

PLEASE DON'T SING

Please don't sing to me this song, I beg you,
Don't perturb my heart so painfully;
In my heart my sorrow sleeps so lightly
Why do wake it with this melody.

You don't know right now what I'm thinking
When I'm sitting, pallid and alone,
For it's then that down deep in my bosom
This sad song is weeping all unknown.

(Translated from Ukrainian
by Waldimir Semenyna)

Iryna Schuwarska-Schumylowytzsch

VIERZIG TAGE

Und laßt doch nicht
die Karawane abziehn;
schon, wo man bittet, gebe ich
vom Kreuzchen — gegen allen Braud,
weil gar nichts andres da ist — das Kettchen hin. Ich gehe

und trage in der Hand das kleine
Erkennungszeichen des Nicht-Einsamseins, zur Brust
quer durch die glühendheiße Wüste [gepreßt,

zum Glockenturm aus fruhem Traum,
der wasserher, als ich noch keine Beichte kannte,
zu den Ikonen, farbumrandet österlichen;
und brunnenabwärts senken Palmen
Vertrautes, das vom Denken abriß.

Und eh das Wasser von den Händen rinnt,
kehr ich als Strahl zurück zur Karawane
und, wo man bittet, gebe ich.

VOR DEM BILD DER MUTTER MIT DEM KIND

(Zum Gedächtnis des Malers Myroslaw Radysch)

Sie neigte sich, — dein Auge spürte —
und ihr zur Schläfe sank der Sohn.
Vom Flackeriden hervor, vom Sinn,
da suchten Hände, kreuzberührte,
es festzuhalten. Ich verliere! —
Die Lippen brannten — lenkt ich so,
wo Blick und rosne Brüste sind,
als ob es schaffend aus mir führe. —

Die Mutter, die das Kind umarmt...
ihr Atem bringt erneut dein Leben,
aus deinem Geiste liebt sie warm.

Und das Gewicht, das eingegebne,
dringt von der Quelle in das Werk,
wird ewige Lampe vor dem Berg.

(Aus dem Ukrainischen übertragen von
Elisabeth Kottmeier)

З природи людині притаманно прагнути спізнання правди.

Бачити правду означає: посідати її.

Дух, який спізнає, наставлений на те, щоб усе, що є, спізнати в його дійсній істоті.

Подив це туга за знанням.

Підстава, якою мислитель дорівнює поетові: обидва мають справу з подивувартими речами.

Наш спізнавальний дух, спінавши щось, поширюється в нескінченне... Це прямування духу в нескінченне було б, проте, марне й безглузде, якби не було нескінчених предметів спізнання.

Навіть недосконале спізнання найзвисоченіших речей означає для душі все таки високу досконалість. Коли людський розум і неспроможний цілковито входити те, що лежить поза ним, він усе-одно багато виграє на досконалості, будь він це принаймні якимсь робом провидить у царині віри.

Найбільше благодійство, яке лише можна вчинити людині, полягає в тому, щоб вивести його з заблуду до правди.

ТОМА АКВІНСЬКИЙ

Canto XLX by Ezra Pound,
in the Ukrainian translation
by Eaghor G. Kostetzky
(and his commentary), an in Polish
by Jerzy Niemojowski.
From Ezra Pound's selected works
which will appear in the Ukrainian
editions „On the Mountain.”

Езра Павнд

Эзра
Паунд

CANTO XLV

Портрет роботи Годье Бжески
(Gaudier Brzeska, 1912)

With Usura — —

Під Узурою

Під узурою ніхто не має дому з доброго каменя,
з плит обточених та припасованих,
щоб фасада його взірцями членувалась,

5 під узурою
ніхто не має мальованого раю на своїй церковній стіні
harpes et luthes

чи там, де діва приймає відвідувачів
і німб вилонюється з карбів,
10 під узурою

ніхто не бачить Гонзагових спадкоємців та полюбовниць,
не роблять картин для тривання, для життя,
лише роблять для продажу й продажного поспіху
під узурою, цим гріхом проти природи,

15 твій хліб із черствих ганчірок,
твій хліб сухий, мов папір,
без пшениці з підгір'я, без міцної муки
під узурою риса груба

20 під узурою немає ясного обрису
і ніхто не знаходить місця для житла.
Каменяр у розлуці з своїм каменем
ткач у розлуці з своїм станком

ПІД УЗУРОЮ

вовна не йде на ринок

25 вівця не приносить зиску під узурою
Узура це зараза, узура
притуллює голку в руці дівиці
і спиняє прядільниці сприт. П'етро Льомбардо

не з'явився під узурою

30 Дуччо не з'явився під узурою
ані П'єро делла Франческа; Зуан Беллін' не під узурою,
ані „La Calunnia“ не намальовано.

Не з'явився під узурою Анджеліко; не з'явився Амброджо Предіс,
не з'явилася церква з обточеної каменя, позначена „Adamo me fecit“.

35   Не під узурою св. Трохим,
не під узурою св. Іларій,
під узурою ржавіє різець
ржавіє ремесло і ремісник
перекусюється голка на ткацькому станку,

40   жадня не навчається ткати узори золотом;
блакить дістає пістряка під Узурою; стамоїси не вишивануть
ізмарада не знаходить Мемлінга
Узура вбиває дитину в лоні
перепонить юнакове женихання,

45   приносить параліч на ложе, лежить
між молодою та молодим

CONTRA NATURAM

До Елевсіну привезено повій
мерців посаджено до бенкету
на наказ узури.

(Переклад: **Ігор Костецький**)

Ezra Pound

PIEŚŃ XLV

W b r e w   L i c h w i e

Wbrew lichwie nie ma nikt domu z kamienia słusznego,
każdy blok cięty gładko, stawionyściśle,
aby zamysł równał się marzeniu —
gdzie lichwa,
nie ma nikt raju al fresco na ścianie kościołnej,
h a r p e s   e t l u t h e s ,
ani miejsca zwiastawania Pannie,
aureoli lśniącej od snycerzeń —
gdzie lichwa,
żaden Gonzaga nie opatrzy dzieci i nałożnic,
żaden obraz nie powstanie, by trwał — i z nim ludzie,
ale poto, by go sprzedać i to szybko —
gdzie lichwa, grzech przeciw naturze,
chleb twój wyjmuję zawsze ze szmat spleśniałych,
chleb twój suchy jak papier,
bez śladu górskiej pszenicy, mąki wybornej —
gdzie lichwa, linia grubieje,
gdzie lichwa, brak ścisłych rozróżnień
i nikt nie znajdzie dla siebie miejsca, by mieszkać.
Kamieniarzom odbiera się kamień,
tkaczom ich warsztat,

G D Z I E   L I C H W A

nie dowiozą wełny na targ,
owce nie dadzą pożytków, gdzie lichwa.
Lichwa — to pomór, lichwa
stępia igłę w ręce dziewczyny,
sprytowi prządki kładzie kres. Pietro Lombardo
nie stał się prez lichwę,
Duccio nie urósł prez lichwę,
ani Pier della Francesca. Zuan Bellin' nie prez lichwę
i nie prez nią powstała „Calunnia“.
Nie stał się Angelico prez lichwę; nie urósł Ambrogio Praedis,
ani kościół żaden z ciętego glazu, z napisem: Ad a m o m e f e c i t .
Nie prez lichwę Święty Trofim,
nie prez nią Święty Hilary —
lichwa rdza kryje dłużo,

kryje rdzą rzemiosło i mistrza,
 wżera się w nić w tkackim warsztacie,
 nikt się więcej nie uczy kanwy złotem przetykać;
 turkus dostaje wrzodów od lichwy, nie wyszywa się cramoisi,
 szmaragd nie trafia do Memlinga —
 lichwa morduje dziecko w łonie,
 kładzie kres młodzieńczym zalotom,
 wniosła paraliż do łożą, zalega
 między młodą żoną i mężem

CONTRA NATURAM

Sprowadzili kurwy do Eleusis,
 trupy się sadza do bankietu
 na żądanie lichwiarzy.

(Tłumaczył: Jerzy Niemojowski)

(*)

Канто XLV, одне з найславетніших Езри Павнда, великого поета нашої сучасності, взято з вибору українських перекладів його творів, що готується до друку у виданні «На горі». Переклад представника братнього польського народу, Єжего Немойовського (Лондон), приятеля нашої культури і прихильника наших визволь-

Козімо Тура і Франческо дель Косса: Алегорія Березня
 Palazzo Schifanoia, Ferrara

них змагань, увійде в це саме підготовуване українське видання, яке міститиме в додатках зразки перекладів різними мовами, включно з японською та індійською мовою орія (польський переклад водночас опубліковано в: Kontynenty — Nowy Merkuriusz. Rok I, № 9, wrzesień 1959, Londyn).

Канто Езри Павнда (нар. 30. жовтня 1885 у Гейлі, Айдаго, США, під сучасну пору живе в Італії) — це твір його життя, поетично-синтетичний вираз історії людських змагань за перемогу високого й людянного, рівний своїм значенням «Божественній Комедії» Данте і «Слову о полку Ігореві».

Гейден Карруз (Hayden Carruth: The Poetry of Ezra Pound. Perspectives USA. Number Sixteen. Copyright 1956 by Intercultural Publications Inc.): «Року 1924, коли Павнд переніс своє місце мешкання з Парижу до Рапалльо на італійській Рів'єрі, прихильники вишуканої літератури вже вбачали в Канто один із найзначущіших пое-

тичних виразів часу. Перші три — пізніше їх, щоправда, ґрунтовно перероблено — первісно з'явилися року 1917, і вже й тоді Павнд протягом довгого часу виношуває намір створити поетичний твір більшого розміру ...» (стор. 143). «Либо ж найвищальнишим з Павнових ранніх коментарів до Канто є його вказівка на рівнобіг до фресок Франческо дель Косса в Палаццо Скіфаноя у Феррарі. Коли Павнд розпочав свій твір, він не знає цих фресок. Не могло, отже, йтися про пряме взаємнення. Але коли він їх побачив уперше 1919 або 1920, вони спровали на нього, як він каже, глибоке враження, і з першого ж погляду він спізнає, що вони мають справу з темами, подібними до тих, які він хотів опрацювати в Канто. Фрески просторяться трьома смугами по стінах палацу. Зображені постаті вико-

Франческо дель Косса: Алегорія Осени.
Ehem. Staatl. Museen, Berlin

нано в натуральній величині. Найвища смуга, що сходить до Петrarчиних „Тріумфів”, охоплює абстрактні сцени, алегорії чеснот, що їх Павнд називає „вивченням у вартостях”. Вони відповідають певним темам Канто, які відтворюють „три-вале, те, що є” — море, міт, утілене в мистецтві почуття ітд. Середню смугу фресок присвячено образам, які відтворюють знаки тваринного кругу, тобто — орбіти зір, космологію. Вони відповідають, як гадає Павнд, „поворотним” первням Канто, повторним образам історії — подорожам, відкриттям, політичним змаганням, любовним подіям ітд.... Третя й найнижча смуга фресок у Феррарі має справу з сценами з життя Борсо д’ Este (1413—1471), герцога Феррари, який так само й у деяких, присвячених Ренесансові фрагментах Канто грає видатну роль. Ці сцени, заявляє Павнд, відповідають повноті поодиноких сучасних картин в його творі, що їх віддано так, як Павнд їх сам сприймає. Це значить — вони стосуються до

того, „що є тривіяльне, випадкове”. Тривале, поворотне, ефемерне — це аспекти історичної, культурної та моральної вартості в Канто. Вони визначають не тільки добір кожноразового матеріялу, а й тематичне розташування, звичайно асоціативно контрастоване, — подій, типів та прикладів твору» (ст. ст. 146—147).

Досі з'явилося друком 99 канто.

Canto 98

聖 論

Sheng yü⁴

*La barca di Ra Set muove 'l sol con ella
« e a noi consolidare la luce » disse Ocello:
Agada, Ganna, Faasa*

新 hsin¹

Rinnovatevi

Tà ἐξ Αιγύπτου φέρμαχος

Χρόνος

πενθεῖς δεῖν

και τρας σφίλας

Il Tempio, hieron, non si vende.

Paisandola l'assima si conobbe,

quando altri strepitavano di Eléna

Un greco non vende i chiavi all'estero

ne quaesaria

Misere, latomie, saline siane Statali

vigevano sindacati a Bisanzio

ius italicum, more Sabello, le donne

non portan più scialli neri in Piazza

per Demetra, more Sabello.

(Ut facias pulchram)

Senza fuoco non c'è il vedere.

Ed assottigliavano le pale dei remi

δίβα διδάσσοντες

nel nulla una coscienza soltanto.

In Bisanzio el 12% per un millennio

Fra i Mancù legale at 36,

e poi venne la Consegna.

Anselmo: una parte, svegliazzetta, che t'incarna,

quindi: Trinitas; un'altra parte rimane

(Spirito.

« Il corpo è dentro » disse Plotino,

Ma Gemisto: « Son Dei per grecia »;

per sveltezza nel comunicare

et in nebula similitanza

καθ' διδώσων Deorum

i loro passi: fiamma ventilata

per la legge ni combatta, est necessitas, e pei

(confini

— parentesi eraclaea —

Leucothea visore terribile

— Orchamus, Babylon —

resistendo Apollo.

Parentesi, arriverò alle Saline, anche.

Est deus in nobis.

E ancora sacrificano a quel gabbiano

est deus in nobis

Χρήστευον

Eta, stirpe di Cadmo,

e a noi la trina di neve si distende come

[spuma marina]

Yeats, Possum e Wyndham

senza base di sotto.

不

Orage n'aveva.

« Per ragione vale »

Neri sculli per Demetra.

« Quant' non analabeti? » « Undici — scrisse

Cutting, il Senatore e e suppongo D. L. Morrow.»

Per Demetra neri sculli.

Il gatto parla — μάτω — con accento greco,

Moschetto simpatizzando: « fa parte della

[religione] »

The boat of Ra-Set moves with the sun
« but our job to build light » said Ocellus:

Agada, Ganna, Faasa 新 hsin¹

Make it new

Τὰ ἐξ Αιγύπτου φέρμαχος

Leucothea gave her veil to Odysseus

Χρόνος

πενθεῖς δεῖν

και τρας σφίλας

The Temple (hieron) is not for sale.

Getting the feel of it, of his soul,

while they were making a fuss about Helen

No man in Greece will sell a slave out of his country
ne quaesaris

Mines, quarries, salt-pans, of the state,

a guild system in Constantinople

ius Italicum, more Sabello,

no more black shawls in the Piazza

more Sabello, for Demeter.

« Ut facias pulchram »

there is no sight without fire.

Thinning their oar-blades

Θύνα θαλάσσης

nothing there but an awareness

In Byzantium 12 % for a millennium

The Manchu at 36 legal, their Edict

the next pass.

Anselm: that some is incarnate awareness,

thus trinitas; some remains spiritus.

« The body is inside ». Thus Plotinus,

But Gemisto: « Are Gods by hilaritas »;

and their speed in communication.

et in nebula simiglianza,

καθ' διδώσων Deorum

a fanned flame in their moving

must fight for law as for walls

— Herakleitos' parenthesis —

And that Leucothea rose as an incense bush

— Orchamus, Babylon —

resisting Apollo.

Patience, I will come to the Commissioner of the Salt Works

in due course.

Est deus in nobis. and

They still offer sacrifice to that sea-gull

est deus in nobis

Χρήστευον

She being of Cadmus line,

the snow's lace is spread there like sea foam

But the lot of 'em, Yeats, Possum and Wyndham

had no ground beneath 'em.

不

Orage had.

Per ragione vale

Black shawls for Demeter.

« Eleven literates » wrote Senator Cutting,

« and, I suppose, Dwight L. Morrow ».

Black shawls for Demeter.

The cat talks — μάτω — with a greek inflection,

Mohammed in sympathy: « is part of religion »

Канто XCVIII Езри Павнда. Сторінка з перводруку в "L'Illustrazione Italiana", Мілано, Settembre 1958. Оригінал і паралельний переклад Марії де Рахевіль. Exclusive Serial Rights per il testo inglese e la traduzione

Якщо епічний твір, сувро кажучи, основними своїми літературними елементами належить до прози, то Канто Езри Павнда (подібно, як згадані вище «Божественна Комедія» і «Слово о полку Ігореві») являють собою зразок того, як у творі, коли він своїм, мовити б, «основним образом» виходить з поетичного, під-

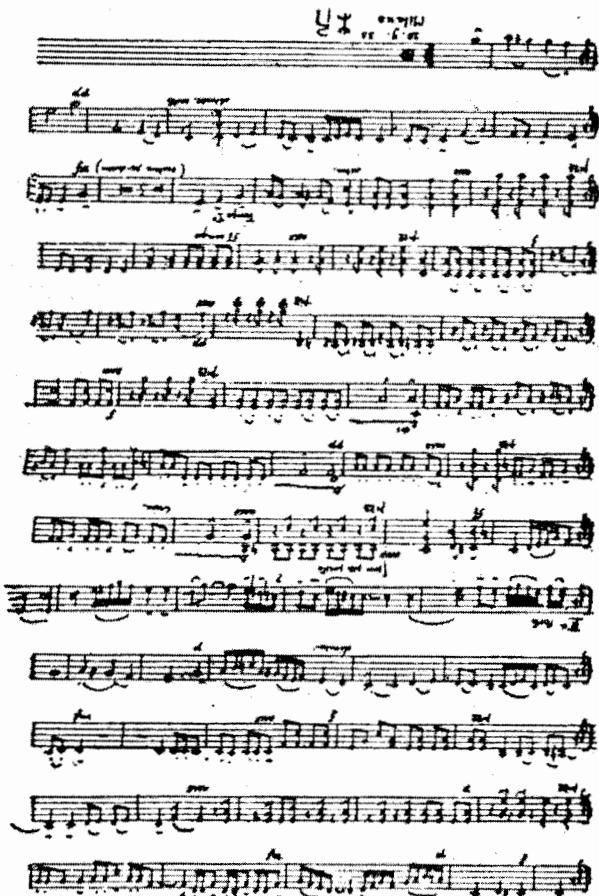
34

корються цьому поетичному всім привідні (оповідні, часово-протяжені, конкретно-виразові тощо) елементи. Проза це відтворення події в її безнастannому русі, засобами «зорового» й «чутного», в основі своїй метонімічного виразу. Поезія ж це метафора, яка бере слово в певному ступенуванні, в певному «поверсі», підбудованому тим, що ми воліємо називати «пародійними відстаннями»: слово не як дослівність, а як того чи того роду відношення до нього.

Супроти чистого епосу, чистого повістювання Канто Езри Павнда відрізняються також і другим первинем чистої поезії: музичною будовою. Вона признається у виразній заокругленості композиції, у застосуванні пісенного («кантного») роду повторів, ляйтмотивів, призначених так посилювати враження, затриму-

O ut of Phlegethon!
out of Phlegethon,
Gerhart

art thou come forth out of Phlegethon?
with Buxtehude and Klages in your satchel, with the
Stammbuch of Sachs in yr/ luggage
—not of one bird but of many

Канто LXXV Езри Павнда (музика автора). У тексті видання помилка: "Stammbuch" замість потрібного "Ständebuch"

вати увагу читача й слухача на головних мелічних темах, як і служити чисто утилітарній меті при сприйманні поезії — «опаковувати» поодинокі частини речі, давати сприймачеві «передихнути». Таке утворювання «павз» має місце у справжньому поетичному творі, який завжди становить щось зв'язане, струнке, одноціле, зроблене (гр. «пойесіс» — від «пойейн»: «робити», «створювати»), на відміну від набору більш чи менш вдалих поодиноких образів, що його дехто беруть за зasadу віршування.

Грунт поезії, отже, абстрактний і нерухомий супроти конкретного «бачення» і зовнішньо-часового розвитку в прозі. Це означає, що «зорове» й «динамічне» в поезії значно більш умовне, ступенована, віднесена, ніж у прозі. І поетична майстерність «вимірюється щаблем» уміння надати складним пародійним аспектам слова вигляду уявної, так би мовити, оманної простоти. Саме так і треба розуміти «простоту» Езри Павнда, яка раз-у-раз носить характер підкресленої, демонстративної однопляновості поодиноких образів і «демаскує» себе цойно в контексті, в зіставленні з іншими словообразами.

Гейден Карруз: «Читачі часто скаржаться на важкість Канто, проте самий твір загалом не важко злагнути. Кучеряві аспекти символічного виразу, улюблені се-

ред модерних поетів, ніколи не були притягальними для Павнда. Його мова завжди ясна й пряма. За асоціаціями, що визначають будову твору, можна легко слідувати, якщо раз назавжди засвоїти характер Павндою манери... Більшість сучасних читачів, щоправда, не посідають класичної освіти і, натурально, буватою спонтеличені великою кількістю іншомовних пасажів, на які вони наштовхуються, гортаючи сторінки Канто. Та вже навіть незначне знання французької та італійської мов дозволяє розуміти більшість не по-англійському написаних місць або принаймні діставати уявлення про їхній глупзд, щождо решти, до латинських, грецьких та китайських, то Павнд сливє завжди подає переклад їх у тексті, якщо не в сусідніх рядках, то десь в інших, асоціативно споріднених місцях.

୪୮

Oriya(India) ପେବେ ମୁହଁ ଯନ୍ତ୍ରପଦ୍ଧତିର କୁଳର କଳାଳୁଳୀ ପ୍ରକଟିତର କରଇ
ବିଶ୍ୱାସ

୩୭

ଏକର ପାତଣ୍ଡ ବଦିତା

The Coming of War:Actaeon

ଯନ୍ତ୍ରର ଆଗମ : ଆକଟେଅନ

ଲେଖେ—ପାତାଳର ବିଶୁରଣୀ ନଦୀ
ଆର ସବୁ ପ୍ରାକ୍ତରର ମୂପ ଘର୍ଷି ଉଠେ
ଉଦୟାନର ଚାରିଅଳି ଅନୁଷ୍ଠାନିକ
କିନ୍ତୁ ମୁହଁରଣ୍ଣାର,
ଧୂସରିତ ଜାଗଣ ସାନୁରଣୀ
ତଳେ ତାର
ବିଶୁଜେ ସମ୍ମର୍ତ୍ତୁ
ମୁଗୁନି ପଥରତାରୁ ଅଧ୍ୟକ କରିଶ,
ଅମ୍ବିର ସେ, ଗତ ତାର ନିତ୍ୟ ଅମ୍ବଗିତ;
ଦେବତାର ଗମନାଗମନେ
ହୋଇଛି ସେ ଉଚ୍ଚ ଉଦ୍‌ଦେଲିତ
ଅବସ୍ଥାନ ବିପଦସଙ୍କୁଳ ;
ତହିଁ ଉତ୍ତାରିଲା କଣେ :
“ଆକେଅନ୍ତିମ ଏଇ—ମୁଗୁଯାଜୀବା ସେ ଏକ
ପାଲିଟିଛି ମୁଗ”
ପୁରୁଷର ପଦ-ଦାଣେ ଆକେଅନ୍ତିମ ଏଇ !
ମନୋହର ଢଣଶେଷ ପରେ
ତୃଣ ପ୍ରାକ୍ତରର ସେହି ସ୍ଵିଶ୍ଵର ପରିଦେଶ ପରେ
ଅମ୍ବିର ସେ, ନିତ୍ୟ ଗତିଶାଳ
ଅଶ୍ଵୁର ହୁଲ ତାହା ପାଗନ ଲୋକର,
ଶିଖରିଲ ମଶାମାନା ଏଇ ।

ସେତେବେଳେ ବାଘ ହୋଇ ସିଙ୍ଗାନ୍ତ ମୁଁ କରେ
ମଣିଷ ଅଟଇ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ଜାଏ ।

କରଇ ବିଶ୍ୱର ଯେବେ ମଣିଷର କୁତୁହଳୀ ଗତି ବିଧୂମାନ
ସତ ମୁଁ କହୁଛି, ବନ୍ଦ, ଘଟେମୋର ପତ୍ରିଷ ବିକୃତ ।

ଆଲବା

ପଳ୍କିଲର କୁମଦ ଫୁଲର ଶେଷ ଆତ୍ମ' ଦଳ ଉଲି
ପୁଣୀତଳ ତନ୍ମୁ
ହୃଦୟରେ ମୋହର ପାଖରେ ବସିଥିଲ ପିଏ ।

668

ହେ ମୋର କବିତା,
ମଣିଷର ମୁଖେ କିପଁ । ତୁହି ଏତେ ଆଗଦ ଓ
କୁତୁହଳେ ଗୃହ୍ଣି,
ତାହାର ଭିତରେ ତନ ଦେଖିବକି ନିଜର ମରଣ ?

Поезії Езри Павнда «Надхід війни: Актеон», “Meditatio”, «Альба» та «Кода» в перекладі Прафулли Чандри Даса мовою орійя (Індія)
Ezra Pound's "The Coming of War: Actaeon", "Meditatio", "Alba", and "Coda", in Oriya translation by Prafulla Chandra Das (India)

Для чого ж тоді взагалі бжити чужих мов? Канто виволікають свої натяки й спонуки з багатьох культурних глибин, багатьох літератур та нашарувань історії. „У темряві золото збирає світло до себе” — Павнд повторював цей рядок багато разів. І Канто пропонують які тільки можливо джерела світла. Тканина Канто носить ознаки блискучої, часто-густо пристрасної і швидкоплинної балачки...» (ст. ст. 147—148).

Пісенну традиційну підоснову Канто дає, між іншим, також відчути й спосіб самого автора їх декламувати, засвідчений в одному репортажі (Wieland Schmied: Besuch bei Ezra Pound in Tirol. „Stuttgarter Zeitung“, 13 September 1958): «Його спосіб читати, наскрізь розміряний, перебуває у великій традиції, сходить дуже далеко в минуле. Виринає в пам'яті чи не епоха лірики трубадурів. Це поезія з духу середньовіччя. Павнд це Волькенштайн (отої палкий, авантюристичний співець

(середньовічної осени) нашого часу, він, як і той, широко сягнув і посідає об'ємне знання літератур усіх країн, багато забутого виніс знову на світло, багато застосував і перетворив.»

Подане тут канто постало 1937. Тематично воно становить протест проти нетрудового, нетворчого капіталу, який приносить самі матеріальні прибутки, але є мертвий і смертоносний, коли йдеться про духову творчість. „Usura“ (іт.) означає — лихва, лихварство. Гейден Карруз: «В осередкові середньої групи Канто стойть канто XLV, канто про зиск, яке належить до його найбільш цитованих поезій» (стор. 151). Ева Гессе (Ezra Pound: Dichtung und Prosa. Mit einem Geleitwort von T. S. Eliot. Im Einvernehmen mit dem Dichter ausgewählt und übertragen von Eva Hesse. Ullstein Bücher, Nr. 129, Berlin, 1956. Mit Genehmigung der Verlags-A.G. „Die Arche“, Zürich): «... канто XLV з його списком соціальних та культурних вислідів жадоби до грошей» (стор. 158).

Тема «узури» характеристична для суспільної настави Езри Павнда, вона являє собою в нього сливе нав'язливу ідею. За його переконанням, гроші не повинні зосереджуватися в одних руках, лише мають бути розумно розподілювані, і зиск мусить служити культурі, а не навпаки. Існуючі господарчі системи потребують радикального оновлення, і звістовниками цього оновлення є поети. Гаррольд Г. Вотс (Harold H. Watts: Ezra Pound and The Cantos. Routledge & Kegan Paul Ltd., 68—74 Carter Lane, London, E. C. 4. First published 1951. — NB: Owing to production delays this book was not published until 1952): «І саме як улюбленці родини повинні поети та їхнє мистецтво існувати в капіталістичній демократії. Кожен поет, кожна особа, яка бажає за нашої доби йти проти течії, щоб, „робити речі новими“ — „новість це“ є в Павнда ключевим реченням, що його він виводить з однієї китайської ідеограми, — діятиме так, як діяв Данте» (стор. 16).

Зразок із канто Езри Павнда з китайською декорацією, який показує, як поет вдається до цієї теми оновлення через розподіл матеріальних вартостей, і водночас ілюструє техніку обходження з вмонтованими у виклад ідеограмами (між іншим, і з тією, що її згадує Гаррольд Г. Вотс), — фрагмент з канто LIII (The Cantos of Ezra Pound. A New Directions Book. Copyright 1934, 1937, 1940, 1948 by Ezra Pound. Fourth printing. Manufactured in the United States by The Vail-Ballou Press. New Directions Books are published by James Laughlin. New York Office — 333 Sixth Avenue — 14):

For years no waters came, no rain fell — —

Роками не надходила вода, не випадали дощі
для імператора Чін Тана

60   сливе жадного збіжжя, ціни підвищувалися
так що 1766 Чін Тан відкрив копальні міді (перед Христом)
виробляв кружальця з квадратовими дірочками посередині
і давав їх народові
щоб люди могли купувати збіжжя

65   де було збіжжя
Там спорожено силосні ями
7 років неплідності
der im Baluba das Gewitter gemacht hat
Чін молився на горі i

70   писав ОНОВІТЬ ЦЕ
Також і свою купіль
День-у-день оновлюйте це
вирубуйте кущі
складайте дрова
75   підтримуйте розростання.
Помер Чін у сторічному віці,
на 13-му році свого правління.
«Ми нагору, Гія наниз.»

新

日

(Гія — або: Ся — легендарна династія, традиційні дати панування якої: 2205—1766 перед Хр.)

Водночас тема прокляття золоту як засобові наживи — прастара поетична тема всіх часів і народів.

Цифри в подальших примітках означають число відповідних рядків. Складені курсивним шрифтом примітки пані Еви Гессе зроблено спеціально для видання «На горі».

7. «Гарфи та лютні». Ева Гессе: *Війон:*

Au moustier voy dont suis paroisienn
Paradies paint, où sont harpes et luz — —

Вірш для своєї «бідної старої матері». Перекладено від Аммера:

Im Kloster sehe ich das Paradies gemalt,
Drin Leierklang und Harfenspiel erschallt — —

Яку ролю відігравало музикування в побуті «неузуральних» кіл, читачеві може дати уявлення ось таке зворушливе перерахування музичних інструментів у „Cléomadie“ Адне ле Руа (Adenet le Roi, XIII сторіччя), на яке ми, свою чергою, натрапили в одній фусноті у праці Карла Фослера (Karl Voßler: Die Dichtungsformen der Romanen. Herausgegeben von Andreas Bauer. K. F. Koehler Verlag, Stuttgart — 1951):

Et quant i avoient mengié
entour la table et soulacié,
adont leur feste commençoit.
plenté d'estrumens y avoit,
vieles et salterions,
harpes et rotes et canons
et estives de Cormouaille.
n'i falloit estrumens qui vaille.
car li rois Cartmans tant amoit
menestreus que de tous avoit.

O lui avoit quintareours,
et si avoit bons leuteours,
des fläuteours de Behaigne,
et des gigueours d'Alemaigne;
et fläuteours a II dois,
tabours et cors sarrazinois — —

Різноманітність, як бачимо, величезна, і про кожен із цих інструментів, що брали участь у двірському святі, говориться чи не з побожністю, мов про індивідуальну живу істоту: «псалтерію», «корнельська свиріль», «богемські ігреці на сопілку», «бубни», «сарацинські роги» тощо, тощо!

11. Гонзага — славетна ренесансова родина, династія мантуанських володарів, покровителів культури й мистецтв. Про когоного з Гонзаг тут говориться? Езра Павнд, з яким ми, готуючи наше видання, перебуваємо в контакті, дуже нерівний у своїх відповідях на запити: інколи відгукується негайно й вичерпно, інколи ж мовчить цілими місяцями. Для ототожнення загаданого в даному канто Гонзаги довелося тим часом удастися до умозаключень самотужки. Ева Гессе: З огляду на спільну принадлежність тем у канто XXVI (стор. стор. 122—123. Нумерацію сторінок пані Ева Гессе подає за цитованим вище виданням Канто. — I. K.) та XLV, видається, начебто тут мова про Франческо Гонзагу, володаря Мантуйї. Проте, можливо, що йдеться про кардинала Ерколе Гонзагу, регента Мантуйї та мецената мистецтв і літератури (так само канто XXVI, стор. 126), або й про Люїджі Гонзагу (канто XXVI, стор. 124), родонаочальника дому Гонзага (з огляду на „his heirs and his concubines“).

Нам здається, однак, найправдоподібнішим, що Езра Павнд має на увазі не самого основника дому, Люїджі, який року 1328 став „capitano del popolo“ і промостиив своєму родові дорогу до влади, лише Льодовіко Гонзагу, герцога Мантуйського (1444—1478), що його в чудовому повороті постстаті й голови, в оточенні численних домочадців зобразив на фресці Мантенея.

Про цю фреску і взагалі про побут Мантенеї (Andrea Mantegna, 1431—1506) у Мантуйї подає такі відомості Вілль Дюрант (Will Durant: The Story of Civilization. 5: The Renaissance. Simon and Schuster, New York. Copyright by Will Durant, 1953): «Перебувши три роки у Вероні, Мантенея був нарешті готовий послідувати запрошеню Льодовіко до Мантуйї. Він залишився там, поза коротким перебуванням у Фльоренції та Болоньї і дворічним перебуванням у Римі, до самої своєї смерті. Льодо-

віко дав йому дім, опалення, харч і місячне утримання в 15 дукатів (375 дол.). Андреа декорував за це палаці, каплиці й сільські будинки трьох володарів, що слідували один по одному. З усіх його творів у Мантуй залишились тільки славетні фрески в Камера дельї Спозі в герцогському палаці, яка дістала свої картинні окраси й свое ім'я при заручинах Льодовікового сина Федеріго з Маргаритою Баварською („sposi“ по-італійському — шлюбна пара молодих, новоодружени. — **I. K.**). Предметом зображення була виключно володарна родина — сам володар, його дружина, його діти, певне число двірських людей, кардинал Франческо Гонзага, який молодим прелатом повернувся з Риму й був гостинно привітаний від свого батька: ціла галерія гідних уваги реалістичних портретів, серед них і автопортрет мистця, що на ньому він, із зморщеним обличчям та мішками під очима, виглядав старшим, ніж би можна сподіватись від його сорока трьох років.»

*Андрея Мантеняя: Льодовіко Гонзага з домочадцями. Palazzo Ducale, Mantua
Photo Alinari, Firenze*

28. П'єтро Льомбардо (Pietro Lombardo), архітектор і скульптор із прославленої родини венеційських мистців XV стор. Повні фантазії, з багатим смаком споруджені будівлі: Палаццо Вендрамін—Калерджі (1481), Санта Марія деї Міраколі (1484—1489), Торре делль'Орольоджо — приписують йому. Скульптури: шкіц до гробниці-каплиці Данте в Равенні (1482) і там само дві колони на ринковій площі. Пізніше у Венеції: гробниця дожа П. Моченіго в Сан Джованні е Паольо (у праці над якою брав участь також і син майстра, Тулліо), бронзовий пам'ятник кардинала Дзено в Сан Марко та деякі статуї в Сан Стефано.

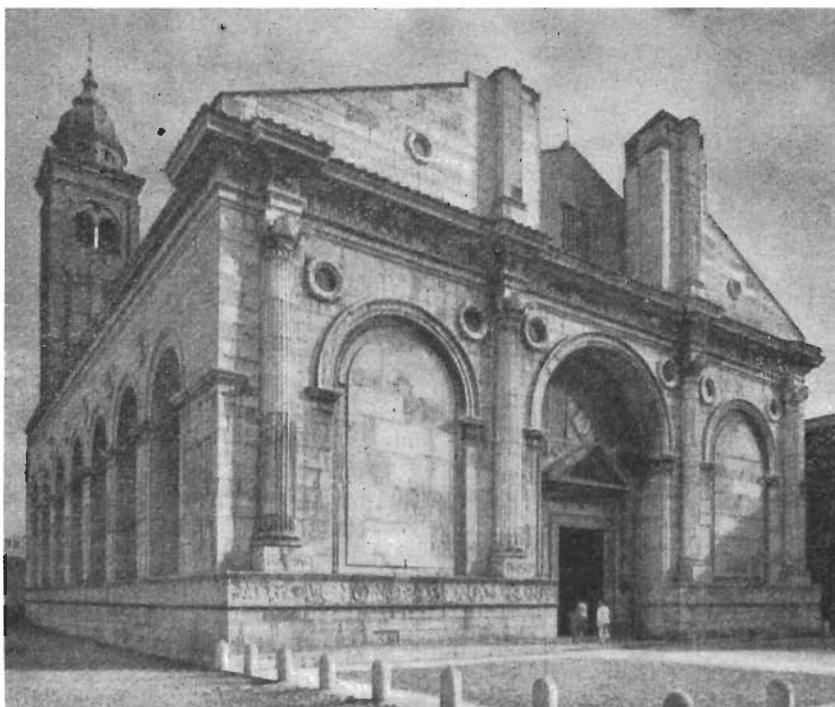
30. Дуччо — ім'я двох ренесансових майстрів.

Перший з них, Дуччо ді Буонінсеня (Duccio di Buoninsegna), належить, властиво, ще до Проторенесансу. Він був визначним майстром сієнської школи і народився, як гадають, у Сієні, бл. 1260. 1282 жив як майстер у Сієні, востаннє документально згаданий 1320. 1308—1310 створив великий олтарний образ для міс-

цевого собору. Передня частина його зображує Мадонну з Дитям на престолі, оточену янголами, святыми й чотирма патронами міста. На зворотній стороні на 26 маленьких полях відтворено Страсті Христові. За вироком пізніших цінувачів, він не дорівнював Чімабуе величчю, проте успішно супернив з ним малярським умінням. Цей Дуччо репрезентує ще візантійський напрям. Йому приписують також картини в Сієнській академії.

Здається, однак, що в Езри Павнда йдеється про другого Дуччо, саме — Оттавіано д'Антоніо (Ottaviano d'Antonio di Duccio, 1418—1481), званого також Агостіно. Ева Гессе: *Прибув 1446 до Ріміні, щоб працювати над Темпіо. Властикий творець орнаментів Темпіо.*

(Темпіо Малятести — Tempio dei Malatesta — собор св. Франциска в Ріміні, перевісно готичний. 1447—1455 його перебудовувано на наказ Сіджісмондо Малятести, за шкіцами універсального Леона Баттісти Альберті, «Ліонардо доліонардівського покоління», за висловом Вілля Дюранта, проте не завершено. Сіджісмондо Малятести, тиран Ріміні — кольоритна ренесансова постать, в якій, як це часто мало місце в тій добі, потворні злочини подивугідно поєдналися з розмашною культурною діяльністю, — раз-у-раз фігурує в Канто Езри Павнда.)

Il Tempio Malatestiano, Rimini

Вілль Дюрант про працю Дуччо в Темпіо: «Стіни церковної нави були прикрашені мармуровими рельєфами переважно від Агостіно ді Дуччо. Вони зображували сатирів, янголів, співучих хлопчиків і уособлення мистецтв та наук і носили геральдичні емблеми з ініціалами Сіджісмондо та Ізотти».

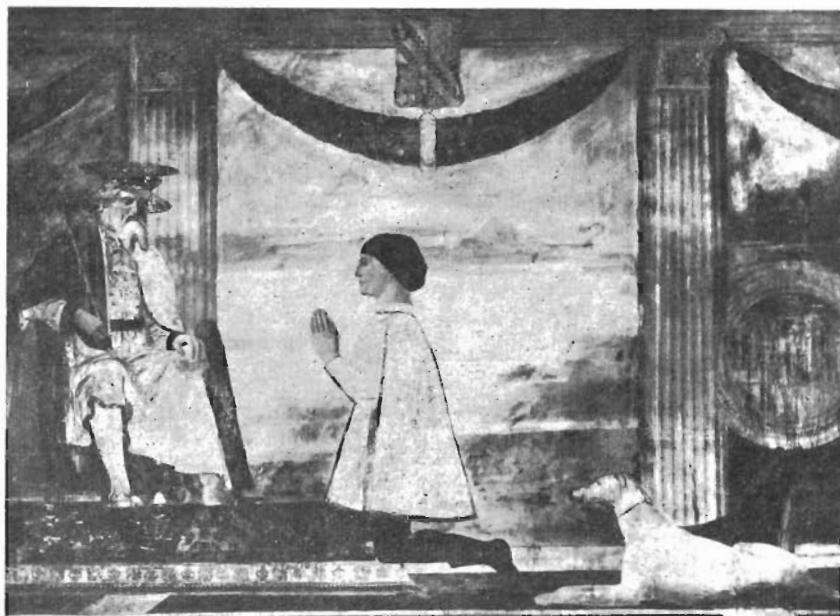
(Ізотта дель Атти — метреса Сіджісмондова, гаряче ним люблена. Пізніше він з нею одружився, а по її смерті здигнув їй гробницю в Темпіо з написом „*Diva et Isotta sacrum*“ — «Божественній Ізотті посвячено»).

31. П'єро делля Франческа (Piero della Francesca, власиво Pietro di Benedetto de' Franceschi, називаний di San Sepolcro), нар. бл. 1420 або 1406 у Борго Сан Сеполькро. Діяльність розпочав у Флоренції як помічник Доменіко Венеціяно в Санта Марія Нуова, в рр. 1439—1440. Пізніше чинний в Ареццо (фрески в Сан Франческо), у своїй рідній місцевості (Воскресіння Христа в Міському домі), у Сіджісмондо Малятести в Ріміні (фреска 1451 в соборі Сан Франческо — Темпіо), у Феррарі та Болоньї, в Римі (праця для папи Миколая V) і в Урбіно (праця для Федеріго да Монтефельтро; портрети зберігаються в Уффіціях). Помер 1492. Належить до кругу малярів, що, як Учелльо та Кастаньйо, намагалися студіюванням перспективи надати своїм творам більшої стилістичної закономірності та «вірності натури».

Осяги фльорентинської школи, що їх він формулював у розвідці „De perspectiva pingendi“ (зберігається в мілянській Амброзіяні), він переніс до Умбрії та Феррари, де його учнем став Франческо дель Косса. У творах П'єро слідні спроби віддати повітряну перспективу й своєрідну чинність світла — сміливе новаторство, що перекочує фльорентинців, від яких П'єро, проте, відстae у зображенні шляхетностi постатей. У рідному його місті йому споруджено 1892 пам'ятник.

Вілль Дюрант про працю П'єро в Темпіо: «Малярські твори, що ними Сіджісмондо наказав прикрасити внутрішність, являли один суцільнiй гимн паганству: Християнським знаком залишилась на цілi церкву лише близкуче намальована фреска П'єро делля Франчески, на якiй можна бачити Сіджісмондо навколошках перед своїм святим патроном.»

«Зуан Беллін» — дiялeктна вимова іменi Джованнi Беллінi (Giovanni Bellini, також Gianbellin, Sambellin). За всiма даними, Джованнi був сином Якопо Беллінi і братом Джентiле Беллінi, з славетної венецiйської мистецької родини. Нар. пiсля 1427, пом. 29. листопада 1516. Розпочав мистецьку дiяльнiсть тiдi впливом Мантенеi і очолив старшу венецiйську школу. Твори його у високому ступенi по-значає сила кольориту. Серед його учнiв числяться Джорджоне й Тiцiян, багато чим завдячують йому також Бонiфацiйо Венецiяно та Себастiяно дель Пiомбо. Вiд Антонелло да Мессiна вiн дiстав спонуку до технiки олiйного малювання,

Сіджісмондо Малятеста перед своїм патроном, св. Сигізмундом. Фреска П'єро делля Франчески в Tempio Malatestiano, Rimini

доти в Італiї не практикованої, і довiв її до досконалостi. Образи Мадонни в Сан Дзаккарiя у Венецiї, в К'еза дeї Фrарi там само, у Брera в Мiлянi, в Уффiцiях у Фльоренцiї, в лондонськiй Нацiональнiй галерiї. Iншi твори: Христос на хрестi (музей Коррер у Венецiї), Охищеннiя Христа (Санта Корона у Вiченцi), Мучеництво Петра (Нацiональна галерiя в Лондонi), Свята Родина (Лювр), розкiшний портрет дожа Льоренцо Льоредано (Нацiональна галерiя в Лондонi).

32. «Наклеп», картина Сандро Боттiчеллi, намальована за описом картини Апеллеса, маляра Олександра Великого. Опис зберiгся у творах Лукiяна (лат. Lucianus, гр. Лукiянос), грецького письменника, який народився мiж 120 та 130 по Хр., а в ренесансовому мистецтвi став популярний через Леона Battistu Альбертi. Вазарi описує «Наклеп» як останню картину Боттiчеллi. В нiй багато руху, неспокою, розметляних строiв, проте все це ще в дусi Ренесансу, перед барокковими межами. Багато спорiдненого в «Наклепi» можна буде знайти в пiзнiшому псевдогатаосi Корнелiюса: сполучення класицистичних засобiв з тими «порушеннями», що дiстануть назvu «романтичних». Картина Боттiчеллi перебуває в Уффiцiях.

Боттiчеллi (Sandro Botticelli, власне Alessandro Filipepi, учень ювелiра Боттiчеллi, звiдкiля й його прiзвисько), творець «Весни» та «Венери Пiновродженої», нар. 1444 або 1445 у Фльоренцiї, помер 17. травня 1510 там само.

33. Анджеліко (Fra Beato Angelico, власне Giovanni da Fiesole, 1387—1455), майстр раннього кватроченто, відомий з релігійних мотивів у своїй творчості. Вілль Дюрант: «В осередку цих збудних новин Фра Анджеліко йшов свій шлях, що провадив назад до середньовіччя, в повній тиші. Народжений в одному селі у Тоскані і названий Гвідо ді П'етро, прибув він у молодих роках до Флоренції і присвятився, безперечно під проводом Льоренцо Монако, мальстрству. Його хист швидко визрів, і він мав усі вигляди забезпечити собі у світі добре просування. Проте його туга за миром та викупленням привела його до ордену домініканців (1407). По довгому послушництві в різних містах Фра Джованні, як він тепер став називатися, вступив до монастиря святого Домініка у Ф'езоле (1418). У щастливому відлюдництві він ілюстрував там рукописи і малював картини для церков та духовних братств. 1436 братів із Сан Доменіко переведено до монастиря Сан Марко у Флоренції, що його на замовлення Козімо перебудував Мікельоццо. Протягом наступних дес'ятьох років Фра Джованні покрив півсотнею фресок стіни мана-

Приписуваний Амброджо де Предісові портрет дівчини. Milano, Ambrosiana

стирської каплиці, капітульної залі, спальні, рефекторія, монастирського притулку, хрестових ходів та келій. Свою віру він плекав з такою смиренністю й самовідданістю, що його співченці назвали його Фра Анджеліко, янголічним братом. Ніхто не бачив його гнівним, ніщо не могло його розлютувати. Тома Кемпійський міг би в ньому знайти повне здійснення *Imitatio Christi*, —крім хібащо однієї маленької, смішної слабкості: на картині Страшного суду янголічний домініканець не зміг собі відмовити в тому, щоб не спровадити кількох францисканських ченців у пекло.»

Амброджо Предіс (Ambrogio de Predis, також Praedis, бл. 1450—1520), майстр, знаний із своїх праць у Мілані, при дворі Льодовіко Сфорци, званого „І Мого“ (1451—1508). Вілль Дюрант: «Амброджо де Предіс був двірським майстром Льодовіко на час, коли з'явився Ліонардо. Як гадають, він співпрацював над Ліонардовою картиною „Мадонна у скельному гроті“. Можливо також, що з його рук походять чарівливі музичкою янголи в лондонській Національній галереї. Та найкрасніше, що від нього збереглося, це два портрети, які сьогодні перебувають в Амброзіяні. Один зображує поважного молодого чоловіка невідомого походження (до цього речення в Дюранта фуснота: «Деякі фахівці приписують його Ліонардові і є

думки, що він зображені одного музичного при Льодовіковому дворі, Франкіно Гаффурі. — I. K.). Другий — портрет молодої дівчини, щодо якої загально гадають, мовляв, це позашлюбна Льодовікова дочка Б'янка. Ледве кому з мистців щастливо, так, як тут, вхопити суперечний чар дівочого обличчя, на якому дзеркалиться невинна поважність і, одночасно, горда свідомість власної вроди.»

34. «Адам мене зробив.» Ева Гессе: *Адам: архітектор і скульптор, був чинний при спорудженні веронської базиліки Дзено Маджоре.*

35. Ева Гессе: *Св. Трохим (також у канто LI, стор. 44) — церква в Арлі, Пропанськ, із XI—XV століття.*

36. Ева Гессе: *Св. Іларій (також у канто LI, стор. 44) — церква в Пуатьє, XI століття.*

Святий Іларій — латинський отець Церкви, єпископ Пуатьє (тодішній Pictavium), противник аріанізму. Нар. бл. 320, помер правдоподібно 366. Папа Пій IX проголосив його отцем Церкви. День його: 13. січня.

Деталь порталу монастиря св. Трохима. Arles, Provence

У канто LI обидві ці церкви на півдні Франції згадано в тій частині, яка місцями текстово дослівно збігається з канто XLV і являє собою, отже, знов таки розвиток музичної теми (в цьому канто, поруч з італійським «узура», вживается також англійська форма „usury“, що її ми перекладаємо звичайним українським «лихварство»):

With usury has no man a good house — —

Під лихварством ніхто не має доброго дому,
зробленого з каменя, ані раю на своїй церковній стіні
Під лихварством каменяр у розлуці з своїм каменем
10 ткач у розлуці з своїм станком під узурою
Вовна не йде на ринок
селянин не єсть власних злаків
дівчинина голка притуллюється в її руці
Ткацькі варстати спиняються один по одному
15 десятки тисяч за десятками тисяч
Дуччо був не під узурою

Ані „La Calunnia“ не намальовано.
Ані Амброджо Предіс, ані Анджелико
не посідали свою майстерність під узурою
20 Ані св. Трохим свої монастирі;
Ані св. Іларій свої пропорції.
Лихварство вкриває іржою людину й його різець
Воно руйнує ремісника, руйнує ремесло;
Блакитъ заражується пістряком. Ізмарагд не приходить до Мемлінга.
25 Лихварство мордує дитину в лоні
І розбиває передчасно юнакове женихання
Лихварство приносить старість у молодість; воно лежить між на-
реченогою
та нареченим
Лихварство проти помноження Природи.
Повій до Елевсіну;
30 Під лихварством камінь не обточений
Селянин не має зиску з своїх овечих отар — —

41. Ева Гессе: Cramoisi (*фр.*) — червона матерія (від «кармазину»).

42. Мемлінг (Hans Memling) — маляр старофлямандської школи, походив з Мемлінгену (Mömlingen) під Ашаффенбургом. Нар. 1440, помер 1494 у Брюгге. Учень Рож'є фан дер Вейдена, пережив на собі також впливи Дірка Бовтса. 1486 завершив ларчик св. Ursuli в Іоанновому шпиталі у Брюгге: скоронище реліквій у вигляді готичної каплиці. По довших стінах мініятурно намальовано легенду святої в шести полях. Образи з життя Марії. Мадонни. Портрети.

47. «Проти природи» (лат.)

48. Елевсін — давньогрецьке місто в Аттиці, де у старовинних таємних культурах вшановувано сільські божества, як от Деметру та Персефону. Елевсінські містериї являли собою атенський державний культ діонісійсько-орфічного характеру, з процесіями до Елевсіну.

Екарт Петеріх (Eckart Peterich: *Götter und Helden der Griechen. Kleine Mythologie*. Fischer Bücherei — 1958): «Деметра це ніжна й могутня, благословенна богиня земної плідності і насамперед збіжжя. Через свою дочку Персефону, яку вона породила з Зевсом і яка стала володаркою в царстві мертвих, Деметра пов'язана з усім підземним. Коли Персефона, звана також Корою, „Дівчиною”, одного дня з своїми подругами ігор рвала в лузі квіти, розверзлася раптом земля, Гадес вихопився з своєю колісницею і викрав її. У розпачі блукала божиста мати по землі, шукаючи дитину, аж поки нарешті Геліос, який усе бачить, відкрив їй місце перебування Кори. Тоді злетіла Деметра на Олімп і, переповнена стражданнями, відлюднилася в самоті. Земні врожай зникли, голод загрозив людям. Марно намагався Зевс привести її до миру. Марно закликав він Гадеса віддати дівчину. Богиня залишалась невблаганною, і Персефона, яка вже скуштувала від гранатового яблука, що його дав їй Гадес, улягla через ті любовні чари повелителеві підземного світу. Тоді вирішив Зевс, що Персефона повинна перебувати дві третини року, під час квітування й плодоношення, при своїй матері, рештну ж третину, зимовий час — при своєму чоловікові. І плідність повернулася на землю.

У своїх трудних мандрях відвідала Деметра в образі старої жінки дім володаря Келея Елевсінського. Дружина його Метанейра не впізнала богиню і приставила її глядіти свого сина Демофона. Неначе бога, годувала Деметра дитя нектаром та амбросією. Та одного дня застукала Метанейра несподівано свою пиню на тому, як та тримала хлопчика в полум'ї, і страшненно перелякалася. Тоді богиня дала себе впізнати і пояснила сполоханій матері, що вона завадила великому ділу: Демофон бо повинен був бути очищений у вогні від усього земного і стати богом. Тепер же залишився він смертним.

За іншим переказом, вихованцем богининим був його брат Тріптолем. Тріптолем обіжав окриленою чарівною колісницею світ, навчив людей хліборобства й служіння Деметрі. Та це, проте, нібіто була сама богиня, хто порадив Келееві та його синам заснувати елевсінське святилище Деметри, чий містерійний культ стояв високо повсюдно за старих часів» (ст. ст. 59—60).

I.K.

延年.

«Нехай продовжатися його роки». Ідеограма на дахівці, яка, наскільки це можна встановити, походить із «Світлиці Дикого Гусака» (збудованої 220 до Хр. Ч'їн Шіг Гуань-ті) в середині палацу Ч'ань-ло-кунь. Нанизу та сама ідеограма в сучасному китайському письмі.

“May his years be prolonged”. Inscription on a tile which probably is from the Wild-Goose-Hall (erected in 220 a. Chr. by Ch'in Shih Huang-ti) within Ch'ang-lo-kung-Palace. Below: the same ideogram in modern Chinese.

ВИДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ!

Накладом щомісячного журналу „Kultura“ вийшов з друку і продается монументальний том — праця

**ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА
РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
1917—1934**

Книга являє собою вичерпну антологію створених в Україні і антиукраїнським політичним режимом заборонених там кращих зразків

ПОЕЗІЙ—ПРОЗИ—ДРАМИ—ЕСЕЇСТИКИ

Перу редактора цього видання належить також

СОРОК ЛІТЕРАТУРНИХ СИЛЬВЕТ

тих особистостей нашого культурного відродження, твори яких вміщено у виданні.

Видання містить заборонені тепер в УССР і загалом малоприступні, бібліографічно рідкісні поезії 26 українських поетів, серед цього — перший за 37 років повний передрук шедевру Павла Тичини «Замість сонетів і октав», а також інші його, під цю пору вилучені з ужитку поезії, поетичні твори Миколи Зерова, Максима Рильського, Михайла Драй-Хмари, Євгена Плужника, Володимира Свідзінського, Павла Филиповича, Теодосія Осьмачки, Миколи Бажана, Майка Йогансена та інших.

У розділ прози видання включило видатні твори Миколи Хвильового, Валерія Підмогильного, Григорія Косинки, Юрія Яновського, Бориса Антоненка-Давидовича та інших.

Рідкісні статті та есе становлять вміст розділу критики та публіцистики: Андрія Ніковського, Іванова-Меженка, майже всі славетні памфлети Хвильового, критичні й філософічні твори Зерова, Володимира Юринця, Олександра Довженка, Михайла Грушевського.

Книгу завершує стаття Юрія Лавріненка-Дивничя «Література Розстріляного Відродження».

Як говориться у випущеному до цього видання проспекті:

«Це перша спроба підсумкового перегляду тієї української літератури пореволюційного п'ятнадцятиріччя, за яку всі її творці зазнали моральних тортур, а велика більшість заплатила власною свободою або життям.»

«Україна і Світ» рекомендує це видання своєму читацтву як інформативний та підсумково-показник великої національної ваги і, водночас, як плідний вислід співпраці представників двох братніх культур у вільному світі, які в себе на батьківщиніх зазнають утиску від спільногого ворога — від запеклого ворога вселюдської культури.

Адреса для замовлень:

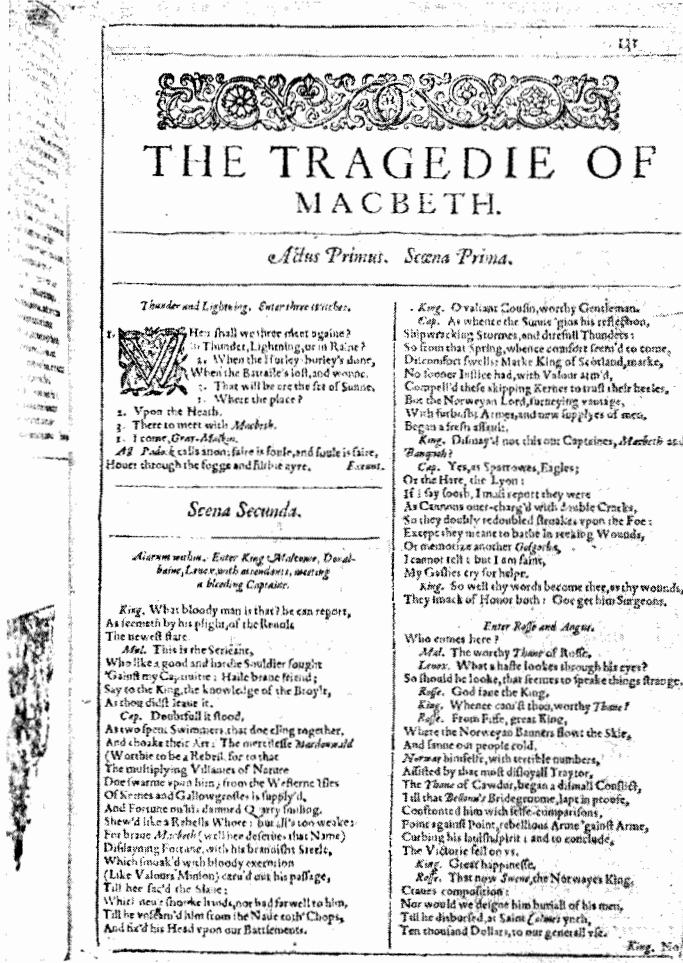
„KULTURA“ 91, Avenue de Poissy, Maisons Laffitte (Seine et Oise) France.

Ціна примірника (1000 сторінок в оправі): 3000 франц. франжів, або 6 ам. дол., або 2.04.00 англ. фунтів, або 30 німецьких марок, або рівновартість у кожній іншій валюти.

Вільям
Шенспір

МАКБЕТ (Фрагменти)

Fragments from
“Macbeth” in the
Ukrainian translation
by Theodosy Os-
machka.

Титулова сторінка перводруку «Макбета»
у фоліо-виданні 1623

Свого часу поет Теодосій Осьмачка переклав цю, одну з найславетніших трагедій Шекспірових. Вона з'явилася на Україні за ще відносно ліберальних умов. З часом книга стала бібліографічним раритетом. Нещодавно поет створив цілком новий варіант перекладу. Містимо тут з нього найважливіші уривки. — Ред.

МАКБЕТ

Такий поганий і прекрасний день

Мені ще не бував.

БАНКО

Чи буде нам далеко ще Форес?

Що це таке охляле і в рубцях

І дике виглядом? Не носить, мабуть,
Його й земля? Але ж воно на ній.

Чи ви живі, чи можна вас питати?

Мені здається, зрозуміли ви,
Бо кожне репаного пальця швидко

До шкури, вислої з губів, притисло.
Гадалося б, що ви жінки, але

Вважати вас за них ніяк не можна:
Бо з бородами всі.

МАКБЕТ

То що ж ви є?

Як можна вам казати, то кажіть.

ПЕРІША ВІДЬМА Від всіх Макбетові чолом!
 Вітаемо, Гляміський тане!
ДРУГА ВІДЬМА Від всіх Макбетові чолом,
 Вітаемо, Кавдорський тане!
ТРЕТЬЯ ВІДЬМА Від всіх Макбетові чолом,
 Що потім буде королем!
БАНКО Чого здригнули, ваша милість, ніби
 Злякалися річей, що так гудуть
 Прекрасно? Ради правди, говоріте:
 Чи мрія ви, чи те, що нам явили?

Макбет — Вільям Чарлз Макреді, видатний англійський актор минулого сторіччя
 William Charles Macready as Macbeth (from an engraving after a painting by Tracey)

Мій благородний ось товариш вами
 Привітаний з шанобою такою,
 Що має, потім навіщованій
 Надалі в королі, із рівноваги,
 Погляньте, вийшов, захопившися. Чого ж
 До мене ви не мовили нічого?
 Як засів бачите прийдешнього часу
 І зерно те, що зійде і що ні,
 То ви й до мене говоріть,
 До мене, що не прохатиме у вас
 Ні ласки, і ні люті вашої не побоїться.

ПЕРІША ВІДЬМА Вітаемо!
ДРУГА ВІДЬМА Вітаемо!
ТРЕТЬЯ ВІДЬМА Вітаемо!
ПЕРІША ВІДЬМА Ти менший, ніж Макбет, і більший.
ДРУГА ВІДЬМА Хоч не такий щасливий ти, але щасливіший.

ТРЕТЬЯ ВІДЬМА Ти сплодиш королів, хоч сам ніщо...
 Чолом же вам, Макбете й Банку!

ПЕРША ВІДЬМА Всі вітаемо Макбета й Банка!

МАКБЕТ Стривайте, ви, промовці недомовні,
 Та ще кажіть. По смерті Сайнела
 Я знаю те, що тан Гляміський я.
 Ale Кавдорський як? Цей тан живий
 I процвітає ще. А королем?
 Від цього вже і гетьто відвернулась віра,
 Ще більше, ніж від тана від Кавдора.
 I відки маєте знання ви це
 Таке чудне казати? Або чого
 Оце в степу пустельнім, на дорозі
 Ви з вішчим привітанням стали нам?
 Кажіть, я вам велю.

ВІДЬМИ щезають.

БАНКО Земля кипить, як та вода, і бульбашки здима.
 Це бульбашки і е. Куди ж воно
 Пропало?

МАКБЕТ У повітря. Хоч і тілом
 Здавалося, а розпустилось так,
 Немов дихання наше серед вітру.
 A я хотів би, щоб воно було.

БАНКО Та чи ж воно було, про що говорим?
 Чи, може, з'їли корінь ми якийсь
 I глузд наш у полоні в божевілля?

МАКБЕТ Нащадки ваші будуть королями.

БАНКО A ви ж — то королем .

МАКБЕТ I другим таном, хіба не так?

БАНКО Той самий гук і слово.
 Це хто?

Вихід: РОСС, АНГУС.

РОСС Макбете, наш король одержав
 І щасливо вісті про твої удачі,
 I як читав він про твою відвагу
 У бойовиську із бунтівниками,
 У ньому подив і хвала боролися.
 Цей самий день окинувши ввесь оком,
 В рядах норвезьких він уздрів тебе,
 Як ти читнив зухвале діло смерти,
 Страху не маючи з картин кривавих.
 A вісті, наче гряд, шуміли: кожна
 Хвалу тобі несла, що ти великий
 Захисник царства рідного, —
 I сипалися перед королем.

АНГУС Від нашого державного господаря
 Нас посано тобі подякувати
 I кликати до нього, а нагороди ми
 Тобі давати не прийшли.

РОСС Аби ти в славі більшій запишався,
 Король звелів, щоб ти віднині таном
 Кавдорським був. I я вітаю з цим,
 Найбільше ушанований мій тан!

БАНКО (стиха) То це і чорт казати правду може!
МАКБЕТ Кавдорський тан живий, чого ж мене
 Ви в мантію позичену вбираєте?

АНГУС Ce так, живе ще той, хто таном був.
 Життя його під суд тяжкий схилилось
 I жде на свій кінець.
 Чи він було з'єднався із чужинцем,
 Чи помогав бунтівникам таємно,
 Чи разом всім трудився зруйнувати край,

Але доведено державну зраду:
Признався сам, і скинуто його.
МАКБЕТ (набік) Гляміс і тан Кавдор, а що найбільше,
Те потім.
(До РОССА і АНГУСА.) Дякую вам за турботи.
(До БАНКО стиха.) Чи ви надієтесь, що ваші діти стануть ко-
лями?

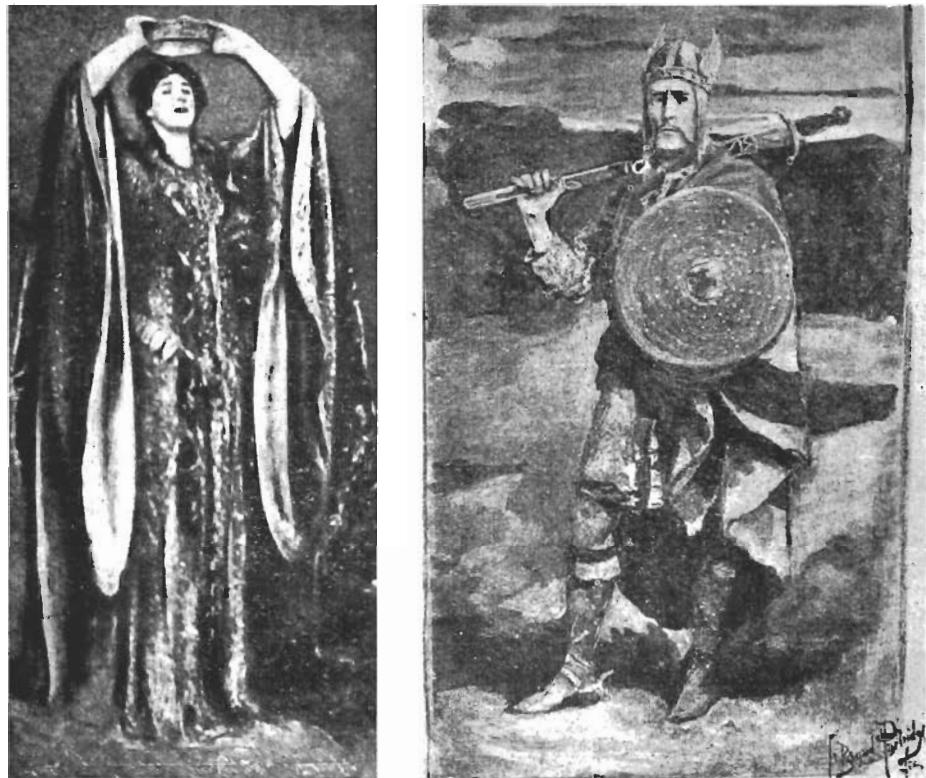
Бо надали ж мені титул Кавдорський ті самі,
Що й їм натприрікали.

БАНКО (стиха до МАКБЕТА) Якщо цьому ви віри надасте,
Бажання до корони запалає ще більше,
Ніж до тана до Кавдора.
Та дивно, як знаряддя тьми говорять
Нам часто правду, тільки б спокусити
На зло, і крихтою чесноти тягнуть
У саму глибочінь тяжкої зради...
Брати, на слово лише одне прохаю.

МАКБЕТ (стиха) Мені вже сказано дві правди,
Немов до дій два прологи щасні,
Ще й на державну тему.
(Голосно.) Панове, дякую вам я.
(Стиха.) Не може надприродна ця провість
Ні злою бути, ні доброю. Хай зла,
Чого ж дала на вдачу запоруку,
Яка у правді нині народилася?
Я є Кавдор. Коли ж вона з добра,
Чого ж я навігу піддався сліпо,
Що образом своїм наводить жах,
Аж волос дубом устає мені
І серце неприродно б'є об ребра?
Справдешній страх, то не такий страшний,
Як образи жахливої уяви.
Одна лише гадка про убивство дике
Мене всього стрясає й дію душить
У зародку рукою кам'яною —
І те лише є, що й гетьто не існує.
Погляньте, наш товариш захолився.
МАКБЕТ (стиха) Якщо корону доля присудила
Мені, то хай сама і коронує,
А я і пальцем не рухну.

БАНКО Нова
До нього слава так пасує, ніби
Чужа одежда нам, що не влягає
До форем тіла, доки не обносим.
МАКБЕТ Що мусить бути, хай іде, бо час,
Година лине і бурхливих днів.
БАНКО Достойний Макбете, чекаемо уваги вашої.
МАКБЕТ Простіть мені: давно забуті речі
Натруджений мій мозок відживив.
Панове добрій, турботи ваші
Записано у книгу ту, що кожен день
Сторінки сторінкую у читанні...
Тепер до короля!
(До БАНКО.) Не забувайте,
Що трапилося нам. Колись ми вільно
І широ поговоримо про це,
Коли усе звагує час.
БАНКО Я радо.
МАКБЕТ А зараз годі. Ходімо, друзі.

Відхід.

Леді Макбет — Еллен Террі (1848—1928), мати славетного режисера Гордона Крера, і Макбет — сер Генрі Ірвінг, її другий чоловік (вистава в лондонському театрі "Lyceum", 1888)

Ellen Terry as Lady Macbeth and Sir Henry Irving as Macbeth (1888)

МАКБЕТ	Чого це ти?
ЛЕДІ МАКБЕТ	Уже він повечеряв.
	Чого світлицио залишили ви?
МАКБЕТ	Хіба питався він за мене?
ЛЕДІ МАКБЕТ	А ви хіба не знаєте?
МАКБЕТ	Не треба нам Провадити цю справу. Він мене Й раніше шанував, і я в народі Здобув громадську думку золоту. Нссити б нам ці шати в свіжім блиску І не скидати швидко так!
ЛЕДІ МАКБЕТ	Невже То хміль було надію розбуявл Таку у вас, що потім знов заснула, А нині прокидається і бачить: Бліде, зелене те, що грало кров'ю! І відтепер мені й твоя любов Такою ж видається. Чи ти злякався І вчинку власного, й відваги, що ніби Мусять бути у бажанні тільки? Чи ти б згодився мати всі окраси Цього життя: і славу, і любов, Себе вважаючи страхополохом І повсякчас гадаючи: я мушу, Але, неначе бідний кіт у байці Мовляє нишком: я не смію.
МАКБЕТ	Годі, Прохаю, бо робити смію все я, Що насміти може чоловік, А хто насміє більше — нелюд він.

Леді Макбет — Марія Файн, Макбет — Павло Вегенер. Фестиваль Райнського об'єднання імені Гете в Дюссельдорфі, липень 1914

Maria Fein als Lady Macbeth und Paul Wegener als Macbeth (Festspiele des Rheinischen Goethevereins in Düsseldorf, Juli 1914)

Леді Макбет — Любов Гаккебуш, Макбет — В. Добровольський. Український театр у Юзівці (Сталіно), 1938

Lubow Hackebusch as Lady Macbeth and W. Dobrovol'sky as Macbeth (The Ukrainian Theatre in Yuzovka, 1938)

ЛЕДІ МАКБЕТ

Яка ж тоді примусила звірюка вас
Мені із наміром своїм хвалитись?
У тую мить були подібні ви
Найбільше до людини, а тепер
Повинні бути більше, ніж людина!
Ні час, ні місце не годилися тоді,
А ви ж хотіли те і друге, і ось вони самі вам
Ізнайшлися. Та припасованість обох
До справи зробила вас нінащо негодячим.
Були у мене немовлята ссущи,
І що то їх любити ніжно — знаю.
Але нехай сміялося б невинно
Воно мені, — я вирвала б з безкостих
Дитячих ясен той молошний пиптик
І мозок вибила б із голови,
Якби на це присягу я дала
Таку, як ви!

МАКБЕТ

ЛЕДІ МАКБЕТ

А що, коли невдача?
Невдача — нам? Та ви напружене свою відвагу
Аж до луску на вчинок цей, і буде вдача.
Коли засне Дункан здорожений, тоді
Його я шляхтичів одвірних так
Укосью заправленим вином,
Що пам'ять — розуму їх сторож — димом
Із черепа повіє, череп же, немов казан
Із-під горілки стане: смердітиме лише.
І ось, коли лежатимуть вони у сні
Свинячому, неначе мертві, чого ми

МАКБЕТ

Не здолаємо зробити із Дунканом
Безборонним? А на насмоктану сторожу так,
Ніби губка, вже яку вину ми не здолаємо
Покласти від погрому нашого великого?

Ото ж роди мені синів надалі:
Твоя безстрашна вдача повинна формувати
Тільки хлогчиків. Чи хто подумає на нас,
Коли ми сонних шляхтичів обох

Обмажемо в кімнаті кров'ю, їх ножами

Проробивши діло? Чи буде іх вина?

ЛЕДІ МАКБЕТ

Та хто ж насмілився б подумати
Інакше саме тоді, коли являтимемо горе

І криками, і голосінням?

МАКБЕТ

Я зважився і все ество напнулось

На цей жахливий крок.

Так смійся ж, часе, з добрим виразом:

Нехай фальшивий вигляд сковає те,

Що зна фальшиве серце!

Відхід.

МАКБЕТ

Перед собою колодач я бачу,
Ще й ручкою до рук? Ану, візьму...
Нема. Та все ж я бачу лиш тебе,
Мое фатальне видиво. Невже я й дотиком,
Я й дотиком тебе відчуло?

Чи ти лише облудний витвір мозку,
Що в голові гарячкою кипить?

Але ж бо бачу я тебе так само,
Як і оцей, що з піхви витягаю,
І ти мене на шлях виводиш той,
Що й я шукав, бо ти і зброя та,
Що вжити я намислив. Божевіллям
У мене зір мигти. Чи, може, це чуття
У мене друге, а інше все в мені те,
Що і було. Тебе я бачу й досі,
Краплинами крові на лезі світиш.
Її раніше не було там.

Та знаю, це не кров, а справа кривава
Мені оповіщає очі так.

Тепер півсвіту мертвим видається,
Бо спить облудним та нечистим сном.
Іде відправа чародійна чорна
Над жертвами зблідої Гекати,
Охлялий душогубець мовчки встав,

Збудив виттям його голодний сторож-вовк,
Аби до наміру злодійським кроком він,
Немов Тарквіній, простував

Або пересувався, ніби привид.

А ти, від віку нерухома земле,
Моїх не слухай кроків, щоб каміння

З перестраху не забелькотало

Про місце, яке мене несе,
І жаху щоб не вирвало із тьми,
Що так тепер пасує...
Та я погрожую, а він живе.

В гарячій справі дихають слова
Великим холодом завжди.

Дзвін.

Запрошує мене вже дзвін, все скінчено.

Іду. Не слухай же, Дункане, він погребний

І кличе тебе на небо, а, може, і в пекло.

Відхід: МАКБЕТ. Вихід: ЛЕДІ МАКБЕТ.

ЛЕДІ МАКБЕТ
Оте, що їх споїло, сміlostи
Мені дало, а те, що їх згасило,
Мені дало вогню. Я чую крик!
Та це сова кричить, вістун фатальний,
Що надобраніч хижо нам дає...
Він тут. До нього двері навсяж,
А слуги аж харчать, п'яненні, ніби
Глузують із повинності своєї.
Я так їх налила, що смерть провадить
Останню змагу із життям: чи їм
Сконати, чи ожити .

МАКБЕТ
(за сценою) Хто тут, га?

ЛЕДІ МАКБЕТ
Несчастний, ти злякав мене, бо, мабуть,
Уже їх розбудив, і все пропало,
І замір нас погубить, а не діло.
Ножі я напоготовила. Не може бути, щоб
Він їх та не побачив. В ін спить як батько рідний,
А то була б рішила... Мужу мій!
(повертається) Кінець уже. Чи гомону не чула?

МАКБЕТ

Макбет у сцені вбивства: класицистичний Девід Гаррік і романтичний Едмунд Кін
David Garrick (1716—1779; from Bell's "Shakespeare", 1774) and Edmund Kean (1787—1833)
in the Murder Scene

ЛЕДІ МАКБЕТ Я чула, як сова десь голосила,
Та цвіркуни кричать. А ви ні з ким
Не розмовляли?
МАКБЕТ Це коли?
ЛЕДІ МАКБЕТ Оце?
МАКБЕТ Коли вертався?
ЛЕДІ МАКБЕТ Так.
МАКБЕТ Чи чуеш ти?...
Хто спить у тій кімнаті?
ЛЕДІ МАКБЕТ Дональбен.
МАКБЕТ Ох, вигляд же сумний.
Дивитися собі на руки.
ЛЕДІ МАКБЕТ Дурне гадати і казати: вигляд сумний.
Дивитися на його руки.
МАКБЕТ Один крізь сон зареготав. «Убійник!» —
Верескнув другий, самі себе й збудили так.
А я стояв і слухав, та свої вони
Пробубоніли молитви й поснули знов.
ЛЕДІ МАКБЕТ Хіба у тій кімнаті спить аж два?
МАКБЕТ Один гукнув: «Помилуй Боже нас!»

А другий відповів: «Амінь». Здалося,
Побачили мене і руки ці
Катівські. Чуючи їх жах, не міг я
Сказати на «помилуй Боже нас»
Своє «амінь».

ЛЕДІ МАКБЕТ
МАКБЕТ

Так важко не беріть до серця.
Та ти скажи мені,
Чого «амінь» не міг я вимовити?
Мені найбільше треба це «помилуй»,
Того застрягло в горлі і «амінь».

ЛЕДІ МАКБЕТ
МАКБЕТ

Коли свій шлях пройшла вже справа,
Думки про неї геть! З ума зійти не штука.
Я чув, здається, крик: нема вже сну,
Макбет його зарізав, невинний сон,
Що і клубок турбот розмотус
І день хова прожитого життя,
І купіль е для болячок від праці,
Що гоїть душі хворі і е
Великої природи шлях спасенний
І господар на бенкеті життя.

ЛЕДІ МАКБЕТ
МАКБЕТ

Чого ви хочете?
«Не спіте більше!» — ще кричало і
На ввесь лунало замок: «Сон зарізаний
Глямісом — вже не буде спати і Кавдор,
Але й Макбет ніколи не засне!»

ЛЕДІ МАКБЕТ

I хто б ото кричав? Та ви, мій тане,
Собі вриваєте здоров'я, так гадаючи
Про речі незвичайно божевільно.
Підіть, обмийте руки від липкого,
Брудного свідка. I чого ножі
Ви звідти принесли: лежати їм
Потрібно там! Несіть назад і кров'ю
Обмажте сонних слуг.

МАКБЕТ

Туди вже
Я більше не піду: мені подумати
Про те, то страшно, а глянути
На нього знов — ніяк я не посмію.
ЛЕДІ МАКБЕТ

Навмисна кволість! Дай сюди ножі:
Як сонні, так і мертві є лише
Картини, а змальованого чорта
Бояться тільки но дитячі очі.
Якщо із нього ще кривавити, я
Позолочу обличчя слугам теж,
Аби подумали, що іх то гріх.

Відхід: ЛЕДІ МАКБЕТ. Стукіт із-за сцени.

Напоготовлений бенкет. Вихід: МАКБЕТ, ЛЕДІ МАКБЕТ, РОСС, ЛЕНОКС, ЛОРДИ і СЛУГИ.

МАКБЕТ

Свої місця ви знаєте, сідайте.
Останньому і першому сердечна
Шаноба.

ЛОРДИ
МАКБЕТ

Дякуємо королеві.
І ми гулятимемо в товаристві,
Немов сумирний гість.
Вже й господиня сіла, в добрий час
У неї попрохаемо вітання.

ЛЕДІ МАКБЕТ

За мене висловіть його, мій мужу,
До наших друзів; я вже серцем з ними.

Леді Макбет — Марія Казаре, Макбет — Жан Вілляр. Вистава “Le Théâtre National Populaire” (реж. Жан Вілляр). Прем'єра в подвір'ї Папського палацу в Авіньйоні 20. липня 1954, під час VIII фестивалю

Maria Casarès — Lady Macbeth et Jean Vilar — Macbeth (la première fois dans la Cour d'Honneur du Palais des Papes, à Avignon, lors du VIIIe Festival, le 20 juillet 1954).
Photo d'Agnès Varda

МАКБЕТ	Тобі назустріч, глянь, сердечна дяка Від них летить. Уже круг столу всі, Я сяду ж посередині, нехай Веселощі у нас буяють. Дайте, Ми зараз спільну виг'emo. <i>(До ДУШОГУБЦЯ.) У тебе лице в крові.</i>
ДУШОГУБЕЦЬ	Напевно Банкова.
МАКБЕТ	Їй краще бути на тобі, аніж У ньому ... Спакував?
ДУШОГУБЕЦЬ	Перерізана Горлянка. Справа це моя, королю.
МАКБЕТ	Так ти найкращий горлоріз... Та добрий І той, що Флінсові зробив так само. Якщо це ти, то ти вже надзвичайний.
ДУШОГУБЕЦЬ	Найбільший мій королю! Вислиз Флінс. Іде мій настрій знов. А був би я
МАКБЕТ	Суцільний, наче мармур, непохитний, Неначе скеля, всеосяжний, мов Повітря вільне і широке. Тепер обмежений, сповитий я, Душуся, скований нахрапним страхом І сумнівом. Та, може, врятувався й Банко?
ДУШОГУБЕЦЬ	Так, мій пане, врятувався: В рові сковався, ран із двадцять У голові дірують, і смертельна Там і найменша.
МАКБЕТ	Дякую й за це.

Гадюка здохла, червяк утік
І виросте, отрутою наллеться,
Хоча тепер беззубе ще. Іди,
Узвітра буду далі слухати.

Відхід: ДУШОГУБЕЦЬ

ЛЕДІ МАКБЕТ

Мій державний володарю,
І чого нема веселости у вас?
Такі ж бенкети в нас не часто,
І він тому, немов купований.
Тож треба бути хоч привітним.
Найкраще дома їсти, а тут
Підливою до їжі мусить бути чемність,
І сходини без неї ні до чого.

Макбет — Орсон Веллз у кінофільмі (1947)
Orson Welles in the Macbeth-Film (1947)

МАКБЕТ

Солодкий нагад!
Жде добре травлення на appetit,
Але здоров'я жде обох.

ЛЕНОКС

Може б ви були ласкаві й сіли, мій королю?

Вихід: ДУХ БАНКО. Він сідає на МАКБЕТОВЕ місце.

МАКБЕТ

Під дахом королівства нашого
Зібралося б верхів'я благородства,
Якби і Банко був. Гадати буду:
А інші можуть думати інакше —
Його нема через недбалство,
А не лихо.

РОСС

Його вина лягає на обітницю його.
Схиліть свою, будь-ласка, милість
І сядьте з нами в товариство.

МАКБЕТ

Віля стола нема вже місця

ЛЕНОКС

Ось тут потрібне місце с.

МАКБЕТ

Де?

ЛЕНОКС   Ось тут, мій добрий господарю.
 МАКБЕТ   Що схвилювало вашу величність?
 ЛОРДИ   Хто це таке зробив?
 МАКБЕТ   Що таке, наш добрий пане?
 Сказати ти не можеш, що це я
 Зробив, і патлами кривавими
 До мене не тряси.
 РОСС   Панове, встати!
 Його величності недобре.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   Друзі, сядьте. З ним так часто,
 I замолоду з ним бувало так.
 Прохаю вас сидіти на місцях,
 I зараз буде все гаразд. Як ви
 На нього торопитись почнете —

Макбет — Абас-Мірза Шаріфзаде, азербайджанський актор. Тюркський академічний театр у Баку, 1936
 Abas-Mirza Sharifzade as Macbeth (The Azerbaijani-Turk Academic Theatre in Bakou, 1936)

Образите лише, і перехід
 Затягнеться... Ви їжте, не зважайте.
 (До МАКБЕТА.) Ви чоловік?
 МАКБЕТ   А так, та ще й відважний,
 Що сміє і на те дивитися,
 Чого жахнеться сам диявол.

ЛЕДІ МАКБЕТ   Вигадка!
 Це тільки жаху вашого картини,
 I повітряний ніж, що, ви казали,
 Привів аж до Дункана вас, дрижання
 I хвилювання — все лиш баламути,
 А не правдивий страх, і то доличні
 У затишку зимою бабі сивій
 Від казки. I чого ви строїте
 Таке лице? Себе б соромились!
 Як все скінчилося, ви на стілець
 Очима пасете.

МАКБЕТ Сюди поглянь, прохаю, подивись, дивися! О!
Що скажете? До чого ж я? Коли
Кивати можеш ти, то й говори.
Коли гроби назад нам висилають мертвих,
То хай же животи орлів віднині
Їм будуть за гроби!
ДУХ щезає.

СИН Чи був мій татко зрадником, мамусю?
ЛЕДІ МАКДАФ Так, він був ним.
СИН А що таке зрадник?
ЛЕДІ МАКДАФ Це той, що присягає, а потім обдурює.
СИН І всі, що так роблять, то зрадники?
ЛЕДІ МАКДАФ Еге ж. Той, що так робить, то зрадник,
І мусить бути він повіщений.
СИН І всі оті, що присягають, а потім обдурюють,
Мусять бути повішени?
ЛЕДІ МАКДАФ Всі.
СИН А хто їх мусить вішати?
ЛЕДІ МАКДАФ Хто? Чесні люди.
СИН Тоді присяжники і брехуни є дурні, бо їх же більше, щоб по-
дужати всіх чесних людей і їх повішати.
ЛЕДІ МАКДАФ Храни тебе Боже, бідна малпо. А як же ти добудеш тата?
СИН Якби він умер, то ви за ним би плакали. Не плачете — це до-
брый знак. У мене швидко другий татко буде.
ЛЕДІ МАКДАФ І що то ти говориш, мій бідний балакуне!
Вихід: ПОСЛАНЕЦЬ.
ПОСЛАНЕЦЬ Нехай із вами Бог, прекрасна пані!
Я не відомий вам, та добре знаю
Статечність вашу... Небезпека близько.
Якби послухали поради ви
Від простої людини та втекли
З малими дітьми відселя своїми!
Отак злякати вас, мені здається, —
Треба бути дуже диким,
Але зробила б гірше лютість вам,
Яка тепер до вас занадто близько.
Нехай боронити небо вас!
А я не можу далі бути тут.
Відхід: ПОСЛАНЕЦЬ.
ЛЕДІ МАКДАФ Куди ж би я втекла? Ні кому зла
Не заподіяла, та пам'ятаю,
Що на землі живу, де зло робити
За добре уважають, а добро
За дурість небезпечну... Горе!..
А що як звірюся на захист свій жіночий,
Сказавши: зла не заподіяла?
Це що за лиця?
Вихід: ДУШОГУБЦІ.
ДУШОГУБЕЦЬ А де ваш чоловік?
ЛЕДІ МАКДАФ Я сподіваюся, що він
У місці не такому вже поганому,
Щоб такий, як ти, та міг його знайти.
Він зрадник.
СИН Брешеш ти, поганцю кудлій!
ДУШОГУБЕЦЬ І ти, яйце! (Заколює.) Насіння зрадницьке!
СИН Ох, мамо, він мене убив. Тікайте, прохаю!
ЛЕДІ МАКДАФ вибігає, кричачи: «Душогубець!»
За нею нагінці ДУШОГУБЦІ.

МАКДАФ Згубив надії я свої.
МАКОМ Напевно там,
Де сумніви знайшов я... Бо чого
Ви в поспіху такім лишили
Дружину і дитя, цих найдорожчих
І найміцніших ув'язків любові,
Не попрощавшись навіть?... Та проплачте,
Нехай моя підозра вас не ганить,
Але мені безпеку чинить... Чесний,
Правдивий бути можете тоді,
Як я про вас усе гадатиму.

МАКДАФ Кривався ж, краю мій, кривався, бідний,
А ти клади, велика тираніє,
Собі навіки підмурівок: правда
Тебе не сміє вгамувати... Злом
Царюй: ти визнана! Прощайте, пане,
Негідником таким не буду я
За землі ті, що їх загріб тиран,
Хоч би й додав сюди скарби всі Сходу.

МАКОМ Ви не ображайтесь,
Не до кінця ж бо я не довіряю.
Наш край знемігся, пада під ярмом,
Ридає, кров'ю підплива, і кожний
Наступний день новішу додає
Йому ще рану. Думаю, що тут
Знялися б руки за права мої.
Король Едвард дає мені ласкаво
На це потуги. Тільки що із того,
Як я на голову тиранову
Поставлю ногу чи мечем її
Угору підійму? Мій край нещасний
Зазнає ще більше горя і наруги
І заколотів та й від переможця.
Хто ж би це був?

МАКДАФ Та я про себе. Вади у мені
Так нарізно розгніздились, що щоб
Я їх відкрив, Макбет понурій
Біленським, чистим снігом видався б,
І бідний край мій, порівнявши нас,
Його ятням оцінить поруч з моїм
Безмежним злом.

МАКОМ В страшнім пекельнім легіоні нема
Диявола, придатного на зло таке,
Яке Макбет лиш докона.

МАКДАФ Я згоджуєсь, що він кривавий,
Шахрай, розкішник і злобливий, лютий,
Раптовий, і всі вади, знані нам,
Димлять у ньому... Та ніхто дістати
Не зможе dna в моїй ласоті: ваші
Жінки і дочки пожадливої
Не сповнять прірви в мене. Краще жай
Макбет владує.

МАКОМ І нестриманість безмірна у природі — тиранія,
Яка щасливі трони завчасу
Не раз опорожняла від владик.
Але не бійтесь узяти те,
Що ваше. Очі зможете тоді
Ви зав'язати і часу й себе
Удовольнити досхочу, і всім
Здаватися холодним, а на це
Охочих пань у нас багато.
І вже який завгодно був би

З вас кібець-ненажера, й то всього
Склювати не спроможеться, яке
Себе віддати буде раде вам.

МАКОМ

З цим росте у мене
Такая скинарість, що і наситу
Не матиме. Зроблюсь я королем,
То виріжу шляхетство все за статки
Його. Й чим більше буду загрібати,
Тим більшою пожежа витиме
В душі у мене до чужих маєтків
І голосніше молоти ударять,
Куючи підступи на добрих, чесних
За їх скарби.

МАКДАФ

Сягає глибоко
Корінням вада ця, і шкодить гірше
Від спеки, від жаги обманної.
На наших королів була мечем.
Але не бійтесь, Шотляндія
У статках: вашу волю сповнить щедро
Із ваших же криниць. Це все нічого,
Коли чесноти інші переважать.

МАКОМ

Я гідних короля чеснот не маю:
Щедрота, правда, милосердя, приязнь,
Хоробрість, мужність і терпіння — все
Мені чуже, лише злочинні вади
Буяють у мені, і кожна нарізно
По кільканадцять стежок має діяти.
І я якби здобувсь на силу сильну,
Линнув би згоди молоко у пекло,
Загальний спокій збунтував би,
Усі зв'язки змішавши на землі.

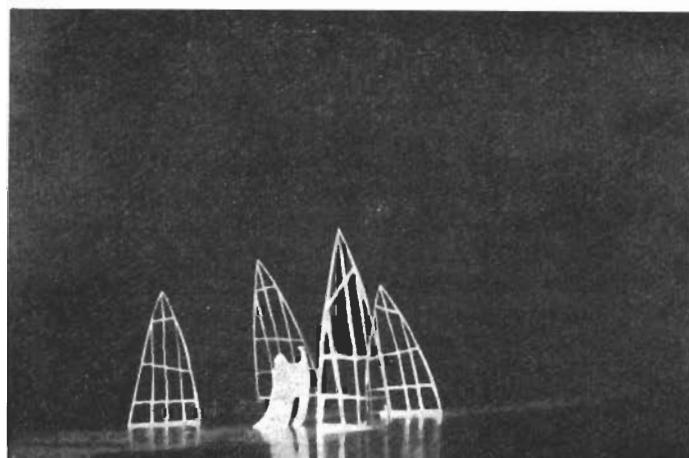
МАКДАФ

Шотляндія, Шотляндія моя!
Чи вартий отакий королювати?
Кажіть, бо я такий, як я сказав?
Королювати? Жити — ні! Нещасна націє,
Відзначена кривавим берлом безтитульного
Тирана, чи настане день тобі
Здоровий знов, коли вже і правдивий
Спадкоємець твоєго трону
Себе прокляв, зганьбив свій королівський рід,
Як виказав таке? Твій батько був
Король і праведник, і королева,
Яка тебе вродила, уявала.
Навколошках щоденно... Тож прощай.
Усі ті зла, що ти перелічив
У себе, вигнали з Шотляндії
Мене. О, серце, тут кінчається
Твоя надія!

МАКОМ

Мій Макдафе, гнів
У тебе це — дитина цирости,
Що вибила вагання із душі моєї
Й думки мої й довіру примирила
Із гідністю твоєю. Засобів багато
Вживав анциболів Макбет, аби
Мене до рук своїх прибрести.
Ta rozum mій сумирний
Спаса мене від віри з опалу. Нехай же
Mіж нами буде Бог, а я віднині
Здаюсь на тебе і зрікаюся
Того, що був сказав, і вад отих,
Якими сам себе чорнив: вони
Мені чужі. Я й жінки ще не зінав,

Не зраджував нікому, свого бажав
 Насилу і не рискував своїм
 Довір'ям, щоб диявол взяв мене
 Й не видав приятелеві своєму.
 I правда радістю була мені
 Не меншою, аніж саме життя.
 I першу свою неправду проказав
 На себе я. А що це так — себе
 Я віддаю Шотляндії нещасній і тобі.
 Ще не прибув сюди ти був, воїн Сівард
 Старий уже ладнався йти туди,
 I десять тисяч війська з ним. Тепер
 З'єднаємося і разом рушимо.
 I те добро, що маем на меті,
 Нам успіх обіцяє у війні.

Роберт Едмонт Джонс: декорація до сновидної сцени з «Макбета». США, 20 рр.
 Robert Edmont Jones' scene from "Macbeth" (U. S. A.)

Донсінан, кімната в замку.

Вихід: ЛІКАР і ДВІРСЬКА ПАНІ.

ЛІКАР	Уже вартую я дві ніочі з вами, але не відчуваю правди в тім, що ви мовляєте. Коли вона останній раз блукала?
ПАНІ	Відтоді, як його величність вибрались в похід. Я бачу, як вона встає з постелі і накидень нічний на себе накидає, і відгирає бюрко, бере папір, склада, на ньому пише, чита його і потім запечатує та й знов ляга на ліжко. Все це проробляє у найглибшим сні.
ЛІКАР	Великий розлад в неї в організмі, коли вона і сном користується і справляє діла байдорого стану. Чи в цьому сні бентежному, окрім ходіння, ви не чули ще, аби вона і розмовляла?
ПАНІ	Так, пане, але таке, що не скажу.
ЛІКАР	Мені можна, і в зустрічі зі мною це найбільша ваша повинність.
ПАНІ	Ні вам, ні кому іншому, не мавши свідка це ствердити... О, дивітесь: іде вона.
<i>Вихід: ЛЕДІ МАКБЕТ із свічкою в руці.</i>	
І це якраз уся її хода... Життям кленусь, що міцно спить.	
Слідкуйте, станьте близче.	
ЛІКАР	I як це в неї світло?
ПАНІ	Воно ж стояло біля неї, бо цілу ніч не гаситься. Так наказала.
ЛІКАР	Розплющені в неї очі, гляньте.
ПАНІ	Це так, але чуття її закриті.

ЛІКАР   Що це вона робить? Гляньте, як руки тре.
 ПАНІ   У неї це за звичку стало. Й здається, що то вона їх мие. Бувас, так із чверть години тре.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   І все таки тут пляма.
 ЛІКАР   Чуєте? Вона говорить. Я прислухаюся, треба добре запам'ятати, що вона говорить.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   Геть, проклята плямо, геть, кажу! Одна, дві. Вже до діла час...
 Пані   Пекло понуро-чорне! Сором, пане мій, сором! Жовнір, а злякався? І чого ми мусимо боятися, коли ніхто цього незнає і не покличе нашу владу на суд? І хто б подумав, що стара людина так багато може мати в собі крові?
 ЛІКАР   Ви помічаєте?
 ЛЕДІ МАКБЕТ   У тана Файфського була дружина... Де вона тепер? Хіба ніколи ці руки не будуть чисті? Про це вже годі, пане мій, про це вже годі. Своїм здриганням тільки псуете все.

*Леди Макбет у сновидній сцені — Сара Сіддонс
Sarah Siddons (1755—1831) as Lady Macbeth*

ЛІКАР   Ще, ще. Ви візвали таке, чого не треба було й знати.
 ПАНІ   Принаймні, сказала таке, чого й не треба було. Я певна в цьому.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   Та небеса те знають, що вона узнала.
 ЛІКАР   Все таки пахне кров'ю. І пахощі всієї Арабії маленьку руку цю не зроблять запашною. Ох! Ох! Ох!
 ЛІКАР   Які ж то зідхання! Серце глибоко страждає.
 ПАНІ   Я не хотіла б мати таке серце в грудях і за гідність усього тіла.
 ЛІКАР   Гаразд, гаразд, гаразд.
 ПАНІ   Пошли Боже, щоб так було, пане.
 ЛІКАР   В моїй практиці такої недуги мені ще не стрічалося. Та все ж у мене були такі, що ходили сонні, але помирали свято в ліжку в себе.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   Помийте руки, накиньте накидень нічний, та не полотнійте так.
 ЛІКАР   Я знов кажу вам: Банка сховано, і він не може вийти із могили.
 ЛЕДІ МАКБЕТ   Навіть так?
 ЛІКАР   У постелю, у постелю: у ворота стукотять... Ходім, ходім, хо-

дім, ходім, дайте вашу руку. Що зроблено, не буде перероблено.
У постелю, у постелю, у постелю.

Вихід: ЛЕДІ МАКБЕТ.

ЛІКАР
ПАНІ
ЛІКАР

Чи вона ж піде тіспер у постелю?
Просто.
В народі йде поганий гомін,
Із діл же незвичайних родяться
Й турботи незвичайні. І душа хвора
Свої секрети губить на глуху подушку.
Священиця тут більше потребують,
Аніж мене. О Боже, Боже, всім
Прости нам. Доглядайте пильно.
Від неї все прийміть, що тільки може
Її роздратувати. Не спускайте з ока.
Добраніч. Розум мій вона і очі
Стривожила: гадаю, мовити ж
Не смію.

ПАНІ

Надобраніч же, добраніч, пане.

Леді Макбет у сновидній сцені — Марія Казаре. Авіньйон, 1954
Maria Casarès — Lady Macbeth (Avignon, 1954). Photo d'Agnès Varda

Донсінан, інша частина поля.

Вихід: МАКБЕТ.

МАКБЕТ

Навіщо грati римлянина менi
Дурного та вмирати на мечi
Своїм? Ще доки бачу я живих,
То їх рубатиму.

Вихід: МАКДАФ.

МАКДАФ

Вернися, стій!
Від всіх людей тебе найбільше я
Вникав. Іди собі.
Моя душа твосю кров'ю вже
Занадто обважніла.

МАКДАФ

Слів не маю я,
Мій голос у мечі моїм. Ти
Кривавіший, падлюко, більше, ніж
Це уязити можна.

Б'ються. Тривога.

МАКБЕТ

Лиши праця пропаде!
Повітря швидше можеш позначити
Ударами свого меча, аніж
Вточiti з мене крові. Бий по
Шоломі більш вразливому. Маю бо
Заворожене життя, яке тому
Не стане на поталу, що
Від жінки народився.

МАКДАФ

Розпукою візьмися ти від чаф тих,
І хай тобі розкаже ангол,
Якому ти служив: завчасу Макдафа
Із лона неньчинного вирізано.

МАКБЕТ

Будь проклятий язик, що це мені
Сказав: найкращу частку він злякав
У мене мужності... І прокляті нехай
Чортині битівки, яким не можна вірити,
Бо нас уплутують в подвійні почуття:
Дають обітницю про вухо і надії наші
Розбивають ними. Битися не буду я з тобою.

МАКДАФ

Як так, то озволяйся ж, боягузе,
Живи, щоб бути показом та подивом:
Тебе, як надзвичайну потвору,
Ми матимем, змалюємо таблицю
Й підпишемо: «Тут можна бачити
Тирана.»

МАКБЕТ

Не хочу озволятися,
Щоб цілувати порох із-під ніг
Парубчака Макома й бути повабом
Для заклинання натовпу.
Хоч ліс Бірнамський і прийшов
До Донсінану, й ти мене спинив,
Не народжений жінкою —
Останнього вживу: додолу
Я кидаю свій щит військовий.
Покинь і ти, Макдафе. І будь
Той проклятий, що перший крикне: «Годі!»

Відходять, б'ючися. Тривога.

Відступ. Сурми. Виходять з тулумбасами і прaporами:

МАКОМ, СІВАРД, РОСС, ТАНИ і ЖОВНІРИ.

МАКОМ

Якби то наші друзі всі вернулися спасенно.

СІВАРД

Та деякі повинні відійти

МАКОМ

Навіки. Все ж я бачу, що такий
Великий день, як цей, дістався дешево.

Нема Макдафа й сина вашого

Шляхетного.

РОСС

Прожив він доти, доки мужем став
І доблесь виявив. Не виступаючи
Із січі, бився він і вмер як муж.

То він є мертвий?

СІВАРД

Так, з поля винесли.

РОСС

Спричинений вам жаль

Не мусить мірятися гідністю

Його, тому, що буде безконечним.

Чи рані має він спереді?

Так.

В чоло.

Тоді він Божий воїн.

СІВАРД

Коли б я мав синів аж стільки, як

Волосся на собі, то кращої їм смерти
 Не бажав би.
МАКОМ   I так йому вже віддзвонили дзвони.
                   Печалі більше вартий він, і я
                   Журитимусь за ним.
СІВАРД   Не вартий більше він,
                   Во співробив гаразд, одержав по рахунку,
                   I Бог тепер над ним. Сюди іде
                   Новіша втіха.
Вихід: МАКДАФ з МАКБЕТОВОЮ головою.
МАКДАФ   Нехай живе король, бо ти вже він!
                   Дивися, ось проклята голова
                   Iз узурпатора. Ми вільні. Бачу
                   Себе вже я між перами твоєї
                   Держави, і скажу мое вітання до іх душ,
                   I голоси їх, я бажаю, щоб
                   Суспіль з моїм отут загомоніли:
                   Нехай живе король Шотляндський!
УСІ   Нехай живе король Шотляндський!
МАКОМ   Часу багато не прогаемо,
                   Аби усім віддати по заслугі,
                   Зрівнявиши радістю із нами. Тани
                   Мої i родичі, віднині будьте
                   Графами. Перший раз Шотляндія
                   Так гонорує. А більше ось що ще
                   Зробити треба: це — нове часу вщепити
                   Й покликати додому друзів наших;
                   I тих, що вигнані i що втекли
                   Самі iз рідної землі від пастки
                   Тирана невисипущого. Найти сінак
                   Збитого вже різуна
                   I королеви чортоподібної його,
                   Яка, гадаю, наклала руки
                   Сама на себе. Це та інше ще,
                   Потрібне нам, ми доконаємо
                   У ласці нашій та Господній
                   I в мірі місця i часу.
                   Та й дякую всім разом i окремо
                   Кождennому, i всіх запрохую
                   У Скон — на наше коронування.
                   Сурми. Відхід.

(Переклад: Теодосій Осьмачка)

Холодно буде у світі, якщо закотиться Христове сонце. Християнство це велика
пара крил, конечна для людини, щоб підноситися над самою собою.

ІППОЛІТ ТЕН

До публікації Шекспірових п'ес «Макбет» і «Король Генрі IV» у перекладі
Теодосія Осьмачки

On occasion of the publication of Shakespeare's "Macbeth" and "King Henry IV"
in Theodosy Osmachka's Ukrainian translation

ГОТУЄТЬСЯ КНИГА!

До ласкавої уваги наших читачів:

Поет Теодосій Осьмачка, який під цю пору живе у США і ні на хвилину не покидає творчої праці, протягом десятиріч присвятив багато сил трудові над перекладом двох Шекспірових п'ес: трагедії «Макбет» та обох частин історичної хроніки «Король Генрі IV». Перша з них вийшла у світ свого часу на Україні. Друга, врятована й вивезена поетом Юрієм Кленом на Захід по тому, як Т. Осьмачка зазнав переслідувань і твори його були заборонені для друку, залишилася й досі недрукованою.

Останнім часом поет виготовував цілком новий варіант обох своїх перекладів. Цей труд, який, бувши реалізований у виданні, став би неоціненим вкладом у нашу культуру, чекає тепер на фінансову допомогу з боку українського культурного громадянства. Ініціативу у виданні взяло на себе Українське Шекспірівське товариство, але воно, нещодавно організоване, не розпоряджає ще достатніми матеріальними засобами. І тому воно звертається до читацтва по допомозу.

Яке значення має творчість Шекспіра у вселюдській культурі і який благодайний вплив спричинила вона в історії поодиноких національних літератур, — факт затальновідомий. Згадати хоча б, що за імпульсом дістала українська драматургія в минулому сторіччі, коли з'явились видатні українські переклади Пантелеймона Куліша кількох п'ес геніяльного англійського драматурга.

Тож ініціативні кола провадять підготовчу працю для видання перекладів Т. Осьмачки. Щоб дати уявлення про них, редакція «UiC» вмістила в цьому зошиті монтаж важливих сцен з «Макбета». Ми твердо сподіваємося, що «рекляма» збудить інтерес серед читачів нашого журналу і притягне до здійснення цієї важливої культурної справи передплатників.

До відома зацікавлених:

Книга у продажі коштуватиме 3½ американських дол. (або рівновартість в інших валютах). Вигідніше її передплатити наперед, бо в передплаті вона коштуватиме на 1 долар менше.

Прийдіть же, дорогі читачі, на допомогу цій справі! Надсилайте по 4 долари на адресу видавництва «UiC», з обов'язковим зазначенням: «На видання Шекспіра». Адреса та сама, що стоїть і у фірмі журналу:

Illja Sapiha, Hannover-Buchholz, Sibeliusweg 17, Germany.

Надсилайте передплату і приєднуйте інших до передплати! Ця справа окупиться найвищою нагородою: свідомістю пригасності до здійснення видатного культурного чину еміграції.

Із записів у нотатнику

Я маю друга. Він зветься Клясі Ф., йому п'ять років, він охоче малює. Розглядаючи його малюнки, я ніяк не можу розгадати загадку: чи Клясі наслідує Шагала і Пікассо, чи вони його?

*

Складниками творчости — в числі інших — є такі:

- 1) творче зусилля,
- 2) ширість цього зусилля.

Незалежно від конкретного естетичного ефекту, все, що пишеться, малюється, ліпиться і різьбиться, при наявності цих двох передумов має розглядатись як мистецтво. І цілком слушно існує поняття мистецького примітиву. Якщо ж мистець, який може малювати **краще**, малює примітивно, то його еляборат (слово твір тут було б не на місці) опиняється поза дужками мистецтва.

*

Якщо людина не тягне себе вгору, вона автоматично спускається вниз.

Те саме стосується мистця.

*

Андре Бретон говорить, що сюрреалізм є «чи-стим психічним автоматизмом».

Автоматично можна взяти в руку перо, автоматично можна щось списувати, але автоматично творити щось власне — річ абсолютно виключена.

С істини, які через свою самозрозумільність, перестають фігурувати серед робочого матеріалу свідомості. Наприклад, ніхто не задумується над тим, що сонце можна бачити тільки вдень. Однією з істин такого роду є та, що література є продуктом творчості.

Творчість і автоматизм свідомости — речі полярно протилежні. Андре Бретон пропонує **нен**-творчість; отже її наслідком може бути тільки **нелітература**.

*

Д. Донцов охоче проповідує різного роду похвальні чесноти. Одночасно він може присипати заатакованій ним особі речі, про які вона не написала буквально жадного слова. Наприклад, у поезії В. Барки взагалі, ні прямо, ні посередньо, ні в рядках, ні між рядками не славиться «радість черева і плоті», яку йому, захлинувшись від морального патосу, закидає Д. Донцов.

Брак сумлінного поводження з чужими текстами межує з безчесністю. Борець за чесноти мав би запитати себе, чи може бути в такім разі ефективною його проповідь. Відповідь на це питання інші мають.

*

Я завжди був того переконання, що укладачі поетичних антологій мають керуватися в доборі матеріалу своїм власним смаком, що вони керуються при цьому своїм смаком навіть тоді, коли хочуть бути «об'єктивними», і що їм і формально має бути признане право добору за власним смаком.

В числі 59-60 новоульмських «Українських вістей» за 1958 рік я прочитав рецензію криптоніма В. Д. на укладену проф. В. Державиним «Антологію української поезії» (Лондон, 1957). Криптонім пише:

«В антології взагалі обійтися українська поезія для дітей, що вже стала однією з перших у слов'янстві.»

Боже мій, неваже я, бувши послідовним, маю поширити свою ліберальну концепцію і на здитиніліх укладачів поетичних антологій?

Р. С. Цитоване вище місце з рецензії дає можливість розшифрувати псевдонім автора. Він зветься Велика Дитина.

*

Свого часу І. Качуровський написав мені з Аргентини, що Л. Полтава пропонує йому видати колективну збірку поезій. Зважаючи на подвійну трудність підшукання назви для збірки з подвійним авторством, я поспішив з свою допомогою і запропонував І. Качуровському на вибір такі варіанти назви:

«Обидва вдвох», «Окремо вдвох», «Разом окремо», «Мандоліна плюс віоліна», «Мінус і плюс», «Спис і кріс», «Дводульний постріл», «Каруселі над джерелом», «Крилас істилос», «Мур і трубадур», «Два вітрила без манила».

(Примітка: Л. Полтаві належить збірочка віршів п. з. «Жовті каруселі», а І. Качуровський є автором книги «Над світлим джерелом»).

*

Цього, Богом даного року 1959-го, в 250-ту річницю смерті гетьмана Івана Мазепи наша преса повідомила, що стараннями УККА і КУКу будуть споруджені у Вашингтоні і Вінніпезі пам'ятники Т. Шевченкові.

Року 1972-го сповниться 300 років з дня народження гетьмана Пилипа Орлика. Можна сподіватися, що ця дата даст УККА і КУКові добру нагоду поставити у США і в Канаді ще по одному пам'ятнику Т. Шевченкові.

*

Три бичі соціально-політичного життя, три «д»: демагогія, догматизм, диктатура.

Оленса Ізарський

Про Рольфа Бонгса

Моя Німеччина — архипелаг. Архипелаг густо засіяних островів-вузлів: духової енергії, творчої снаги і мистецьких досягнень. Архипелаг не тільки розлогих або крутих та гордих, проте давно досліджених, знаменитих, увінчаних славою островів-вузлів, а й нових, молодих, свіжих: свідків вульканічної природи всякої творчості й передвісників завтрашнього дня культури. Німецької культури. Письменства.

Поява нових островів, творчих індивідуальностей, дуже алогічно — бо з любові до справи, бо від «високої думки» про творців, від своєрідного ідеалізму, — роками ігнорується саме зацікавленою минулім і майбутнім культурі й мистецтва публікою. Во теперішній час і стан їх здібні з ентузіазмом сприйняти либонь самі творці. І вузьке коло людей біля них. Аж поки не визріє повне визнання зміни конфігурації архипелагу.

У святця заносяться імена.

До таких цікавих островів-індивідуальностей, молодих не так віком чи літературним стажем, як широким визнанням, інтересом до його творчості належить від 1953 року вже безсумнівно — року появи великого роману «Вогняний стовп» — Рольф Бонгс.

Острів цей північно-західній, з природною тягою до Франції. Але також з продуктивною реакцією на зустріч з... Україною.

Сьогодні й тут я не згадуватиму про німецько-українські чи українсько-німецькі контакти, мовляв, від Ромула до наших днів або навіть від Гердера до Рільке. Щонайбільше: констатуємо, що після світової війни II (і під час війни теж) про Україну написано низку книг.

Це не лише мемуари, як от дві книги Й. М. Бауера — «Ногайські журавлі», 1942, „Unterm Edelweiß in der Ukraine“, 1943, чи Й. Ляйтгеба «На краю війни. Українські записи», 1942, або лише частково присвячені Україні спогади про східній похід, наприклад — «Война, война», 1951, К. Гогофа. Псевдо автора (відомий мистецтвознавець) — „Croixelle“, назва — „Das Antlitz ohne Gnade“, 1950: досі найбільш читаний «український» роман німецького письменника.

Для згаданого вже мною австрійського поета Йозефа Ляйтгеба (1897—1952) Україна стала найяскравішим відтинком життєвого шляху, що позначений його найдозрілішими поетичними

творами¹⁾ і великим оповіданням у тірольському альманасі «Слово в горах» (V, 1953) — «Сестри».

Як, до речі, жах переживань на Україні за перших військових місяців року Божого 1914 помутив розум і тоді вбив автора „Grodek'a“, чудового, ніжного — чи не епохального? — австрійського лірика Георга Тракля (1887—1914)!

Інтерес Рольфа Бонгса до України збагнути легко. Досить хоч дещо знати про його щиру людяність і м'якість, навіть тільки про його десь в Італії під час мандрів знайдений девіз: „Pax, bonum et libertas“ (мир, добро й свобода).

І ще: інтерес до України в Німеччині не влягається разом з бурями війни. Характеристично, наприклад, що в рецензії Г. Гюнтера²⁾ на книгу спогадів Курта Матіса про війну в Прибалтиці й північній Росії натрапляєш раптом на таке побажання: щоб хтось написав таку ж цікаву, ніжну, барвисту, а одноразово сильну річ про Україну, про розкішні степи, річки, міста Надчорномор'я!...

Інтерес до України, Україну приносить із собою новий пришлив українських талантів до німецького письменства: з Буковини родом далеко не байдужий німцям поет Павль Целян, з Підкарпаття — Андреас Окопенко³⁾ та інші.

2

Коротко й дуже пластично розповів про своє життя і працю свою, кризи й досягнення, про напрям життєвого поступовання, про шукання й життєвий та творчий досвід сам Рольф Бонгс у мініяюрій автобіографії для популярного літературного журналу „Welt und Wort“, ч. 4, 1955: «Життєві лінії». Про письменника, здається, найвлучніше писав у «Райнському альманасі» за 1955 р. Г. М. Ельстер⁴⁾. А до п'ятдесятиріччя письменника — у мюнхенській «Культурі», ч. 88, Йозеф Редінг: теж сконденсовано, підсумово, одначе вичерпно.

¹⁾ J. Leitgeb. Sämtliche Gedichte. Otto Müller Verlag, Salzburg, 1953.

²⁾ „Welt und Wort“, 2, 1957.

³⁾ „Welt und Wort“, 9, 1956: Helmut Günther. Zwischen Tradition und Revolution.

⁴⁾ H. Peters Verlag, Honnef am Rhein.

Я тільки нагадую, що обговорюваний тут нами поет, есеїст, драматург, прозаїк — автор роману й томика оповідань — народився в Дюссельдорфі 5. червня 1907 р. і мешкає там і досі.

Смак до літературної праці — спадщина його батька, що й сам писав і перекладав з французької мови, товарищував з літературною братією, коли так дозволено висловитися, скажімо, про маститого Герберта Ойленберга. Портрет Бонгса-батька з доњкою та внуком я побачив колись у журналі «Нова лінія» (роботи фотографа-портретиста Г. Рецля) і зрозумів: він не міг не прищепити дітям любові до всього, що сам любив.

Отож, юний Рольф — письменник. У мріях і рішенні — найперше.

Він друкується у „*Voßische Zeitung*“. Молодиком ще бувши, він одержав листа-подяку від Томаса Манна.. Чи це вже не перерішус життєвого шляху студента з Марбургу, а з 1934 року — доктора філософії (дисертація, а 1939 року й драма про Кляйста)?

Потім? Потім пішло все своїм шляхом, неждано. Після 1933 року малі творчі можливості й погані «кліматичні умови». Служба за 300 марок місячно. Ще трохи далі — війна. Військовий кореспондент. Англійський полон. Матеріальна задуха біля розчинених дверей табору. Все ж — праця над романом. Для театру. У пресі. Посьогодні.

3

Tiefes Selbsterleben ist das Wesentlichste.
Theodor Storm

Наче прибережні течії — мир перед і мир після останньої світової війни. А маса матеріалу «Вогняного стовпа»⁵⁾ — життя у війні.

Фронти, а більше — затілля. Німеччина від Райну до Померанії і чужини. Коротко, мовити б, у фокусі — Україна: ніч, фронт і людські мотання, серця. Зернина, з якої виріс роман, — справедливо вилучена Теодором Штормом із суми компонентів літературного твору — „Selbsterlebnis“. У центрі великої системи персонажів, як сонце, — письменник Росса. Низка деталів біографії автора та героя книги легко покриваються: наприклад, історія заснування повійськового видавництва і відома зустріч Р. Бонгса з Куртом Штрекфусом у 1946 р. — (див. «Життєві лінії»).

Однакче, автобіографічним роман не треба називати. Великі обшири «чужих сфер» роблять його більше об'єктивним, ніж суб'єктивним, романом про світ чужий і жорстокий. А в глибині, у спрямованості — це відвертий Р. Бонгс. З його пристрасним запереченням (чи таким бажанням, власне) всякого ніглізму, з його силуванням чи тяжко виборюваним оптимізмом, з його — прикінцевим у романі — намаганням вивести героя «на тихі води, на ясні зорі».

Ця тенденція твору свого часу спровокувала

мою критичну заувагу й листа Р. Бонгса (з 25. 3. 1955) з цікавими автокоментарями:

«Ви свого часу підкresлили, що кінець „Стовпа“ видається Вам занадто вузьким. Мені дуже прикро, але й дивно, бо досі жаден критик не згадував про це; може я зробив його надто „тихим“. Мій приятель Росса переживає на очах читача грунтовну зміну, очищення, коли Ви хочете. Нарешті, уже на стор. 466 можна знайти властиве „гирло“ роману: Росса „пізнав“, що в житті треба вівтрати непевність, зміливість, небезпеку, він тепер знає, що все довкола рухається, наче велика ріка, що все на цьому світі йому тільки „позичено“ або „подаровано“. Розумієте? „Ключ“ до роману лежить ось де: життя, яким він знаходить його на селі і про яке свідчить старий стовп-фетиш, з вирощуванням виноградної лози, дубового дому, — це не життя для закостеніння чи відпочинку, це ж те саме життя, що й у місті. Твердження, що такий кінець означає „назад до природи“ (Ви цього не сказали!) — може висунути тільки читач, який не зрозумів, що зображення різних прошарків суспільства, характеристичне для цілої книги, виповнює також і останній розділ. Це не „ідилія“ починається тут. Він буде сільським писарем, але залишиться також письменником, який не бере життя легко. Атрамсберг є лише одним із східців на його життєвому шляхові. Я хотів це підкresлити, бо я вважаю за важливе, що Росса протягом роману став зовсім іншою людиною. Біблійний вогняний стовп став для нього символом людського буття... Можна було б багато про це сказати, але я мушу кінчики. Я дякую Вам..., що Ви так глибоко зайнялися „Стовпом“: це моя відрада й заохота до всього далішого. Дякую.»

У цілому роман-первісток став великим досягненням Рольфа Бонгса, великим і міжнародним успіхом, але вийшов таким, мовити б, закінченим, повним, самовистачальним, що годі передбачити напрям теперішніх зусиль автора та образ його нового епічного твору. Праця над ним у розпалі.

«Серце й час»⁶⁾ — оповідання Р. Бонгса — пронизані палаючою ще в свідомості (і в підсвідомому) війною, війнами. Але фокусом книги є її функційна назва: вона променем освітлює насправді досить багатогранну тематику й проблему кожного з зібраних тут творів: людське серце і наш час.

Книгу можна доскочу перетрушувати й перепляновувати, знайти в ній кілька початків та кінців — і багато плянів. А лишиться: серце і час.

Я хочу виділити тільки два оповідання: «Бро́сквіна» — повільна, дедалі більше сяюча течія кохання солдата-повортця та юної дівчини у тиші повійськових буднів — і про кохання Еви та Жюльєна, серед ритмів, у калейдоскопі нічного міста голоти: «Зустріч у Парижі».

Бонгс-есеїст хай буде згаданий короткою вказівкою на надзвичайно, сказати б так, витриману, вишукану й ваговиту книгу: «Образ Андре Жіда.

⁵⁾ Rolf Bongss. Die feurige Säule. Lechte Verlag, Emsdetten, 1953.

⁶⁾ Rolf Bongss. Herz und Zeit. Lechte Verlag, 1956.

Три есеї⁷⁾). Це більше ніж живий портрет письменника чи — протягом двадцятьох п'ятьох років — карбовані про нього думки й рядки. Це — опосередковане свідчення про Рольфа Бонгса.

Є критики, які вважають Рольфа Бонгса вродженим драматургом. Перша його п'еса „Einmann“ була поставлена у Фленсбурзі 28. II. 1950, двічі: вперше й востаннє. Половина глядачів загорілась ентузіазмом, а половина — ненавистю. Театральний скандал.

Другу — „Absturz“, 1953, — купило видавництво С. Фішера. Още все, що я про неї чув...

Року 1954 Р. Бонгс одержав премію за експозе до фільму «Зустріч у місті» — про це я теж тільки чув. Читав.

Зате поетичні твори Р. Бонгса зібрани в мене сливе повністю. Ні, я ж сам знаю алманахи різні... Але майже всі книги поезій, включно з низкою малотиражних «зондердруків» Курта Штрекфуса. Вони здавна вабили до себе читача вже наче й модерною тематикою: молодість, спорт. Нічний лет. І ніде ніяких прикрас: образ і думка. Вибір поетичних творів Рольфа Бонгса «Сльози й сміх, лаври й колючки⁸⁾ згорів цілім накладом у Лейпцигу. Лишилися поодинокі щасливі, як то кажуть, примірники.

Ось строфа із вступного вірша — в ній просвітлення й пратнення до атрагічного трактування людської долі, буття:

Der Menschen schöner Acker, unberührt,
Entflieht dem Zugriff der Zerstörung,
Er lebt und wächst, herrlich sich verändernd,
Ewig fruchtbar unter dem segnenden Wandel des Lichts.

4

«Щодо України вказівки сьогодні. Десятий розділ „Стовпа“, стор. стор. 206—229, — дія відбувається на Україні, також перші сцени з „Einmann“ народжені переживаннями на Україні. Я люблю ландшафт Вашої батьківщини дуже; він був для

⁷⁾ Rolf Bong's. Das Antlitz André Gides. Droste-Verlag, Düsseldorf, 1953.

⁸⁾ Rolf Bong's. Tränen und Lächeln, Lorbeer und Dorn. Wiking Verlag, Berlin, 1942.

мене серед жахливої війни — в усій його красі та широті — відрадою й ласкою. Люди — я мав справу майже виключно з селянами — були такі привітні зо мною, і я бачив, з якою природною мудрістю вони дивилися на довколишній жах. Я сподіваюся, що колись розповім про це, але Ви мусите мати терпніння. Коли ж я щось у цьому напрямі зроблю, когді Ви одержите негайно. Я вирішив також відбити для Вас на машинці мої вірші з України, але напевне не знаю, коли зможу це робити» (25. 3. 1955) — уривок з листа Р. Бонгса до автора.

Після цього листа вже чимало часу проминуло. І до підтвердження про українські знятки, епізоди, мотиви в романі «Вогняний стовп» та про існування українських, написаних на Україні, а напевне й про Україну віршів потрібні були — і це знову таки давно вже — нові свідчення: цим разом про «Серце й час» і про українське оповідання у збірці «Перший бій». Оповідання — підкреслив у листі з 10. 10. 1955 Рольф Бонгс, — а не новелі. Як і всі вміщені тут твори.

У „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ з 28. жовтня 1956 р. було надруковано ще одне українське оповідання Р. Бонгса: «Таранівський слід». У грудні того ж року його видало брошурою відоме видавництво в Дюссельдорфі, а наступного, 1957, воно з'явилось у французькому перекладі в журналі „Documents“.

Це вже історія оповідання. А про його передісторію писав мені автор 29. 11. 1956 таке:

«Пригода, що лягла в основу „Таранівського сліду“, трапилася дванадцять років тому. Вона мене цікавила безнастінно, — Гreta вже кілька років тому писала Вам про мое українське оповідання, — але ж я не міг послати Вам рукопис, бо він мене не задовольняв. Аж оце тепер виникла цілком нова його редакція.»

Йозеф Редінг у «Культурі» схарактеризував його двома словами: «Потрясаюче оповідання». Але мені тут залишається додати: хібащо в оригіналі. Щождо перекладу...

Нехай український читач розторне це оповідання. А може й інші, може згадані вище книги, А тим часом я появляю українському читачеві:

— РОЛЬФ БОНГС!

Рольф Бонгс

ТАРАНІВСЬКИЙ СЛІД

Оповідання

Весна року 1944 саме почала топити брудні підмерзлі сніги на землі українській... А десь на схід від Львова, на височинах, чоловіки й жінки копали рови та шанці.

Вій за Тернопіль було програно. Здесятковані дивізії залишали фронт: кілька кілометрів на захід чекали на них підкріплення й зброя.

Наша сотня, що довго стояла в глибокому за-

піллі, тепер не відступала, а розташовувалася в будинкові над самим шляхом на Львів.

З того часу проминули вже роки...

Уночі ми іхали роз'їждженім шляхом серед пагорбків. Потім ще грілися в якісь кузні — під одним дахом з безмежно великою, здавалося, стодолою, і латали там гусеницю нашого панцерника.

По довколишніх хатках, на долівках і соломі, часом біля ніг своїх господарів лежали солдати. Ніде не було місця. З печей і ліжок на нас дивилися велики від безсоння очі селян. Люди ці найбільше боялися, щоб війна не докотилася до їхніх порогів, і не помічали, що вона була вже в їхніх хатах.

Насвітанку, як ніч засірла передранковими сутінками, фельдфебель Блен, прозваний нами півником, знайшов за кузнею й прилеглими до неї будовами початок вузької і занесеної снігом долини. Крижаний вал стеріг вхід до неї. І хоч нам було рішуче заборонено звертати з шосе в бічні долини, непомітно й тихо прибрані до рук партизанами, ми скрізь, де тільки була нагода, обережно з'їжджали з шляху. Тим більше, що військові інтереси українців та німців схрещувалися.

Жоден слід не спускався в долину. Але мотори наших відкритих авт були могутніми, а ланцюги на колесах гострими: можна було прокласти собі шлях у долину.

Виснажені, ми хотіли спати. А що за непримісті чекали на нас там — байдуже. Звичайно, кожен наш крок був непевний, кожен подих небезпечний. Кожної миті шматок ґранати міг зірвати м'ясо обличчя кожного з нас і оголити череп. Проте, це теж не було для нас новиною.

Хотілося спати! Позбутися свідомості, що на кожному кроці на нас чатує смерть, що кожен постріл наш когось забиває. Забути все! Ми хотіли — спати. Під чиїм дахом — усе-одно.

Ворожі простори? Ми знали про гірше. І мовчали. А тепер ми були ще й міцними. Озброєні добрі й готові до оборони.

Долина розляглась раптом на всю широчину. І ми незабаром натрапили на великий самотній дім. Постукали. Проте ніхто не відкрив нам дверей. Даремно також світили ми у вікна: будинок був пусткою.

Тоді ми замаскували наші машини, прикрили їх дошками й соломою і розташувались на відпочинок. Блен визначив порядок чергувань. Семеро спали, два на сторожі. Зміна що дві години.

Так спали ми аж під обід.

Наша хата, виявилось, стояла серед самісінького болота. Не дарма волога віддзеркалювалася зеленавими й мутними ріznокаліберними шибами вночі замерзлого, а вдень спіtnілого вікна. А поодалі під косогором виглядав широкий стрючик білої каплиці й село Таранівка. Вирішено було туди з'їздити, щоб попрати й зварити нашу завошивлену білизну...

А найбільш — без розмов і признань — ми прагнули зустрічі з жінками: старими чи юними, привабливими чи осоружними, готовими до послуг чи невинними. Як усі наші вояки, я теж був докраю виснажений, невитриманий і задерикуватий. Вічне товариство солдатів, зброя, смерть і передчуття поразки до того загостили мій слух і зір, що небезпека й загибель стали для мене чітко окресленими запахами. Вони і перестерігали, і лякали, і переслідували мене.

Я замовк. Я усвідомлював, що загострення

моїх відчуттів швидко досягне тієї миті, коли розум мій не зможе чинити опору довколишньому безглуздю й захищатися проти жаху. Я заховався за мовчанкою.

Раптом — в'їзд у село. У мене очі прояснили. Так привітно, так чисто довкола. Тихо й мирно стоять хата поруч хати, сараї, стайні, повітки, колодязі й сади.

Тут уперше спало мені на думку, що зима вже хляла, що надходила весна. Крейда щойно побілених стін нагадала мені, що селяни чекають уже на великдень.

На гіллі дерев цвіріньями незчисленні птахи — чепурні жовтенькі птички — я забув, як там вони звалися. Над струмком зеленіли великі бруньки верби. Кудкудакання курей, кукурікання півнів, шум ріки, сміх підбігаючих жінок, крик дітей — усе це спліталося в переможний гимн життя.

Без огляду на змінливу погоду фронтів і хвилясті луни далікіх сальв. Над Таранівською долиною — назва, звичайно, географічно не устійнена — громіли гармати, рвались гранати, скріпили панцерники. Слідом за нападами літаків дрижала земля. Усе це здавалося мені вже нестерпним нарешті, і хоч залишилося воно тільки за годину ходи звідси, але в мені запанував мир долини цієї, свіжі барви весни і гаряче сонце по хуті зими.

Селяни зустріли нас із нежданою радістю. Кожен хотів мати солдата й у своїй хаті. Але наш досвід був однозначним: триматися купи. І фельдфебель Блен діяв відповідно: забрав під нашу квартиру три суміжні будинки над петлястим вигином широкої вже річки.

Ми гуляли селом. У млині саме мололі зерно, але люди не поспішали, охоче супроводжували нас, відімкнули церкву, багато слівно й голосно пояснювали нам се і те, хоч ми не здогадувалися, про що заходила розмова. Так, як ми й бажали, — ніщо нам не нагадувало про війну.

Але нас нервувала тепер відірваність від наших частин. Ми тримали наші пістолі за халявами чобіт, щоб кожної миті зручно було їх викопити.

Тим часом жінки взялися до нашої білизни. Нагріли нам води для миття. Після вечері наші господарі приготували нам яєшню й смажену картоплю. Селяни один по одному розійшлися, і нарешті ми залишилися насамоті.

У нас прокинулось недовір'я. Місячне світло дозволяло нам стежити за нашими автами. Взагалі ж такі ясні ноці не надавалися для нападу. А ми були перевтомлені. Не було визначенено навіть нічної варти: найменша беззаконність дощенту розкладає військовий порядок. Сам фельдфебель Блен не міг відмовити собі в приемності і використати вкрадені чи, може, подаровані довоно дні сповна.

За винятком советського літака, що довго кружляв над долиною, ніщо не порушило спокою ноці, яка пахнула луками й лісами.

Наступного ранку ми поїхали прямо на північ: захотілося намиլуватися долиною і глянути, де

вона кінчается. А, крім того: дістати свіжих яєць.

Автомати лежали в нас на колінах, а ручні гранати були теж під руками. Молодий ліс, луки й поля по черзі бігли за нами. По-святковому біліли села. Хоч часом ми натрапляли й на пожарища та зруйновані халупи — грізни перестороги для нас.

В одному вбогому і, видно, залишенному мешканцями селищі зустрілися нам, наче з землі повиростали, статуй з крихкого пісковика: янголів і святих, застиглих у молитві чоловіків і жінок — як мовчазна охорона над шляхом. Ці дивні для нас, грубо витесані постаті були строкато розмальовані. Круглі яблука їхніх очей без настяку на зіниці, але в широко відкритих повіках суворо й рівномірно на всі боки сіяли свій помірковано блакитний погляд.

Коли ми позлазили з авт і стали біля них, виявилось, що вони були значно вищі за нас.

Нарешті ми доіхали до місця розгалуження нашої долини і вибрали собі найбезпечнішу, а на випадок бою зручну й для маневрування, широку дорогу.

Серед старого й темного ялинового бору натрапили ми на український собор. Сволоки його оборонилися від завзятої руки людської і тільки почорніли від погоди сторіч.

Церква скидалася, власне, більш на фортецю, ніж на дім Божий. Поруч, у гайку, зібралася над могилами ціла громада статуй, що на темнобруннатому тлі вкритої сухими шпильками землі та смниче сяяли. Золото корон, списів і мечів спречалося з блакиттю очей, з білою, жовтою й зеленою барвою убрань та сіро-чорними плямами ушкоджені від вивітрювання.

Неждано на горб біля нас вибіг дебелій священик у чорній рясі і, зовсім легко, переплитуючи через коріння дерев, наблизався до нас. Сяючі очі, кошлаті брови, низьке чоло і жирні руки виявляли щире зворушення й радість. Він привітав нас, і його розкритий рот з товстими губами червонів серед розкуювдженіх пасем білої бороди.

За Австрії він виховувався десь біля Львова і говорив по-німецькому. Потік слів рвався з його життерадісного ротика. Він, звичайно, знав історію собору, довколишніх долин і тутешніх людей. Розповів нам також про життя нужденних різьбярів серед скнарих селян.

Ми запитали його про палаючі над шляхами будівлі. Тут раптом очі товстуна змаліли, і він перетворився на мишу, заговорив тихо і ввесь час обертав голову, наче за деревами церковної огорожі переховувалися шпигуни.

Так, настав час беззаконня й безвладдя. Селяни винищували одне одного, ночами гвалтували — якщо не чинили з ними ще гіршого — жінок та дівчат. Так закінчувалися тепер стари родинні непорозуміння й давні судові справи. Масла до вогню підливала ще й політика. Пограбовані й виселені з Польщі українці виганяли з долин польські родини й забирали собі їхні доми-

й поля. Поляки кожну ніч спали в лісах. Око за око.

Тепер нам стала зрозумілою гостинність таранівських селян: наша присутність гарантувала їм спокій.

Потім священик почав говорити про речі ладінці. Він відкрив для нас важкі двері церкви. Барви вікон, килимів, свічників та ікон олтаря утворювали суцільній потік світла, щоб на тлі жахливих подій зовні додати ще вогню до блиску внутрішнього світу людини.

Уже під обідню пору ми повернулися до Таранівки, хоч подорож у сумирні простори була для нас такою ж насолодою, яку, здавалось би, дарує тільки буйний вибух радості.

Фельдфебель Блен поїхав до дивізії по новині й харчі. А я пішов селом аж до лісу. Захотілося липшигись насамоті.

Край села від мене вже відстали зацікавлені мною хлопчаки, і я, здається — за першим подихом повітря, забув про все на світі, про минуле, про страх за майбутнє. Наче зняв із себе однострій. Це було — забуття.

Тільки б іти. Вперед іти, повз собор, на височини йти, у невідоме. Правда, мені ніби вчувається ще гуркіт фронту, але то був тільки шум у вухах. Мир. Одного дня настане знову мир.

Я бачив ріку, що поспішала серед лугів, я бачив перші квіти і вдихав медовий запах, цвіту дикої вишні. Всесвіт і я — не існували більше для мене. Я тільки здогадувався якось, що ці хвилини навіки мої, що вони дадуть мені сили для зустрічі з прийдешнім: посеред жахів та страхітливих людей протягом низки кроків я був щасливий... щасливий і безтурботний.

З часом я помітив, що назустріч мені з гори йшов сухорялький чоловік, зодягнутий у чорне міського взірця вбрання. Я пересунув мого пістоля наперед. Наближаючись, дядько ворухнув свій капелюх на голові й сказав:

— Чому пан солдат не взяли собі коника, щоб оглянути місцевість?

Чи здалося мені? Він говорив по-старомодному прикрашеною німецькою мовою і без найменшого вагання ліпив свої арабески.

— Скільки панів вояків користуються зараз заслуженим відпочинком у ліжках таранівських селян?

Я звертав крок набік — він слідував за мною. Щоб його якось позбутися, я запропонував закутити. І він припинив своє неприємне базікання. Ми всілися над шляхом на стовбури зваленого дерева й мовчали.

Нарешті цигарки наші доторіли, і ми встали. Він подав мені руку.

— Отже, побажаю панові солдатові щасливо-го повернення додому й довгого життя.

Я відповів йому теж дуже пишно й по-святковому. Чоловік цей учительював тут після свого батька і успадкував ще пристрасть до рідного краю та потяг до свободи. Його очі глянули на мене рішуче й твердо. Потім він глибоко вклонився й пішов.

Зовсім нічого не трапилось, а я запам'ятив його.

Я завернув з шляху і вийшов на гору, до молодого лісу. Щоб відпочити, розглядаючи мирну долину. Ще довго я стежив за самотнім мандрівником на дорозі. Потім, радіючи короткій і м'якій траві під руками, — такій глибоко зеленій на тлі старої, минулорічної, — сів. Сяяло сонце. Було вже тихо. І я приліг, скрестили руки під головою. Розглядав небо, білі важкі хмарі. Заснув, переможений великою втомою, втомою не тільки днів і ночей: світу.

Навпроти, на височині, що здіймалася з dna долини до гострих гребенів численними ступенями й хащами дрібних долин, розлігся вигін. Струмок з половини косогору спадав у долину і десь непомітно зливався з рікою.

З гори пасовисько нагадувало побиту віспою шкіру: вибійна зачіпала вибійну, і на дні кожної з них сонце намалювало тінню серп. Трав'яні горби й яри утворювали наче веселій і привітний кратерний краєвид, що не було для мене само-зрозумілим. Я вирішив при першій нагоді дослідити цю містину — можливо, що ці луки ховали скелясті формaciї, а долина була вивітреним пісковиком, як це зустрічається у Пфальці над Райном.

На узлісся, під голими ще деревами, густо, як на грядках, проросла вітрянка. Земля довкола була ще вкрита перепонами, і я щоразу обминав ями або плигав через канави, аж доки не зупинився від утоми.

Ці хвилі насаджені здалися мені ділом людських рук. Справді, я стояв посеред бойових ліній часів першої світової війни. Тут залягали нащі батьки. Тут вони збудували ці шанці й склони, кулеметні гнізда й бункери, зв'язкові рови й засідки. Це розриви гранат вкрили рябиною тепер порослий травою косогор. Війна колись тут зупинилася і чорною хмарою повисла над мирною долиною.

Підошви моїх чобіт вляглись у старі сліди моого батька. Колишні бої здалися мені сучасністю. У цю мить над долиною завив гарматень, і я відскочив за укріплene дошками узбіччя дороги. Я розглядав колись нами виораний косогор по той бік долини, жовту глину вологих ґрунтів, засмічених брудом, звуглілими пеньками дерев, іржою заліза й бляшанок, сечі, крові, калу й догниваючих трупів людей та тварин.

На дні долини, заболоченою рівниною бігла річка. Далі на південь, де кінчалася долина й почина-

налося багнище, височіли якісь руїни — казали, що то й була стара Таранівка. Кістяк залишився... Багато люду полягло, дістаючи з розташованої між фронтами Таранівської долини воду, смердючу воду. І нас, і росіян. Там часто зустрічалися. Тільки не всі поверталися після цих побачень.

Росіянам пощастило: вони знайшли джерело на горі, яке ми ввесь час обстрілювали, а вони знову й знову його відкупували. Пініста білизна ракет, стукіт кулеметів, раптові постріли. А за фронтом, за горбами лежали наші цвінтарі. Березові хрести, шоломи. Там сажено квіти, там молилися, там рвали небо сальви.

Серед вояцьких могил, як доти над селянським гробом, лишився стояти пустоокий янгол з крихкого піщаниця: мовчки. Гранати й кулі літали долиною — розривали і німців, і росіян. Солдати звали її долиною смерті, долиною жаху. Жінки вдома знали про Таранівську долину і плакали, згадуючи за неї.

Фронт чіплявся за землю, впивався пазурями в лінію ріку. Вибух гранати — і ще, і ще. Почекався стогін і огидне виття смертельно пораненого кремезняка-солдата. Ще не достатньо зійшов зін кров'ю, щоб утратити свідомість. Він кричав десь біля води. Серед ночі. Насамоті.

Ніхто не міг допомогти йому. І десь здіймалася лють проти нього — підла й зла. Лікаря не було втихомирити його. Ні санітара — аж до ранку. Він ревів, як звірюка. Як недорізана тварина на бойні. Нарешті — замовк. Голос його застригнув у роті й провалився. На мить усе принишкло. Ні пострілу, ні крику. Тиша.

Обережно, щоб не тріснула й гілочка, відійшов я від старих позицій під білим цвітом анемонів. Про них забуто: щоб будувалися нові будинки в долині, щоб молодо квітили стрункі дерева. Нестало вже ні кладовища довкола, ні янголів, ні мін, ні сліпих гарматнів на землі. Тільки вигін на високорівні не поховав шрамів та прокази землі.

Сонце сіяло над долиною. На лугах підростала молода трава.

Я пішов до села. Фельдфебель Блен привіз погані новини: мусіли від'їджати — дорогою поміж болотами на шосе. Дім, в якому ми спали першу ніч у Таранівці, було дощенту спалено на передодні.

Дороги розвезло: весна.

(Авторизований переклад з німецької:
Олекса Ізарський).

ВАЖЛИВІ ДАТИ

18 квітня ц. р. святкував своє 75-річчя великий маляр експресіоністичного напряму Людвіг Майднер, який мешкає в Маркегаймі (Тавнус). Майднер — пристильник і приятель нашого журналу.

20. серпня ц. р. помер на 83. році життя один із найсвоєрідніших графіків сучасності Альфред Кубін, що жив усамотнено у Цвіклемті над Інном (Австрія). «УїС» присвячував свої сторінки мистецькій особистості покійного в зопитах 8—9 та 12—13.

75-річчя святкував 23. червня великий актор нашої сучасності Вернер Кравс.

Шлях української скрипачки

Позбавлені можливості повноцінно, незалежно від партійних вказівок розвиватися на рідному ґрунті, українські мистці завоюють собі місце на чужині. Не забуваючи про своє національне походження, успіхами на полі мистецтва вони приносять славу своїй нації.

Одним з таких талантів, що здобув визначні позиції в американському музичному світі і має високі оцінки за мистецьку працю, є солістка скрипачка, під цю пору видатна музична виконавиця і педагог у Філадельфії Оксана Сімович.

Уродженка Станиславівської землі, від восьмого року життя почала Оксана навчатися музики. Скінчивши музичну школу в Станиславові, вона два роки навчалася музики у Варшаві, а після півторарічної педагогічної діяльності у львівському Інституті ім. Лисенка — знову два роки студіювала у Відні.

Поруч з навчанням розгорнулась її музично-виконавча діяльність. Ще 1934 року на жіночому конгресі в Станиславові Оксана диригувала оркестром і мала шумний успіх.

З юних років її улюбленими композиторами були Бах та Гендель. Опановуючи твори класичної музики, молода скрипачка виявила велику наполегливість, уміння невтомно працювати, щоб досягнути високої техніки смичка.

За часів війни, вивезена на працю до Німеччини, Оксана Сімович була приневолена тяжко робити на фабриці. Але й тоді у вільний час вона віддавалася грі на скрипці.

Закінчилась війна. По українських таборах у Баварії скупчились культурні сили. Для Оксани Сімович знову відкрилися можливості творчої праці. Вона почала виступати по академіях та концертах. В її репертуарі — Гендель, Бах, Бетговен, Ріс.

Скрипачка прагне поповнити репертуар творами українських композиторів, хоча наша скрипкова література винятково бідна. Вона вивчала композиції для скрипки Фірлевича «Українська шумка», «Козацький спів і танець», «Веснянка», «Колискова». В її виконанні ці речі звучать чудово.

Успіхові її виступів сприяє також і одержаний від українського майстра Дідченка прекрасний інструмент. Так українські, як і німецькі часопи-

си в Баварії були сповнені схвалючими рецензіями.

Поруч з творчою працею скрипачка провадила далі й педагогічну діяльність. Вона керувала музичною школою в Діллінгені, викладала в ній теорію й навчала гри на скрипці. І водночас вона не покидала сама студій: брала лекції у відомого мюнхенського професора музики Губера.

Перед скрипачкою стелиться дальший шлях за океан. На американській землі вона стала викладачкою в одній з найбільших музичних шкіл Філадельфії — Сетлмент М'юзік Скул. Вроджений педагогічний талант і дбайливість у навчальній праці швидко роблять її однією з найкращих учителок цього музичного закладу, що нараховує в учительському складі 120 педагогів.

За сім років викладання Оксана Сімович досягла дуже видатних успіхів. Поодинокі її учні дістали за осяги в навчанні стипендії для дальших студій. У міжшкільному музичному конкурсі двоє учнів Оксани Сімович здобули перші нагороди і, як найкращі з кандидатів, уже двічі виступали на популярних у Філадельфії концертах і здобули визнання у двохтисячної авдиторії. Не треба багато слів, щоб зрозуміти, як такі факти приносять добру славу нашій мистчині.

Від директора та ради опікунів школи Оксана Сімович неодноразово одержувала письмові подяки за зразкову педагогічну працю й за участь у камерних виступах. Велику любов завоювала вона й серед учнів.

Обтяжена постійною працею з учнями, Оксана Сімович виступає тепер як виконавиця не часто. Але кожний її виступ залишається в пам'яті слухачів. Велика музичність, вдумливість виконання, вміння відтворити задум композитора в найтоніших нюансах — це все належить до її властивостей як скрипачки-виконавиці.

Особливо знаменитою з цього погляду була її участь у Шевченківському святі 1957 року. Під акомпаньємент композитора Миколи Фоменка вона виконала на скрипці невеличкі, але прекрасні музичною формою твори.

Оксана Сімович належить до тих активних українських мистців у вільному світі, які працюють не покладаючи рук і тим здобувають нашому народові пошану серед чужинців.

Ю. Г.

С. Ю. Процюк

До проблематики сучасної інженерної освіти

„Omnis perfectio in hac vita quandam imperfectionem sibi habet annexam; et omnis speculatio nostra quandam caligine not caret“.

Thomas à Kempis

„If a man will begin with certainties he shall end in doubts; but if he will be content to begin with doubts he shall end in certainties“.

Francis Bacon

Надзвичайно швидкий, круговоротний ріст техніки, її втручання у майже всі без винятку ділянки життя створили ситуацію, яка дала багато козирів у руки інженера¹⁾, але рівночасно вона дуже помітно збільшила відповідальність інженерів за долю людства.

Ця відповідальність змушує нас задуматись над можливостями покращити рівень інженерно-професійної роботи.

Доцільно тут пригадати, що успішність праці інженера стала зараз чимсь самозрозумілим. Кожний сподівається, що твір інженерної думки буде діяти безперебійно, безаварійно. Мало того, в очах широкої публіки, зокрема на нових континентах інженер виріс до ролі малощо не чорнокнижника. Він бо побудував ряд споруд, які по праву можуть претендувати на назив новітніх чудес світу.

Тому публіка починає вірити, що інженер буде спроможний у майбутньому творити ще більші «чудеса», що він зможе вивести людство з кожної кризи, з кожної недолі. Багато навіть видатних людей таких країн, як, наприклад, Америка чи Австралія, коли мовиться про те, що ресурси деяких природних багатств зближаються не-ухильно до границь вичерпання, закописує себе надією, що «вони», себто оті «всемогутні» інженери неодмінно винайдуть субститути, які будуть можливо навіть кращими, більше високоякісними за те, що ми беремо зараз із покищо щедрого лоту на землі.

Така віра тим паче кладе на нас обов'язок передумати, чи ми дійсно будемо в стані виправдати, принаймні частково, згадані сподівання.

¹⁾ Наскільки виросла роль інженерів (та вчених) останнім часом, бачимо із статистичних даних відносно їх кількості на службі тільки одних державних та військових установ у США. Так, коли в 1940 р. відносні дані становили не більше 10 % усієї взагалі кількості вчених та бл. 20 % усіх інженерів, то в 1955 р. ці цифри становили вже 25 % щодо вчених і 50 % щодо інженерів (повторюємо: затруднених безпосередньо на державній службі або на виконанні державних контрактів).

Інженерна професія має свою славну й довгу історію. Ще в самому ранньому періоді розвитку людства ми спостерігаємо діяльність, яка підходить під категорію інженерних робіт, навіть у вузькому, сьогодні розумінні слова²⁾. Звичайно, переломовий, приспішений розвиток інженерної професії виник у другій половині XIX сторіччя у зв'язку з посиленою індустріалізацією передових (насамперед під господарським оглядом) країн, зокрема ж у зв'язку з посиленою індустріалізацією, із спонтанною механізацією виробничих процесів. Але тоді, коли інженерні науки та діяльність інженерів розвивались до індустріалізації кінця XIX сторіччя більш-менш повільними темпами, але безперебійними, і що саме головне — впевнено спокійними кроками, то спонтанний розвиток техніки на переломі XIX та XX сторіч, як, до речі, кожна приспішена, посиленна акція, будь-якого порядку вона б не була, — спричинив деякі, хоч наверх не дуже помітні, проте інколи глибокі коливання, нерегулярні амплітуди в розвитку інженерної професії.

Приклади останнього півсторіччя дають нам багатий ілюстративний матеріал щодо згаданих коливань. Пригадується, наприклад, як навіть уже в початках нашого сторіччя широкий загал усе ще був схильний думати, що інженер та інженерна професія взагалі це щось у роді дещо нижчого зразка діяльності людини, яка мала змогу

²⁾ Про ранній період розвитку техніки див. відомі праці:

- a) Данилевський: У віки крилаті, Держвидав України, Київ, 1928.
- b) Singer-Holmeyrd-Hall: A History of Technology; From Early Times to Fall of Ancient Empires; Oxford, At Clarendon Press, 1954.
- c) Якщо йдеться про середньовіччя, корисноє є книга: Siegfried Giedion: Mechanization takes Command, New York, Oxford University Press, 1948.
- d) R. S. Kirby, S. Withington, A. B. Darling, F. G. Kilgour: Engineering in History; Mc Graw Hill, Inc. New York, 1956.

закінчити високу школу, — меншевартісне в порівнянні з такими професіями, як лікарська, юридична чи філологічно-педагогічна.

У той час доводилось ще доволі частенько чути думку, що інженерна професія може задовільнитись нижчим рівнем інтелігентності адепта, не мусить ставити таких універсальних вимог до його спроможностей, як у ділянці, наприклад, філософічних чи природознавчих наук.

Узявши до уваги відносну некомплікованість (проте, вже тут мусимо підкреслити: цим самим і геніальністю) видатних здобутків техніки раннього періоду застосування, скажімо, парової машини чи електричного струму, можна б прийняти, що такі погляди були частково виправдані, — в кожному, проте, разі не в ХХ сторіччі, а хібащо найпізніше в 60-х та 70-х роках минулого сторіччя. У періоді ж 20-х та 30-х років цього сторіччя інженерна професія, спираючись на дедалі глибше та суворо-наукове вивчення дедалі нових ділянок техніки, досягає дуже високого рівня, стає академічною професією в класичному значенні слова.

Ряд передових, насамперед європейських високих технічних шкіл (політехнічних інститутів) вирощує в роках напередодні 2-ї світової війни відомий тип інженера-науковця, інженера-економіста, інженера-політика, інженера-педагога. Розуміємо під цими окресленнями інженерів різних технічних спеціальностей, які, крім своєї спеціальності, вирізнялись широким діапазоном своїх зацікавлень, країцім умінням застосувати та повністю використати своє технічне знання *у сполучі* з іншими творчими аспектами діяльності людини, суспільства, народу.

Дуже важливо тут з притиском підкреслити, що оте вміння вони засвоюють уже під час студій у згаданих політехнічних інститутах, а на вітві інколи ще раніше, у середній школі. Це вміння вони здобувають, дякуючи виразним відносним напрямним професорсько-навчального активу, який свідомо прямував саме до вирощення країціого зразка високоякісного, глибокодумуючого інженера-діяча.

Ріст наснаги міжнародних непорозумінь напередодні 2-ї світової війни, пов'язане з цією наснагою збільшення озброєнь окремих великорідков, гістеричне захоплення «американськими» темпами будівництва й продукції — привело до нових змін в інженерній освіті, насамперед у країнах нових континентів.

Під час війни ці зміни знайшли часткове застосування й у деяких країнах Європи, насамперед в Англії. Різні детальніші сторони цих змін стануть для читача більше ясними й виразними в курсі аналізи, яку ми даемо далі. Зараз відзначимо лише, що в основному ці зміни полягали у швидкісному методі вирощення можливо великої кількості вузько-спеціалізованих технічних сил.

Воєнний, а зокрема післявоєнний періоди, себто 40-і та 50-і роки дають нам картину сучасності, і їй ми хочемо присвятити свою увагу.

Коли мова про виправдання сподівань, які покладає людство на інженерів і про які ми згада-

ли у вступі, то критична аналіза сучасного стану настроює нас, правду сказавши, дещо пессимістично.

Від початку 50-х років нам доводиться дедалі частіше чути нарикання, що прогрес техніки знає останнім часом деяких викривлень, небезпечних ривків та зупинок. Він не проходить гармонійно, зазнає гарячкових потрясень, які виявляються у незвичайно високих, неприродних темпах розгону, позбавлених, на жаль, позитивів спокійного передумання, позбавлених глибшого ко-ріння.

Шукаючи причин отих ривків, проаналізовуючи уважно найрізноманітніші ділянки праці в техніці, передові інженерні діячі дійшли самі до висновку, що корінь лиха полягає у вузкості та прихапцевості сучасної інженерної освіти. Він полягає в тому, що велика більшість молодих інженерів, хоч часто прекрасних технічних спеціалістів, не вив'язується з дедалі важчих завдань, які покладено на них сьогодні. Щоб задовільно виконати ці завдання, потрібно мати не тільки значне технічне знання, але й твердо вироблений *світогляд*, глибоку загальну підбудову, яка сприятиметься на класичних, вселюдських, високо-якісних основах. Коротко: потрібно мати набагато *вищу за пересічну інтелігентність*.

Цей постулат зумовлює комплексність та комплікованість завдань і доріг сучасної техніки.

До такого висновку дійшли однозідно відповідальної керівники рівночасно в різних країнах. Нам неможливо навести всі їхні, інколи надзвичайно цікаві висновки³⁾. Зупинимось тут тільки на декількох найбільш характеристичних спробах синтези.

Так, наприклад, Голлістер (S. C. Hollister), декан Інженерного коледжу при Корнельському університеті в Ітака (США), пригадує у своїй доповіді на пленумі Інженерної ради професійного розвитку (Engineers' Council for Professional Development) у Торонто (Канада), виголошенні 13. жовтня 1955 р., що на базі довголітніх спостережень та обстежувань стверджено: з числа 100 молодих чоловіків віком 18 років, які задумують вибрати спеціальну професію, лише 17 розпоряджає інтелектуальним рівнем, що уможливлює інженерні студії.

Проте, з цих 17 кандидатів, або інакше 17%, мусять рекрутуватись також адепти всіх інших спеціальних професій — на полі, наприклад, таких наук, як юридичні, медичні, точні. Ба, більше: тільки якраз із кіл згаданих 17% мусять ще вийти також особливо здібні, висококваліфіковані ремісники, як, напр., мебельні теслярі, видувачі скляних виробів, інструментальні механіки, на вітві шеф-кухарі і т. п.

Статистика показує, що лише на *максимум* одній четверті з отих 17%, тобто приблизно на 4%

³⁾ Зацікавлених читачів відсилаємо до таких *вибраних* джерел:

a) American Society for Engineering Education (ASEE), Report on Preparation of Engineers, 1955.
b) Professional Standards and Employment Conditions, A report of Engineers Joint Council, "Mechanical Engineering", June 1956, pp. 536—540.

можуть розраховувати інженерні учбові заклади.

Такий стан існує в наскрізь індустріалізованих США, в яких притягаючу силу інженерної професії посилюють найбільш рафінованими пропагандивними заходами.

Уже з приведених відсотків бачимо, що інженерна професія не є легка до опанування. Коли ж мова про незадовільний рівень молодших інженерних кадрів, то, у світлі вище наведених цифр, треба цей факт покласти якраз на рахунок фарсованого підтягнення до границі згаданих 4%, дякуючи чому в інженерну професію потрапили не лише ті, які повністю на це заслужили.

До речі, запровадження принципів вузької спеціалізації в інженерній освіті було зумовлено не тільки спонтанним ростом техніки, який унеможливлював глибоке й детальне вивчення ширшого діапазону даної ділянки, але й великою мірою бажанням промислових кіл приступити процес випуску більших кількостів інженерів, полегшили ім самий перебіг студій, зробити ці студії більше приступними. Іншими словами — наступило більше або менше зниження вимог, які колись ставив професорський колектив до рівня інтелігентності адептів інженерних високих шкіл.

Самий факт вузької спеціалізації дотепно й правильно визначив відомий американський учений і дипломат Конант (L. B. Conant). Він каже:

«Протягом сторіч ми намагалися вирости віддалі кращих спеціалістів різноманітних ділянок знання. Зараз же ми відкриваємо з переляком, що вирощені спеціалісти зовсім не знаходять спільноти мови і що пересадна спеціалізація стала серйозною небезпекою сьогоднішнього суспільства».

Німецькі інженери заговорили навіть про небезпеку духовової розіціпленості (*geistige Zersplitterung*⁴⁾).

* * *

Сьогодні інженерна освіта та етапи інженерної діяльності виявляють ще й інші слабкі сторони. Наведемо тут декілька головних закидів, з якими доводиться нам зустрічатися в самих останніх роках.

Так, одним з найбільше характеристичних закидів у бік техніки взагалі є те, що вона переважає розвиватись *індивідуалізмом* і штампует пересічно-стандартний зразок людини.

Висуваючи такий закид, критики покликаються найчастіше на такі модерні технічні засоби масової індоктринації, як кіно, радіо, телевізія і, як не дивно, також преса. Видавалося б, на перший погляд, що згадані фактори ніяк не пов'язані з технічною професією, що вони радше просто атрибути життя людини XX сторіччя.

Проте, на ділі, вони є якраз фаворитами техніки з двох аспектів. Поперше, вони становлять винаходи інженерів, і саме інженери попрацювали дуже багато, щоб удосконалити їх і всебічно *попристи* їхній вжиток. Подруге, якраз інженери

залишки й повсякденно намагаються їх застосувати в кожнісінській ділянці своєї власної діяльності.

Інколи ми чуємо оборону телевізії чи кіна, — оборону, яка полягає в тому, що начебто кожен, хто не хоче дивитись кіно чи слухати радіопересилання, не повинен цього робити. Він може це робити тільки тоді, коли захоче.

Проте, на ділі, воно зовсім не так. Ми забуваємо, що втомлена темпами ХХ сторіччя людина аж надто часто буває в такому настрої, коли вона згодна безвільно слухати будь-яке пересилання. Саме тоді починається погубний вплив — формування дешевого духовного стандарту.

Зокрема, велика небезпека масового зниження якості духовного обличчя людини існує тоді, коли вище згадані середники індоктринації перебувають під контролем одної, найчастіше державної монопольної організації.

Повертаючись до закиду, який ставлять техніці гуманісти, мовляв, якраз інженерні кола полегшили таку некорисну для духовості ситуацію, — скажемо, що ота ситуація не має перспектив стати стабільною чи настільки уніформуючою, як деято побоюється. Духовість переборе, як завжди в житті, і цю трудність. Уже бо в недалекому майбутньому треба сподіватись такого технічного прогресу, що в кожному місці земної кулі можна буде слухати та бачити пересилання з кожного іншого місця.

Покищо важко прийняти, щоб усі ці пересилання були однакові. Навпаки, вони будуть, за всією правдоподібністю, корінно різні в насвітленні тієї самої події чи факту. Вони будуть контролюватися, взаємно критикуючи, доповнюючи.

Заборона слухати ті чи ті пересилання буде тим більш недійсною, що вона виявилась дуже неефективною та непевною вже під час другої світової війни, коли пересилання Москви, Берліну та Лондону конкурували на повітряному ринку. Дякуючи такому власнemu розвиткові ситуації, формування світопогляду людини за допомогою технічних методів модерної індоктринації втрачать незабаром навіть свої теперішні можливості, втратять свій супремат і впливи.

Ми спостерігаємо тут цікавий парадокс. Вузько-технічний прогрес, який, здавалося б, аж ніяк не сприяє індивідуальному ростові людини, в кінцевому своему результаті все таки полегшує перемогу якраз духового первня. Тим то в нас світають підстави надіятись, що вузька спеціалізація в технічній професії в кінцевому висліді може викликати (наприклад, хоча б у формі реакції, внутрішнього протесту) не занепад, а, навпаки, духовий ріст інженера.

Така гіпотеза не виглядає дуже переконливою, але наші сподівання мають деяку підставу. Звичайно, — за однією важливою передумовою, а саме, що завдання, покладені перед інженером-спеціалістом вузької ділянки, будуть *важкими* й *складними*. Намагаючись розв'язати складне питання, інженер буде примушений думати.

Не зважаючи на те, що освіта даного інженера виявляє зараз помітні недоліки в роді повер-

⁴⁾ Verein Deutscher Ingenieure (VDI) — Zeitschrift, Vol. 98 (1956), з 11. травня 1956, стор. 730.

ховости чи некомплектності, — він, бажаючи проаналізувати складні технологічні проблеми, буде змушений, хоче він цього чи ні, виробити в собі і загальний, філософічний погляд на заторкнену його діяльністю проблематику. Сучасна ж технічна проблематика стає все більше комплексною та більше комплікованою. Заглиблюючись у неї, кожен інженер переконається, що не завжди факти виявляються саме такими, якими їх йому показувано раніше, що на кожне питання можна дивитися з багатьох точок погляду, що буцімо незрушні напрямні, які обов'язують його в його ділянці праці, зовсім не мають характеру напрямних в інших ділянках. Він муситиме навчитися дивитися на ці різні напрямні толерантно, муситиме їх взаємно пов'язувати.

Спізнання цих істин, яке неодмінно виникне в процесі роздумування над даним проектом, виявиться в досягненні вищого рівня інтелігентності, себто тієї якості, яка інженерові майбутнього якраз і потрібна.

Дальшим болючим закидом у бік інженерних наук є те, що вони утворюють дешеві стандарти культури, зумовлюють брак багатосторонності й краси в сучасному світі, заступають досягнення майстерності людського вміння мертвими продуктами машинового виробництва — навіть у тих, зараз уже дуже нечисленних, ділянках, в яких мистецька праця людської руки зберегла свою роль.

Прикро ствердити, що це дійсно так. Машинові вироби ніколи не досягнуть рівня майстерності традиційного ремесла. Інженери не зможуть зупинити тут біг речей, зумовлений радше господарчо-соціальними змінами, ніж їхнім втручанням. Зате інженери все таки можуть запобігти дедалі ширшому спотворюванню виробів нової техніки таким чином, що у своїй діяльності вони здійснююватимуть не тільки засади фізичних законів чи економії, а й принципи естетики щоденного життя.

І тут знову, щоб зрозуміти потребу власне такого підходу до справи, потрібно інженерові досягти вищого рівня інтелігентності, потрібно йому самому познайомитися з шедеврами світового мистецтва, потрібно навчитись цінувати й любити вияви мистецько-творчої діяльності минулих сторіч.

Серед сучасних соціологів є, щоправда, такі, які запевняють, що у зв'язку з ростом машинового виробництва дедалі ширшого діапазону товарів існує все ж таки можливість дати навіть широким масам ті ж високомистецькі вироби або, точніше, предмети в такому ж майстерному оформленні, як і предмети, що були в минулому «привілеем» тільки вибраних кругів населення.

На жаль, справа тут зовсім не така проста. Насправді тонких, творчих здібностей руки майстра ніколи не заступить жадна машина. Але, коли навіть прийняти теоретичний випадок, що таку машину сконструйовано б, то за принципом її основної цілі та функціональної дії вона випустить б даний предмет чи вибір масово. А ми ж знаємо, що суть шедевру будь-якої ділянки полягає

якраз в його многогранній відмінності, різноманітності, неповторності.

Крім цього, існує ще надзвичайно важка проблема: виплекати замилування до доброкісності та тонкого смаку в широких масах, — проблема, мабуть, нездійсненна, оскільки немає жадної залишки, що маси захочуть і зможуть прикладти ті самі критерії естетики, якими творчі кола керувалися досі.

Проте, було б нерозумно впадати тут у передсадний пессимізм. Сучасний розвиток техніки це життєвова конечність, а стара грецька приказка каже, що «навіть боги не борються з конечністю». У техніці, в отій «мертвій» техніці, як звикли говорити ідеалісти (подекуди правильно), інженер є *единим живим компонентом*. Інженери й учени⁵⁾ тут — всевладні компоненти навіть сьогодні, коли технічні процеси атомової ери видаються спроможнішими примушувати природу служити людині. Свою ж всевладність інженер повинен використати в тому напрямі, щоб і в ділянці техніки зберегти ідеали творчої мислі, які виростило людство протягом усього свого існування.

Техніка являє також одну з ділянок людської творчості, основне завдання якої — будувати, а не руйнувати, власне: добудовувати до існуючих здобутків, а не на руїнах цих здобутків.

Тому одним з основних завдань інженера, його дійсно почесним завданням є вивчити досягнення духу людини в минулому, зрозуміти фундаментальну велич цих досягнень, намагатись повсякчасно йти з традицією, пам'ятати, що закони добра й краси⁶⁾ обов'язують і в такій начебто непов'язаній з ними ділянці, як техніка.

Брак зрозуміння цих завдань призводить інколи до ситуацій, небезпечних для інженера не тільки як для технічного спеціаліста, але й як людини. Ми не можемо поминути тут грізних виявів занепаду професійної етики, професійної чесності, які виникли в сьогоднішніх психологічно-негігієніческих умовах праці.

Видатний американський інженер-консультант Веч (N. T. Veatch)⁷⁾ звернув нещодавно увагу на ряд проявів, які мусять занепокоїти тих, кому дорого добре ім'я інженера у світі. Веч розрізняє три ділянки, пов'язані з інженерною професією, в яких часто переступають межі професійного кодексу чести, а саме: пропозиції виконання інженерних робіт, рекляма та т. зв. роботи за контрактом.

Усі, інколи — грубі огріхи проти кодексу моралі стосуються до сектора приватної інженерної (здебільшого промислово-виробничої) активності.

⁵⁾ Про нерозривність праці інженерів і вчених інших ділянок переконливо говорить англійський учений Томсон (Sir George Thomson) у своїй президентській промові на засіданні Британської Асоціації у Шеффілді, 30 липня 1956.

⁶⁾ Обидва окреслення-терміни вживаемо в первинному їх розумінні, себто добра в розумінні благородності й доброкісності, а краси в розумінні функціональної гармонії та шляхетності форми.

⁷⁾ «Mechanical Engineering», листопад 1955, стор. 971—974.

Всі вони зумовлені нездоровими умовами комерційної конкуренції.

Ці огріхи виявляються у збиванні цін конкурента всіма приступними засобами (між іншими, такими, як наклепи на конкурента, вживання не повноцінних субститутів, хабарництво, вживання тиску з боку політичних угрупувань, псевдопатріотична демагогія, найчастіше в конкуренції з закордонним ринком постачання, але часто і внутрішнім, недискретність, плітки й т. п.), далі в рекламі або, точніше, *самореклямі*.

Саморекляма досягла зараз у багатьох випадках і серед інженерів просто несмачних розмірів і характеру. Поведінка деяких контракторів нагадує, за цитуваним Вечом, або всесильного чорнокнижника (це стосується до суперпотужних концернів, які таки зовсім серйозно запевняють, що немає речей, яких вони не в стані зробити), або необережних, чванькуватих грачів-газардистів.

Пустословне гучномовство, стосоване в розхвалюванні своїх професійних спроможностей, бажання подобатись дешевими заходами публіці (тобто, покупцям) — це все заходи, які лежать нижче людської гідності інженера. Це витвір браку здорової моральної бази, яку занедбала зашепти сучасна, приспішена вузько-технічна освіта.

Тим часом, статті кодексу інженерно-професійної чести окреслюють дуже точно, однозначно шляхи, якими може йти інженер у своїй професійній роботі, коли не хоче підважувати свого доброго імені⁸⁾.

Можливо дещо патетично підкреслено нещодавно конечність для інженерів вирішити дилему: чи ми зараз є членами професії і відповідно до цього поводимося, чи наша діяльність входить у рамці комерції, отже нам буде дозволено керуватися комерційними стандартами (якщо такі взагалі існують). Відкидаючи *непотрібну* патетику ставлення цієї дилеми⁹⁾, мусимо визнати, що питання зараз дуже актуальне.

Коли ми підкresлили неминучу потребу більш глибокої піdbудови інженерної освіти, більш універсальної і навіть, як ми вже згадали в одномісці, гуманістичної освіти, то ми рівночасно відзначили, що завдання, покладені сьогодні перед інженером, комплексні й важкі. Щоб їх задовільно розв'язати, не вистачає мати може навіть і дуже солідне, але вузьке, тільки технічне знання.

Ми ще раз хочемо з'ясувати, що, коли ми вимагаємо окресленої глибини, ґрунтовності інженер-

⁸⁾ Запікаєніх відсилаємо, наприклад, до Кодексу етики інженерів будівельників у США (особливо стаття 7), а також до Етичних канонів ASCE (стаття 2 й далі), затверджених установовою The Ethics Committee of Engineers' Council for Professional Development.

⁹⁾ Прикладом такої характеристичної для англомовного світу патетики «біблійного» стилю є, наприклад, «молитва інженера», вміщена в журналі «Mechanical Engineering», Sept. 1954, p. 771 (автор «молитви» Ергардт С. Кепер, директор заводу Ампко Метал у Мілвокі, штат Вісконсин, США).

ного знання, то маємо на думці бажане гармонійне пов'язання властивостей інженера та ерудита. Ми вважаємо, що саме тип *інженера-ерудита* це найвищий ступінь в інженерній професії.

З другого боку ми свідомі того, що розвиток інженерної професії в такому напрямі містить у собі й деякі небезпечні аспекти, які ми побачимо особливо тоді, коли узгляднімо негативні відтіні сучасного становища й значення науки як такої.

Ці негативи з'явились у зміненій насназі якраз у теперішньому, післявоенному, нездоровому періоді. Ще досить недавно, напередодні 2-ї світової війни наука перебувала в стані, ми б сказали, незалежної вбогости. Маємо тут на думці так фінансову, як і моральну сторону речі.

Такий стан тривав, до речі, довгі сторіччя. Обидві згадані властивості: *незалежність* і *незможність* — ми вважали інтегральними, нерозлучними, основними для науки. З огляду на те, що незаможність не належить до приемних атрибутивів, дехто сподівався, що наука зможе все таки її позбутись, не позбуваючись незалежності.

Далі, за часів до 2-ї світової війни наука була досить непопулярна, була більшою мірою чиста, ніж прикладна, була часто привілеєм людей, яких «практичний» загал звик окреслювати називою диваків.

Після війни ситуація змінилась корінним робом. Наука дійсно втратила властивість убогости. Покищо вона ще не втратила самостійності, але її самостійність висить просто на волоску.

Зацікавлення науковою та бажання допомогти її фінансово вирошли в п'ятидесятіх роках до таких маштабів, що дуже занепокоїли й стурбували самих таки вчених. Загал часто дивується цьому занепокоєнню, не розуміє причин турботи, зумовленої фактором, згідно якого приватний капітал та державно-військові установи всього світу переліцьуютуть себе в гарантіях підтримки для науково-дослідної роботи.

Насправді наші турботи дуже обґрунтовані. Насамперед наглий ріст підтримки деяких вибраних наук створив грубі диспропорції в прогресі науки як цілості. Фаворизований розвиток деяких окреслених наук, відбутий *приспішеними* темпами, з думкою якнайшвидше досягти найбільшої «практичної» користі, криє в собі риси недосконалості, незавершеності, ховає в собі зародки небезпеки передчасного застосування результатів штучно підгонюваних дослідів.

Деякі сьогодні науки, зокрема технічні науки це, на думку багатьох учених, ніщо інше, як багатоповерхові, нашвидку побудовані будинки, заладені на недостатньо міцних фундаментах. Попислена підтримка наукових досліджень, зокрема ж технічних наук з боку державно-військових установ характеристична далі такими недоліками:

- а) Ряд дуже важливих ділянок знання, які не мають прямого відношення до державно-військових цілей, зазнає занедбання з величезною шкодою для глобальності науки.
- б) Військово-важлива робота вимагає засекреченості, а тим часом засекреченість є воро-

гом число один для кожної без винятку науки. Тим більше, що засекреченість накидається не тільки в ділянці військового знання, де вона до деякої міри ще зрозуміла, але й в інших ділянках. Для прикладу пригадаємо, що нещодавно найвидатніші хеміки, які працюють у великих американських концернах

(Дю Понт, Юніон Карбід, Монсанто та ін.) намагалися переконати керівництво цих концернів у пекучій конечності публікувати наукові матеріали й звіти про досягнення стосовних лабораторій, хоча б уже тому, щоб піднести престиж і репутацію фірми (відгук на пропозиції праці в хемічних фірмах США впав у 1954 р. до 11%). Відповідь керівництва концернів була просто класична: «Усі гроши, які ми досі заробили, ми заробили тому, що мовчали, — чому ж тоді сьогодні ми мали б почати говорити?»

Дивиться на науку з погляду її а пріорі практичної корисності виразно суперечить основному духові та цілі науки. Мало цього, це просто яскравий доказ абсолютної нелогічності. Наука бо це дослідження невідомого, тим то те, що дослідники відкривають, лежить у полі досі невивченого, досі незнаного. Якщо ж воно зараз ще невідоме, то, логічно, ми рішуче не в стані передбачити практичні наслідки довершеного дослідження. Надзвичайно правильно окреслив стан Томас Г. Джонсон (Thomas H. Johnson), директор дослідів Комісії атомової енергії в США у своїй нещодавній промові до американських фізиків (див. журнал «Fortune», червень 1954, ст. 175 і д.). Він сказав: «Що докладніше намагається хтось дефініювати практичні завдання наукових досліджень, то більше невиразною, неокресленою, туманною стає їх уявна пов'язаність з основними проблемами чистої науки, то менше глибоких причин знаходить учений, які б заохотили його продовжити дані дослідження. Він просто втрачає до них інтерес». Хочеться тут ще підкреслити: т. зв. чисті, теоретичні науки, що їх багато хто з «модерних» інженерів вважає радше чимсь, як от кунштовна вежа з слонової кости, приносили на ділі за всіх часів і приносять сьогодні неоціненні користі. Для ілюстрації згадаємо, що відома теорія комунікації, розроблена в 1948 р. з чисто теоретичної точки погляду фізиком Шаноном (Claude Shannon) та математиком Вінером (Norbert Wiener, M.I.T.), знайшла зараз широке застосування навіть у таких, здавалося б, непов'язаних ділянках, як лінгвістика, біологія, неврологія, психологія і т. п.

Штучно полегшена кар'єра молодих, здібних інженерів і вчених в установах державно-військового чи пов'язаного з цим індустріального сектора, сучасна «оранжерейна» атмосфера цих установ грізно небезпечна. Молоді адепти інженерних наук можуть забути, що їхнім найважливішим, ми б сказали, життєвим завданням є все ще: учитись, учили, шукати зрозуміння, повсяк-

часно викривати невігласів та ігнорантів, викривати фальсифікаторів, шукати нові ідеї, сприймати їх або відкидати порядком вільної, творчої дискусії, — і найосновніше: перманентно обмінюватися цими ідеями з другими колегами та середовищами — повністю, свободно, чесно, з ентузіазмом.

Сучасні умови праці інженерів та науковців не дуже сприяють тому, щоб творча думка пливла вгорі наміченим, єдино-правильним руслом. Засекреченість багатьох проектів, заборона публікувати свої праці¹⁰⁾, домінуюче втручання навіть у деталі дослідної роботи людей, які з науковою чи технікою на ділі не мають нічого спільногого, людей, які вдягли уніформу не тільки на свої плечі, але й на свої мислі та почування, — все це лежить перешкодою на шляху доцільного використання знань модерного інженера, забезпечення йому належного статусу.

Стандарти сучасної інженерної освіти, як ми вже раніше відзначили, ніяк не сприяють покращанню стану. Крізь імлу упривілейованого, на перший погляд, становища інженерної професії¹¹⁾ можна спостерегти небезпеки, які загрожують її дальшому прогресові. Надмірне й часто просто докучливе фаворизування технічних знань несе поза лаштунками втрату персональної незалежності, втрату свободи судженъ. Поширення й поглиблення підстав освіти і пізнішої діяльності

¹⁰⁾ Доводиться тут пригадати, що право вільно публікувати свої праці є найкращим зовнішнім виразом діяльності творчої людини, воно уможливлює встановлення прімату досягнення, є мірилом його величини, мірилом здібностей новатора.

Наскільки чужі критерії відограють зараз роль в напрямних технічно-наукової роботи, бачимо з найновішого прикладу в ділянці атомової енергії. На переломі 1955—1956 рр. знято в США секрет з великої частини матеріалів відносно будівництва атомових індустріальних реакторів. Проте, цей факт стався не на домагання вчених чи інженерів, які даремно говорили про конечність обміну інформації ще від 1945 р., але за втручанням великих американських промисловців, які побачили в експорті продуктів, конструкційних на базі використання ядерної енергії нове, громіздке джерело комерційних прибутків (див.: Lee A. Du Bridge: The American Scientist, 1955, "The Yale Review", Vol. XLV, № 1, September 1955, pp. 1—16).

¹¹⁾ Цікаво тут відзначити, що надмірна, запобіглива підтримка, з якою зараз поспішають промислові підприємства і державні установи на зустріч висококваліфікованим силам, зокрема технічного ресурсу, викликає, як парадокс, підозру і нехіть цих же сил. Вони часто відкидають близьку пропозиції лише тому, щоб акцентувати зараз же пости, набагато гірші під фінансовим оглядом, але такі, які гарантують більшу свободу праці. Такий стан став поважною турботою керівництва великих фірм та державних департаментів, які в багатьох країнах (США, Англія, Канада та ін.) проводять широко закройні та коштовні студії, спрямовані на збільшення їхньої «притягаючої, атрактивної» сили. Непогане резюме відносно таких заходів дає нарис в "Engineering-News Record", 8. November 1956, pp. 28—40 (Special Record). Проте солідних, ефективних методів покращення стану ще не знайдено.

в інженерній професії у з'ясованому нами раніше напрямі допомогло б доглядіти закруті й яри на нашому шляху, полегшило б відрізняти різні примани від тривкої нагороди.

Ми бачимо тут, що шляхи сучасної техніки стають не тільки дедалі важчими, але їх доводиться проходити в багатьох випадках у дуже несприятливих, а точніше — надзвичайно *негігієнічних* умовах. Тим то не дивно, що відомий американський учений-лікар Кубі (Lawrence S. Kubie), професор клінічної психіатрії в Медичному інституті в Єйлі (Yale), так закінчус свій нарис про перспективи праці висококваліфікованої молоді:

«Ідилічна картина невинного, дитиноподібного вченого-новатора, який живе заглиблений у контемплляції, живе спокійним, величним і разом з тим простим життям, стала сьогодні *нереальнюю* утопією. Замість того емоційна наснага в бутті модерної людини знання досягла такої точки, що тільки той, хто вирізняється особливо міцною емоційною та інтелектуальною дозрілістю й стабільністю, може витримати згадану наснагу на довший час, не втрачаючи рівночасно тверезої думки та благородного серця навіть у психологочно крайньо нездорових умовах сучасності!»

Проте, з другого боку, ми не можемо робити надто важких закидів саме тільки сьогоднішньому суспільству, коли воно створює ці негігієнічні умови, коли ставиться байдуже до здобутків духової творчості, нехтує досягненнями людської думки, мистецства. Випадків такого ставлення ми маємо дуже багато від самих ранніх часів.

Спадає тут на думку хоча б отої пам'ятний день 1687 року, коли в бою під Атенами граф Кенігсмарк, полководець найманіх солдатів на службі купецької Венеційської республіки, дав наказ бити з гармат по Акрополі. Який характеристичний для всіх часів випадок — незамінний шедевр грецької класичної культури, який спромігся опертись часові протягом малоць не двох тисячеліть, руйнують за один день люди тупої воєнщини, при підтримці та за стимулом людей, для яких на першому пляні був завсігди комерційний підхід до справи.

Така комбінація руїнницьких сил діє перманентно весь час аж до нинішнього дня, і вона діятиме і в майбутньому. Нашим завданням є стримувати своєчасно такі дії, зменшувати їх імпакт, бож інакше жертва-Акрополів буде дедалі більше й більше.

Підсумовуючи, мусимо сказати, що інженерна професія стояла ще напередодні 2-ї світової війни під домінуючим впливом горезвісного льозунту недавно боготвореного, старого Генрі Форда, що «історія це нісенітниця» (*«history is bunk»*).

Сучасна інженерна технологія вчиться, проте, в минулого для майбутнього. Вона критично розглядає можливі помилки цього минулого, вона намагається передбачити потреби майбутнього. Тим самим прогресивна техніка зовсім не «унезалежнюється» від історичної візії, від перспективи минулих сторіч, від досягнень багатогранного, насамперед духового розвитку людства.

З другого боку, сьогодні вже ніхто не знецінює ваги технічного поступу на дальших маршрутах людства. Є навіть такі, які в надмірній вірі в отої поступу думають, що Утопія віку автоматизації та атомової енергії чекає на нас уже за першим рогом.

Людина завтра буде, можливо, розцінювати такий оптимізм як настільки невиправданий та помилковий, наскільки ми розцінюємо як помилкову надмірну стриманість та обережність наших попередників.

Проте, не зважаючи на те, чи майбутнє визнає нас правими чи ні, одна аксіома залишається безсумнівною: світ узавтра спиратиметься на досягнення сьогодні і вчора.

Тим то й інженери будуть спроможні закріпити своє панівне становище в суспільстві і творити нові чудеса техніки тільки тоді, коли повсякденно пов'язуватимуть свою діяльність із досягненнями інших ділянок творчості людини, коли інженерна освіта матиме свое коріння у ґрунті також і філософічних та філологічних наук. Ганс Шуберт (Hans Schubert), президент Спілки німецьких інженерів (VDI), у своєму посланні, виданому з нагоди 100-річчя існування Спілки, характеризує головні завдання інженера так:

«Ми в покорі приймаємо від усіх ще необнятого Божої природи те, що в ній задумане й створене, і працюючи творчо, робимо його корисним для людей-братьїв, будуємо для них підвалини вільного й гідного життя. Повсякденне намагання служити людству з палкою вірою в ідею — це суть нашого повноцінного життя». (З промови в Дюссельдорфі, 12. травня 1956 р.).

Думаемо, що таку дефініцію й ми можемо прийняти без застережень.

Кінцеве зауваження. Розглядаючи питання освіти та завдання інженера, ми маємо на увазі фундаментальні підстави, незалежні від країни діяльності. Коли ж ми ілюстрували наші виводи переважно прикладами із США, Англії чи Німеччини, то це тому, що в даних країнах техніка розвинулась найшвидше і найбільш всевладно, і на тлі цього розвитку виступили особливо яскраво явища, які ми обговорювали.

В інших країнах ми маємо, звичайно, більш або менш подібне становище.

Ясно, що нас найбільше може цікавити стосовна ситуація в Україні. З читання підсоветської преси та спеціальних, фахових журналів ми спроможні одержати досить детальну картину існуючого стану.

Коли ми познайомимось, наприклад, з нарисом головного інженера Харківського Турбінного заводу Л. А. Шубенка (*«Новий мир»*, 1955, № 7, ст. 33 і д.) чи статтею М. Сипоренка в газеті *«Радянська Україна»* з 7. березня 1956 р., чи іншими матеріалами, які доволі часто з'являються на сторінках підсоветської преси, то переконаємося, що у сучасній Україні боляче відчуваються наслідки надто далекосяжної спеціалізації в інженерній професії, брак загальної, доброкісної освітньої бази для працівників техніки.

Слова М. Сипоренка маркантні, ба символічні, тому ми їх приводимо:

«Щоб вести успішно й правильно електровози на новоелектрифікованих магістралях України, не вистачає зараз мати стосовним працівникам тільки технічне, спеціальне знання, але неодмінно треба мати й високий загальностудентський рівень».

Взявшись на увагу такі вислови (а їх є дуже багато), бачимо, що в Україні (як і цілому Советському Союзі) пропонують зараз заходи для покращення технічної освіти, заходи — навіть у формі законів, — які полягають в основному у запровадженні не тільки по високих, але й по середніх учбових закладах більшої кількості дисциплін. Це стосується до ділянки т. зв. чистих наук (при чому цікаво, що відмінно від західних країн: примат добувають тут біологічні науки), а далі філологічних та соціальних наук. Якраз щойно в 1955—1956 рр. вперше від двадцятих років з'явилися в ССР багатотиражними виданнями твори класиків старовинного світу, як от Демостена, Апулея, Лукіяна та ін.

Підкреслюють також потребу ширше вивчати чужі мови та знайомитися з досягненнями інших

народів, щоб уникнути коштовного й непотрібного повторювання досліджень та експериментів, відбутих уже іншими ученими.

Тих, які бажають вивчити докладніше зміни в інженерній освіті в Україні, відсилаємо до стосовних публікацій¹²⁾.

¹²⁾ Найкраще буде познайомитись критично з союзськими виданнями. Оскільки їх не завжди легко дістати, подаємо тут і заголовки деяких англомовних видань, поки що нам багато легше приступних:

- a) Trytton M. H. Engineering Education in Russia, "Journal of Engineering Education", Vol. 45 (1955), № 5, pp. 389.
- b) de Witt, N.: Professional and Engineering Personnel in U. S. S. R. "Science", 2-d July 1954. pp. 1—4.
- c) Machelson S.: Technical Education in U. S. S. R., "Journal of Chemical Education", September 1955.
- d) Jackson W.: Impression of facilities available in U. S. S. R. for the education and training of scientists and technologists. (Памфлет, виданий д-ром Джексоном після його візиту в Москві, яку він зробив у листопаді 1955 р.)
- e) Eagleson R. D.: Technical Education in Russia, "Journal of Australian Institute of International Affairs", Vol. VIII, № 1, August 1956.

Епіграфи до статті в українському перекладі означають: «У цьому житті з усякою досконалістю в'яжеться завжди якась вада і всяке наше міркування не обійтеться без якоїсь неясності». Тома Кемпійський (лат.). — «Коли хтось починає з упевненістю, то закінчує він сумнівами; та коли він задоволиться тим, що почне з сумнівів, тоді вінцем йому буде упевненість.» Френсіс Бекон (англ.).

Aufsatze von S. Y. Protsiuk über die künftige Rolle der Ingenieure bei der Formung der geistigen Gestalt der Welt.

S. Y. Protsiuk treats the future part of the engineers in forming the spiritual figure of the world.

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛКИ

У минулому зошпиті «УІС», на стор. 49, під фотом помилковий підпис. Насправді тут актори Наталя Ужвій та Йосип Гірняк зняті не в «Маклені Грасі» М. Куликіша, а у виставі п'єси Мирослава Ірчана «Пляцдарм».

Проф. Ю. Григорійв

Україна у світлі найновіших союзських джерел

(Закінчення з попереднього числа)

Огляд історії української науки енциклопедія починає від часу «утворення української народності в XIV—XV столітті», обминаючи княжу добу і підкresлюючи, що розвиток української науки йшов «у тісному зв'язку з культурою та наукою російського й білоруського народів», бо «спільним джерелом культури й знань російської, української та білоруської народностей є культура й знання древнеруської народності, Київської Русі» (ст. 127).

Визнаючи позитивну роль братств, як і те, що розсадниками української науки були монастири, енциклопедія в своєму розгляді розвитку науки на Україні часами робить різні несподіванки, заявляючи, наприклад, що «після возз'єднання України з Росією (1654) Києво-Могилянська колегія, яка стала на той час центром науки й освіти на Україні, відограла помітну роль в розвитку матеріалістичних тенденцій на Україні» (ст. 127). Звідки підстава для такого твердження, не знаємо.

Не пояснює цього й енциклопедія. Натомість трохи далі вона робить ще одне відкриття: «Важливий вплив на розвиток науки на Україні зробила діяльність М. В. Ломоносова. Його матеріалістичні ідеї відограли велику роль у формуванні світогляду українського філософа й письменника Г. Сковороди» (ст. 128). Думасмо, що так не було.

Університети в Харкові (1805), Києві (1834) та Одесі (1865) сприяли зростанню національних наукових кадрів і внесли великий вклад у розвиток української науки. Розглядаючи діяльність окремих учених у різних ділянках науки — так точної, як і гуманітарної, — і відзначаючи великих досягнення в них, зокрема в ділянці математики, хемії, астрономії, фізіології, а також у вивченні природи України, енциклопедія поруч з українськими вченими подає багато прізвищ народжених на Україні неукраїнців і взагалі чужих людей, які тільки епізодично певний час працювали на Україні.

Про М. Костомарова сказано, що він розвивав «антинавуку ідею протилежності історичного розвитку України та Росії» (ст. 129), а тим самим оформив буржуазний напрям в українській історіографії. З буржуазно-ліберальних позицій висвітлював історію соціальних взаємин на Україні О. Лазаревський, а з буржуазних та націоналістичних позицій — В. Антонович, Д. Яворницький, Д. Багалій.

«Найбільшим представником української буржуазно-націоналістичної історіографії періоду імперіалізму був М. С. Грушевський (1866—1934), у працях якого відзеркалися політичні прагнення української буржуазії та її орієнтація на західніх імперіалістів» (ст. 129). Ось усе, чим відзначено багаторічну працю великого національного вченого України.

Взагалі діяльність усякого вченого, що не розвивав ідеї єдності України з Росією, трактовано як антинавуку та протинародну.

З ділянки мовознавства відзначено як видатного дослідника О. Потебню, який дав глибоку аналізу проблеми зв'язку мислення й мови, а також П. Житецького, праці якого з української мови, літератури та фольклору, «ідеалістичні свою суттю», «все ж являють значний науковий інтерес».

Згадано теж граматику Павловського і словник Грінченка, праці ботаніка, фольклориста й історика М. Максимовича, з археології — В. Хвойки, з етнографії — П. Чубинського (хоч, звичайно, не згадано, що саме він був творцем тексту майбутнього українського національного гімну). Промовчано, природна річ, Драгоманова, Науменка, Михальчука, як і взагалі праці південно-західнього відділу Географічного товариства та Наукового товариства ім. Шевченка.

Історію Української Академії Наук енциклопедія починає від 1919 року, хоч її засновано в 1918 році за часів самостійної Української Держави.

У 1924 році на Україні існувало 7 республіканських та 46 обласних і місцевих наукових товариств. У 1929 році було 140 науково-дослідчих інститутів та 40 наукових лабораторій і кабінетів при високих школах. У них працювало 3 600 наукових співпрацівників. У 1939 році було 200 науково-дослідчих інститутів, в яких працювало, за даними 1940 року, 19 300 наукових працівників.

За советських часів, як пише енциклопедія, українська наука здобула велике досягнення в ділянці ботаніки, техніки, хемії, а з гуманістичних наук — з літературознавства (праці О. Білецького з теорії, історії та методології російської, української і західноєвропейської літератур і М. Возняка з ділянки історії української літератури), з мовознавства (праці автора проекту нинішнього українського правопису Л. Булаховського з питань граматичної аналогії, історії наголосів у різних слов'янських мовах і проблем загального мовознавства, М. Калиновича та І. Кириченка), з

сходознавства (А. Кримський), етнографії (Ф. Колесса), археології (П. Єфименко), економіки й статистики (К. Воблий).

Евакуйована в 1941 році до Уфи, Академія Нauk УССР у 1943 році була переведена до Москви, а в 1944 р. повернулась до Києва. У 1956 р. в ній було 5 відділів (фізико-математичних, хемічних та геологічних, технічних, біологічних, соціальних наук), які об'єднують 40 інститутів. В її складі 80 академіків та 99 членів-кореспондентів. Разом у 1956 р. налічувалось 400 науково-дослідчих установ.

Наукова праця проводиться також у 130 високих школах, дослідчих станціях, еспериментально-наукових базах. У 1955 р. було 30 200 наукових працівників, з них 11 600 докторів та кандидатів наук.

Тепер, як подає енциклопедія, всю увагу науковців звернено на розвиток продукційних сил України, на розроблення найважливіших теоретичних проблем, поєднаних з розв'язанням ґрунтівих завдань у царині народного господарства й культури для надання максимальної науково-технічної допомоги промисловості та сільському господарству. Іншими словами — наукова думка повинна служити промисловості, переважно для виготовлення зброї та боеприпасів, і сприяти максимальному випромовуванню з України всіх можливих сировинних багатств для Росії. Це фактичне сучасне завдання українських наукових сил.

Історію філософії на Україні подано як історію розвитку матеріалізму. Енциклопедія твердить, що філософічна й громадсько-політична думка України нібіто розвивалась у тісному зв'язку з російською культурою і була складовою частиною загального культурно-ідеологічного розвитку в країні.

Визнаючи, що за періоду феодальної розпорядженості панівним світоглядом була теологія, енциклопедія пише далі, що у XVI—XVII сторіччях філософічна й громадсько-політична думка розгорталась на ґрунті боротьби українського народу проти феодального гнету взагалі, проти польків зокрема і, особливо, — за об'єднання з Росією.

Так, наприклад, Вишенський, виступаючи проти феодального гнету, проти Польщі та Унії, нібито закликав до зближення з російським народом, хоч даних про це немає.

Видатними мислителями Києво-Могилянської колегії, пізніше академії названо Петра Могилу, Лазаря Барановича, Іоанніка Галятовського, Іннокентія Гізеля, — мовляв, ідеалістів, у філософічних поглядах яких пробивалась тенденція відокремлення філософії від теології і розуму від віри.

Знову повторено, що великий вплив на Сковороду справив Ломоносов. У поглядах Сковороди енциклопедія вбачає тенденції матеріалістичного пояснення світу та елементи діялектики.

Видатним прикладом єднання російського та українського народів у XVII сторіччі є, за твердженням енциклопедії, діяльність Я. Козельсько-

го, М. Терехівського та А. Шумлянського. Ректор Харківського університету Т. Осиповський нібіто боровся проти ідеалізму й містики, а ректор Київського університету М. Максимович відіграв видатну роль в розвитку матеріалістичного розуміння природи.

Енциклопедія твердить, що велику роль в поширенні на Україні матеріалізму та передової громадсько-політичної думки відіграли декабристи, що світогляд Шевченка був матеріалістичний з елементами діялектики, а сам поет був співборцем російських революційних демократів і провадив нещадну боротьбу з лібералами та націоналістами — за зміцнення дружніх взаємин між народами Росії, за об'єднання слов'янських народів.

С. Подолінський, який особисто зустрічався з Марксом та Енгельсом, був, звичайно, теж матеріалістом. По-матеріалістичному розв'язував основні питання філософії Франко, що (це підкреслює енциклопедія й тут) безнастансно боровся за союз і дружбу російського та українського народів, переклав українською мовою кілька розділів з «Анти-Дюрінга» і 24. розділ «Капіталу».

Політичними пропагаторами марксизму-ленінізму на Україні були Бабушкін, Ворошилов, сестри Ульянови, Ярославський, Воровський, Артем (усі неукраїнці, за винятком останнього, українське походження якого, втім, також сумнівне).

Навіть П. Грабовський, Леся Українка і М. Коцюбинський не лише поділяли, а й пропагували деякі тези марксизму. Перший з них був матеріалістом, друга — прибічницею матеріалізму, третій — матеріалістом і войовничим атеїстом.

Українським філософом фігурує навіть поляк Вацлав Воровський, що в Одесі відіграв велику роль в пропаганді марксизму.

Взагалі, подібно до того, як ціла історія України появленя в енциклопедії у вигляді боротьби українського народу за об'єднання з Росією, так і філософія подана у вигляді тріумфу матеріалізму і його боротьби з ідеалізмом.

У розділі про літературу відзначено виключне багатство народної поезії, яка, за твердженням енциклопедії, відобразила боротьбу українського народу не тільки за волю, а й за об'єднання з Росією. Енциклопедія шукає й тут зв'язків з російською пісенною творчістю і доводить близькість української пісні «Залога» до російської «Дубинушки». «Слово о полку Ігореві» не зараховано до української літератури.

Енциклопедія твердить, що історія української літератури починається з доби відокремлення із спільнослов'янської єдності української народності, тобто — з XIV—XV сторіч, коли споконвічні землі древньої Русі (тобто, суттю, княжа Україна) — Київська, Чернігівська, Поліська, Галицько-Волинська — ввійшли до складу Литовської, а потім Польсько-Литовської держави. Тим робом Україна, мовляв, відокремилася від Північно-Східної та Північно-Західної Русі.

Але тут енциклопедія сама себе заперечує. Вона пише, що початки культурно-побутової й

мовної своєрідності можна відзначити вже у XIII—XIV сторіччях (тобто, на сто років раніше) в Галицько-Волинському літописі.

Котляревському справедливо відведено особливо важливу роль в процесі становлення української літератури, яка, проте, як підкresлює енциклопедія, розвивалась під значним впливом «передової» російської літератури». Енциклопедія наголошує, що багато українських письменників (Квітка-Основ'яненко, Гребінка, Костомаров, Шевченко, Марко Вовчок) писали одночасно й російською мовою. Про Шевченка сказано:

«Світогляд і творчість поета складались під впливом визвольного руху в Росії, діяльності декабристів і російських революційних демократів... Поет боронив дружбу й єдність українського та російського народів, дружбу всіх народів Російської імперії... Він був однодумець і соратник Чернишевського та Добролюбова» (стор. 140).

Літературний процес другої половини XIX сторіччя розглядається як боротьба двох антагоністичних тенденцій: революційно-демократичної (Марко Вовчок, Панас Мирний, Павло Грабовський) і ліберально-буржуазно-націоналістичної (Куліш, Кониський, Цеглинський, Огоновський).

Вплив російського письменства на українське підкresлюється ввесь час:

«Не зважаючи на переслідування та цензурні заборони (Валуевський циркуляр, Емський указ), зростала й міцніла українська національна література. Велику підтримку давали їй представники передового російського громадянства, особливо революційні демократи» (стор. 140).

Кількома рядками нижче:

«Значний вплив на розвиток української літератури пореформенного періоду зробили твори російських письменників - реалістів.» Франко «продовжував і розвивав у певних умовах традиції російської та української демократії» (стор. 141). «Плідний вплив на розвиток прогресивної української літератури» зробив і М. Горький.

«Письменники реалісти й демократи, — читамо далі, — провадили боротьбу проти ліберально-націоналістичного табору, що його репрезентували М. С. Грушевський, Л. М. Старицька-Черняхівська, С. О. Єфремов та інші, проти письменників-декадентів (В. К. Винниченко, Олесь-Кандиба, Чупринка, М. Євшан, Б. Лепкий, В. Пачовський та інші)» (стор. 142).

Характеристично, що сюди не зарахований теж діяч «Молодої музи» і однодумець Пачовського — П. Каюманський, у майбутньому український підсоветський поет.

При розгляді української літератури советських часів уже згадано прізвища неподавно реабілітованих письменників В. Чумака, І. Кулика, М. Куліша, І. Микитенка, М. Ірчана.

Прочитавши цілий розділ про літературу, не-підготований читач мимоволі приходить до перевонання, що українські письменники зростали виключно під впливом російських, наслідували їх, діставали від них весь час підтримку, без якої самі не могли б створити нічого.

Обширно подано в енциклопедії історію української архітектури. Як зазначено там, у розвитку будівельної техніки та архітектури Причорномор'я у другій половині першого тисячеліття по Христі велике значення мали античні міста Ольвія, Херсонес, Пантікапей. За цього часу східні слов'яни вже добре оволоділи технікою будівництва з дерева. У VIII—IX сторіччях утворюються міста як ремісничо-торговельні центри.

Із створенням Київської Руси в X—XI сторіччях з'явились нові типи будов — монументальні палаці й церкви з каменя та цегли (Свята Софія в Києві, Спасо-Преображенський собор у Чернігові). Засвоювано досвід візантійської архітектури.

За доби татарського лихоліття на Придніпров'ї будівництво зовсім занепало. Зате воно дуже поширилося на західніх землях, де утворювались укріплені міста, а в них — ратуші й торговельні будинки. Цим енциклопедія мимоволі стверджує, що після татарського погрому Києва центр національно-державного й культурного життя перенісся не на північ, не на Клязьму, а на захід — до Галича й новозаснованих Львова та Холма.

Наприкінці XVI стор. львівські будівничі за свою руку у кам'яних спорудах ренесансові форми (будинок на Ринку, ансамбль Львівського братства, церква Успіння, вежа Корнякта).

Як видно з дальнього опису, з поневоленням України Москвою її архітектура набирає під московським впливом нових форм. У Києві працює Шедель, будівник лаврської дзвіниці. За проектом Растреллі будуються Андріївська церква і палац. «Народне будівництво України назнаменоване яскравою самобутністю» (ст. 146).

Далі панівним напрямом архітектури на Україні стає класицизм. По українських містах утворюються великі ансамблі (Полтава, Одеса), по селах — садиби (Лялічі, Хотин). Зростають садово-паркові ансамблі (Тростянець, Качанівка, Біла Церква, Сокиринці, Гумань). Енциклопедія вірно відзначає як риси занепаду — будівлі «казенно-касарніального стилю» (ст. 147).

З початком ХХ стор. поширюється модерний стиль, але українські архітектори того часу П. Аleshин, П. Андріїв, А. Бекетів, П. Голяндський, А. Кобелев продовжують, мовляв, «реалістичні» властивості і, водночас, намагаються виявити національні риси українського житла.

Створений у 1931 р. інститут проектування міст також робив спроби виявити в зовнішньому вигляді споруд національні риси.

Повітове місто Олександрівськ і заводська оселя Юзівка перетворюються на великі промислові та адміністративно-культурні центри. Багатократно збільшено Кривий Ріг, Никополь, Макіївку, Горлівку. Багато промислових підприємств і нові житлові квартали збудовано в Харкові та Дніпропетровську.

Ідучи на поводі в Москви, взоруючись на генеральний план реконструкції «всесоюзної столиці» (1935), українські архітектори починають розробляти генеральні плани реконструкції Києва,

Харкова, Сталіна (Юзівки). Спершу це робиться просто за одержаними згори директивами, але потім архітекти намагаються у своїх плянах зберегти основи кожного з цих історично відмінних міст.

Найвизначніші будови цього часу: урядовий центр у Києві, проспект ім. Сталіна в Харкові, вулиця Артема у Сталіні.

У житлових будинках архітектори Г. Шлаколев, А. Добровольський у Києві, А. Бекетов, А. Шпара в Харкові використовують принципи класичної архітектури. За передвоєнного часу побудовано адміністративні будівлі совета міністрів УССР (1937, архітектор — росіянин І. Фомін, за співучастю П. Абросимова), Верховного Совета УССР (1936—1939, архітектор В. Заболотний) у Києві та громадсько-культурні споруди: Червоно-заводський театр у Харкові (1938, архітектор В. Пушкарьов), театр опери та балету в Сталіні (1939, архітектор Л. Котовський), стадіон ім. Хрущова в Києві (розпочатий у 1939 р., закінчений 1949, архітектор М. Гречина).

За повоєнних років на Україні збудовано понад 1000 нових великих підприємств. З них найголовніші: машинобудівельні заводи в Харкові та Дніпропетровську, трансформаторний завод у Запоріжжі.

Із здивуванням читаемо далі, що «в Києві здійснюється забудова і реконструкція Хрестатика» (ст. 149). Так уже багато років тому писано, що він давно вивершений і виглядає краще, ніж перед зруйнуванням. Додавано до цього тоді також багато світлин з його новобудов! Виходить, що відомості були неправдиві, і тепер енциклопедія сама викриває цю неправду.

Забудовується проспект Карла Маркса у Дніпропетровську, виникають нові вулиці, проспекти й будови у Сталіні, Чернігові, Тернополі. Львів перетворено на великий індустріальний центр. Створюються нові міста в районі будівництва кременчуцької гідроелектричної станції, Ново-Волинськ на місці розроблення вугільних кopalень, Северодонецьк на Донеччині.

1946—1955 рр. здано в експлуатацію 40 млн. квадратових метрів житлової площи на Україні. Знані архітектори в Києві: Д. Богуславський, А. Добровольський, В. Єлизарев, А. Косенко, в Запоріжжі: П. Арещкін, Я. Бліндер, Г. Вегман, В. Монтлевич, А. Морозов, А. Павленко. У Вінниці, Ворошиловграді, Запоріжжі, Кривому Розі збудовано театри, клуби, палаці культури. По селах України збудовано 1,5 млн. житлових будинків.

Десятки нових сіл побудовано на Волині, в Криму, на Херсонщині, Миколаївщині, у Сталінській та Запорізькій областях. Усе ж, як визнає енциклопедія, в будівництві викрито великі недоліки й помилки, що виявились у допущенні зайного, особливо в забудові Києва, Харкова, Ворошиловграду, Миколаєва. І до того ж нічого не сказано, наскільки зменшилась та жахлива житлова криза, що панувала в ССР перед війною і змушувала цілі родини робітників та службовців по 4, 5 і більше осіб міститися в одній кімнаті. Бо коли та сама енциклопедія подає, що під час

війни зазнало руйнувань 714 міст і бл. 28 060 сіл, то, мабуть, отих 40 млн. квадратових метрів житлової площи і кілька десять сіл буде замало. Населення, за всіма даними, приневолене й далі тулилася по кілька осіб у кімнаті в містах і в землянках по селах, а в той час будеться якийнебудь урядовий будинок чи палац культури і на основі цього подається, що будівництво на Україні має «великі досягнення».

Найдавніші пам'ятники мистецтва на Україні енциклопедія відносить до часів палеоліту. У першому тисячелітті перед Христом починає утворюватися культура східних слов'ян, яка у своєму розвиткові стикалася з скито-сарматським та дако-тракійським мистецтвом, античним мистецтвом північного Причорномор'я та мистецтвом Візантії. Образотворче мистецтво східних слов'ян, ранній період якого появлено на Україні творами декоративно-вжиткового мистецтва, досягли близького розвитку в X—XI сторіччях у княжій державі.

Високого рівня досяг, зокрема, пов'язаний з архітектурою монументальний живопис (мозаїка, фреска), іконопис, книжкова мініатюра, вироби з дерева, кости, каменя, металю.

Починаючи від XIV ст., яким енциклопедія датує формування української народності, мистецтво України розвивалося в умовах безперервної боротьби українського народу за свою незалежність аж до середини XVII ст., коли, об'єднавшися з Московщиною, він нібито досяг того, чого хотів.

Зростання міст зумовлювало розвиток монументального живопису та різьби. Певну еволюцію переходить іконопис та орнамент. Запровадження друкарства сприяє розвиткові гравюри на дереві, що зображувала сюжети з історії Києво-Печерської Лаври, з життя гетьмана Сагайдачного тощо.

Самобутні національні риси з особливою силою виявляються в будівництві, в декоративній різьбі, у прикрашуванні зброї, кінської зброй, люльок різьбою, в інкрустації по дереву, кості, металю. Дерев'яна різьба виявила у своєму розвиткові бароккові риси, потім — класицистичні.

У ділянці краєвиду помітну роль відіграв В. Штернберг, друг Шевченка, в ділянці портрету — І. Сошенко. Основоположником критичного реалізму в українському мистецтві названо Шевченка, який, як пише енциклопедія, «у своїй творчості втілив передові прагнення братніх культур українського та російського народів» (ст. 152). Він створив бл. тисячі жанрових творів, портретів, краєвидів, офортів.

Репін та Айвазовський фігурують як автори творів, присвячених Україні, а не як українські мистці.

Образи природи й народу України творили М. Пимоненко, С. Васильківський, батальні образи М. Самокиш, різьбив Л. Позен. Як визначні мистці подані: в Києві Ф. Красицький, Г. Світлицький, О. Мурашко, М. Яровий, Ф. Кричевський, І. Селезнев, І. Їжакевич, К. Трохименко, в Харкові — С. Прохорів, А. Кокель, С. Федорів, А. Лю-

Згадано систему адміністративно - цензурних переслідувань та утисків з боку царського уряду (укази й конфіденціальні циркуляри 1863, 1876, 1881 рр. про заборону сценічних вистав «на малоруському діялекти», перекладів на українську мову, про обов'язкову виставу в один вечір поруч з українською також російської п'еси тощо).

Енциклопедія розглядає дві тенденції в розвитку українського театрального мистецтва: революційно-демократичну (Котляревський, Шевченко, Щепкін, Соленик, далі Старицький, Кропивницький, Карпенко-Карий, Пана Мирний, Франко, Леся Українка, Садовський, Заньковецька, Саксаганський, Затиркевич-Карпинська) і буржуазно-ліберальну (прибічників не вказано).

Підkreślено, що акторське й режисерське мистецтво українського театру розвивалось під впливом російських акторів Єрмолової, Стрепетової, Савіної, Давидова і Малого та Художнього театрів. У репертуарі українських театрів поважне місце посідали твори Фонвізіна, Грибоєдова, Островського, Горького.

Згадано навіть «Березіль» Кубраса, на працю якого, мовляв, зробили великий вплив буржуазний націоналізм, формалізм та космополітизм. Також згадано реабілітованих Я. Мамонтова та І. Микитенка, п'еси якого користувалися з великого успіху. Це останнє твердження слухнє: Микитенкові «Кадри» протягом одного сезону 1930—1931 у Києві йшли понад 200 разів.

Як подає далі енциклопедія, у 30. рр. на сцені українських театрів успішно виставлювано п'еси російських авторів Афіногенова, Безименського, Погодіна, Треньова, Вишневського, Славіна, теж і старі речі Пушкіна, Островського, Горького.

Такий самий стан і по війні. Тепер Островський і Чехов панують у київському репертуарі, Фонвізін у львівському, а Горський і там і там. Виглядає так, мов би українська драматургія нічого не варта, і театралам доводиться виставляти п'еси, перекладені з російської мови.

Далі йде огляд української кінематографії. Перші спроби створення українських кінокартин стосуються до 1909—1910 рр., коли було зфільмовано країці вистави театру Садовського «Наташка Полтавка» і «Наймичка» за участю Заньковецької, Мар'яненка, Ліницької.

На базі кіностудії «Мистецький екран» у Києві в 1919 р. створено кіновиробництво «Червона зірка», в Одесі розпочато виготовлення короткометражок гостро агітаційного змісту («Повстаньте, гнані і голодні», «На допомогу червоному Харкову», «У царстві ката Денікіна»). У 1920—1921 рр. випущено фільми «Своєю власною рукою» та «Раніше і тепер». У 1923—1929 рр. в ялтинській та одеській кіностудіях зроблено фільми: «Слюсар та канцлер» (режисер В. Гардін), «Привид бродить Європою» (його ж), «Тарас Шевченко», «Укразія», «Черевички», «За монастирським муrom» (режисер П. Чардинін), «Боротьба велетнів» (режисер В. Турін), «Проданий апетит» (режисер М. Охлопков).

Визначний успіх мали фільми «Два дні» (ре-

жисер Г. Стабовий) і «Нічний візник» (режисер Г. Тасін) з Амвросієм Бучмою в головній ролі.

У 1928 р. почала працю київська кіностудія мистецьких фільмів. Розгорнулась творчість режисера О. Довженка, який поставив фільми «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Його «Іван» започаткував українські звукові фільми. В Одесі вийшла «Колівщина» (режисер Ів. Кавалеридзе).

За наступних передвоєнних років вийшли історичні фільми: «Дума про козака Голоту», «Вершники» (режисер І. Савченко), «Щорс» (режисер О. Довженко), «Останній порт» (режисер О. Кордюм), а також фільми «Я кохаю», «Велике життя» (режисер Л. Луков), «Багата наречена», «Трактористи» (режисер І. Пир'єв), «Моряки», «Морський яструб» (режисер В. Бравн), перші кольорові фільми: «Майська ніч» (режисер М. Садкович), «Сорочинський ярмарок» (режисер М. Екк), фільми-опери «Наташка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм» (режисер І. Кавалеридзе) та низка фільмів для дітей і юнацтва.

Вінцем української довоєнної продукції енциклопедія вважає фільм «Богдан Хмельницький» (режисер І. Савченко).

Евакуйовані під час війни до Ашхабаду й Ташкенту кіностудії України продукували агітаційні фільми, присвячені воєнній тематиці, що тривало й по поверненні на Україну — аж до початку 50. рр.

Великим досягненням української кінематографії за повоєнних роках був фільм «Тарас Шевченко» (режисер І. Савченко). Екранизовано також п'еси «Украдене щастя», «Калиновий гай», «В степах України». У 1954—1955 рр. випущено фільми: «Тривожна молодість» (режисери Л. Луков, А. Алов, В. Наумов, В. Лапокніш), «Маті» (режисер М. Донський), «Педагогічна поема» (режисери Маслюков та Маєвська), «Моряк Чижик» (режисер В. Бравн). Виходили також науково-популярні та повнометражні документальні фільми.

За даними енциклопедії, до 1917 р. на Україні було 250 кін., у 1956 р. — 9 388.

У хронологічній таблиці з історії України, доданій наприкінці, з князів наведено лише Романа та Данила (якого, звичайно, не названо королем), не згадано часів гетьманування Виговського, ні дати Конотопу, зате вичислено всі повстання проти Виговського.

Серед переліку історичних подій України фігурує й «селянська війна під проводом Степана Разіна». Про Мазепу згадки нема, згадується тільки Полтавська битва, далі — численні селянські повстання проти кріпацтва, польське повстання 1863—1864 рр., а з початку ХХ сторіччя — самі страйки, політичні демонстрації та збройні повстання під большевицькими гаслами.

Є згадка про організацію Центральної Ради, а далі — про всі збройні повстання проти неї. Зазначено, що перший і другий з'їздів КП(б)У відбувались у Москві.

Про Директорію згадки нема. Далі — самі дати з'їздів советів, з'їздів КП(б)У, пущення в рух лісових заводів, приєднання Західної України та

Буковини. З війни — кілька дат поновного здобуття головних міст, приєднання Закарпаття, передача Криму, нагородження Києва та України орденом Леніна. Характеристично, що в російській мові вжито вже терміну не «Галиція», а «Галичина».

Далі, поминаючи кілька гасел (згадано про українську степову білу породу свиней, українську степову рябу порідну групу свиней, українських ушанок — місцеву порідну групу курей), — зупиняємося на гаслі про українську мову.

«Українська мова, — читаемо там, — національна мова українського народу. Разом з російською та білоруською мовами українська мова складає східну групу слов'янських мов, об'єднаних спільністю походження, спільністю вихідних елементів їхньої фонетичної системи, граматичної будови та словникового складу. Українською мовою розмовляють 32 828,5 тис. осіб, що населяють Українську ССР (за остаточними вислідами перепису 1939 року). Українці, які розмовляють українською мовою, живуть також у Білорусі, на Кубані, в Поволжі, в Сибіру, на Далекому Сході, на Алтаї, в Казахстані та деяких інших місцях. За межами ССР українці, що зберегли свою рідну мову, живуть у західніх та південних слов'янських країнах, у Румунії та Угорщині, а також в Америці (переважно в Канаді)» (ст. 169).

Слід відзначити, що дані, наведені тут за переписом із січня 1939 р., применені, бо тоді у складі УССР не було ще Західної України, Буковини та Закарпаття. З приєднанням цих земель кількість населення, для якого українська мова є рідною, незрівнянно зросла.

«Формування деяких рис фонетики майбутньої української мови, — читаемо далі, — можна відзначити вже у другій половині XII сторіччя. Це можна побачити в південних пам'ятниках древньоруської мови...» (ст. 168).

В українській мові у XVI—XVII сторіччях, як пише далі енциклопедія, історично склались три групи діялектів: північна, південно-західня та південно-східня. Сучасна літературна українська мова, розвиваючись на основі південно-східньої групи діялектів, увібрала в себе деякі найзагальніші риси всіх говорів української мови, синтезувавши таким робом розмовну мову всього українського народу.

Бувши поруч з білоруською найближчою з усіх слов'янських мов до російської, українська мова разом з тим має ряд особливостей, що відрізно характеризують її специфіку як національної мови. Цього не може не визнати й енциклопедія. Вона, приміром, уже наводить клічну форму, яка раніше в советських українських граматиках була скасована.

Однак, енциклопедія твердить, що панівною в Литовському князівстві була не українська, а «літературна мова Київської Русі» (ст. 169).

«Розвиток української літературної мови в XIV—XVII сторіччях відбувався за умов жорстокої боротьби українського народу проти його гнобителів — польської шляхти, турецько-татарських загарбників, а також ватикансько-єзуїт-

ських мракобісів, які намагалися зруйнувати культуру українського народу, асимілювати його мову, засмічути її чужою лексикою, фразеологізмами та синтаксичними зворотами. Лише возз'єдання з російським народом в єдиній Російській державі забезпечило можливість розвитку літературної української мови» (ст. 171).

Як «забезпечило», — найкраще стверджує циркуляр Валуєва: «Не було, нема і бути не може ніякої окремої малоросійської мови».

Із здивуванням читаемо далі:

«У XVIII сторіччі підсилився вплив передових ідей російської культури та науки на розвиток культури українського народу, його літературної мови» (ст. 171). Який вплив, чому передових ідей російської культури? Тож з кінця XVII сторіччя і, особливо, у XVIII сторіччі, за Петра I, Україна ввесь час постачала Московщину своїми вченими й письменниками, які, здобувши освіту в Київській Колегії, переїхали в Росію і зробили там величезний вклад праці в чужу культуру.

Ці люди, зокрема, виправляли книжки, що їх зіпсували неписьменні переписувачі, ставали єпископами, митрополитами, двірськими вченими, поетами, вчителями царських дітей, помічниками Петра I в його праці щодо перебудови держави та всього громадського життя. Згадати тільки Дмитра Тупталенка, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича та інших, що їм завдачують російська культура, робивши за їхньою допомогою свої початкові кроки.

Енциклопедія відзначає далі величезну роль Котляревського та Шевченка в розвитку національної української літературної мови, як і те, що творчість Шевченка зробила великий вплив на розвиток літературної мови в Західній Україні, яка перебувала на той час під владою Австро-Угорщини та Румунії. Додамо від себе, що Румунії як держави тоді ще не існувало.

Керівні кліки цих країн, пише далі енциклопедія, жорстоко пригнічували український народ, усіляко перешкоджали розвиткові єдиної літературної української мови. Видатним борцем за єдину літературну українську мову був Франко.

Поруч з цим енциклопедія не може не додати, що розвиток літературної мови, всупереч гнобительській політиці царату, знаходив широку підтримку з боку передового російського громадянства, особливо — революційних демократів Герценя, Добролюбова, Чернишевського.

Видатними мистцями слова, після Шевченка, фігурують: Марко Вовчок, Франко, Коцюбинський, П. Мирний, Нечуй-Левицький, Грабовський, Леся Українка, Руданський, Тобілевич, Стефанік.

Енциклопедія твердить, що за советських часів літературна українська мова незрівнянно збагатилася. Вона виробила свою наукову, виробничо-технічну, громадсько-політичну термінологію, збагатила також і фразеологією.

Важливим засобом піднесення культури мови є вдосконалений український правопис, що його виробив інститут мовознавства Академії Наук УССР і затвердив у 1945 р. уряд УССР. Правопис цей, на-

справді, являє собою дальший крок у русифікації української мови. Його засмічено неприродними для української мови росіянізмами в написанні слів.

У гаслі «Українці» читаемо, що це соціалістична нація, основне населення Української ССР. Чисельність українців в УССР — 35 611 тис. осіб, за остаточними вислідами перепису 1939 р.

Енциклопедія твердить, що як етнічна спільнота українці виступають приблизно з XIV—XV сторіч. Перетворення української народності в буржуазну націю (за термінологією енциклопедії) почалося приблизно з XVII сторіччя і завершилось у зв'язку із встановленням панування капіталізму.

Підкреслюючи, що за советської влади всі українські землі об'єднані (а Ярославщина, Холмщина, Підляшшя, Перемишля, Лемківщина? — спітакаємо ми), енциклопедія радіє, що в українську соціалістичну націю ввійшли західні етнографічні групи українців — лемки, верховинці (бойки), гуцули, які зберігають у своїй культурі своєрідні риси.

При розгляді національних особливостей українців енциклопедія відзначає, що сучасні індивідуальні житла українських робітників та колгоспників зберігають деякі спадкові риси традиційного селянського житла. Національні особливості виявляються в оздобленні житлового приміщення (розмальовування стін та комінів, різьба по дереву, прикрашування стін вишивками та тканими рушниками).

Дізнаємося ще, що в українському жіночому убранні дещо позичено від російського сарафана.

Отже, в цілому виклад енциклопедії про Україну стверджує, що, не зважаючи на всі «zmіни» та «відлиги» в ССР, російський панівний погляд на Україну не змінився. Україну розглядають як частину Росії. Домінантною залишилася московська історична школа.

Від нас відібрано нашу княжу добу, її інтерпретовано як древню Русь, матір насамперед Росії, а щойно далі України та Білорусі. Поява української народності стосується — майже за Погодіним — до XIV—XV сторіч. Цілу добу козаччини та гетьманщини, геройчні козацькі похо-

ди подано як боротьбу українського народу за об'єднання з Росією (яка, до речі, тоді ще й не існувала).

Цього, зокрема, домагався Сагайдачний і посылав своїх представників до Москви. Без московської допомоги Богдан Хмельницький не в стані був би розгорнути всенародну боротьбу проти поляків. Усі гетьмані після Богдана Хмельницького (Виговський, Тетеря, Юрій Хмельницький) — польські агенти, а Дорошенко — турецький вассаль. Їх появлено як запроданців, що продавали інтереси України чужим державам.

Визвольні змагання за часів третьої державності висвітлено як авантюру ворогів України, вчинену за допомогою Заходу. Немає навіть згадки за Петлюру, Коновалця, гетьмана Скоропадського, нехай і негативної. Проти уряду самостійної України боровся нібито цілий український народ.

Українська наука, філософія, література, мистецтво, театр, музика фігурують як іншомовний додаток до російської культури. І хоч уже не згадано такого «друга» української культури, як Бєлінський (великі заслуги якого в розвиткові українського письменства так розреклямовано в історії української літератури київського видання 1955 р.), проте впливи й залежність українських письменників від російських, навіть у Галичині й Буковині, які були тоді під Австрією, — ввесь час настильово підкреслені.

У Горького вчилися мало не всі наші письменники. В наших театрах панувала російська драматургія, в мальарстві, кіні, концертах, радіопересиланнях переважала російська тематика. Без російської опіки й допомоги Україна нібито нездатна ступити й кроку!

Нам заперечують нашу національну самобутність. Наші пісні є переспівом «Дубинушки». Наш вертеп запозичено від «Петрушки». Навіть незрівнянний український жіночий стрій з його керсеткою є наслідуванням російського сарафана.

Обов'язок українців вільного світу полягає в тому, щоб дати якнайбільше творів, які довели б нашу національну самобутність і заперечили б твердження ворогів.

Від редакції. Ініціяли осіб, що про них мова в огляді проф. Ю. Григорієва, разураз ховають за собою російське написання імень, невідповідне до українського (нагр., рос. «Александр», «Миколай», укр. «Олександер», «Микола»). Ініціяли супроти написання їх у советській російськомовній енциклопедії виправлено від нас лише в тих випадках коли нам було відоме ім'я даної особи. Звертаємо, отже, увагу наших читачів, що під багатьма «А» можуть критись українські «О», що їх ми не виявили виключно з-за браку інформацій.

Aufsatz von Prof. G. Hryhoriiw über Fälschungen hinsichtlich der Ukraine in der sowjetischen Enzyklopädie.

Prof. G. Hryhoriiw reports about falsifications concerning to Ukraine in the soviet encyclopedia.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Прогулінка книгарнею **Spaziergang durch die Bücherei**

RED ASSASSINS. By Theodosy Osmachka. Publishers T. S. Denison & Company, Inc. Minneapolis (1959). 375 S.

1957 erschien in Kanada Teodosij Osmatschkas «Ро-тонда душогубців» in ukrainischer Sprache. Jetzt liegt es in englischer Übersetzung vor und kann somit in die Hände derjenigen Leser gelangen, denen die behandelte Materie kaum oder nicht bekannt ist.

Die eigenen bitteren Erlebnisse des Verfassers und Begebenheiten, für deren Richtigkeit er sich verbürgt, liegen diesem Tatsachentroman zugrunde, der mit dem Schicksal des Schriftstellers Iwan Brus und anderer Einzelpersonen das furchtbare Schicksal der Ukraine unter Stalin verwebt.

So schuf Osmatschka ein starkfarbiges Gewebe aus den Elementen lebendigster Menschlichkeit, unerhörten Leidens und extremster Unmenschlichkeit, eine eindringliche Darstellung, die den Leser in Erschütterung und Spannung wirft und mit dem großen Dennoch der Zuversicht schließt, daß die Liebe stärker sein wird als der Haß.

SCHAMANENTUM, dargestellt am Beispiel der Besessenheitspriester nordeurasischer Völker. Von Hans Findeisen. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart (1957). Urban-Bücher, Bd. 28. 240 S. + 4 Abbildungen.

„Schamanen“ sind in der landläufigen Vorstellung etwa „das Volk, das im Finstern wohnet“, mit allen Assoziationen, die diesem alttestamentlichen Weissagungswort innwohnen, und noch einigen mehr, von denen die buchstäblichste der Wirklichkeit noch am nächsten kommt, nämlich, wenn man die gesamten äußeren Lebensbedingungen der arktischen und subarktischen Landschaften zwischen Lappland und der Tschuktschenhalbinsel im Auge hat.

„Daß diese Nordvölker aber trotz so zahlreicher, ihr Dasein ständig aufs ernsteste bedrohender Naturgegebenheiten ein fast unvorstellbar reichhaltiges Geistesleben geschaffen haben, in dessen Mittelpunkt ihre oft gewaltigen Priestermedien stehen, zwingt uns nicht nur zur Anerkennung, sondern geradezu zu Hochachtung und Bewunderung einem Menschentum gegenüber, das sein Heil nicht in der Technik, sondern in der Vielfalt von naturphilosophischen Mythen, Riten, Dichtungen und Gesängen gefunden hat.“ (S. 16.)

Dies ist das Anliegen, um das es dem bekannten Ethnologen in dem Buche geht. Und, vorweggenommen, es gelingt ihm, die ganze — teils archaisch-feierliche, teils „grausige Farbenprächtigkeit der nordasiatischen geistigen Wirklichkeit“ (S. 50) — vor dem Leser auszubreiten und ihn in Bewunderung zu versetzen.

Unter verschiedenen Gesichtspunkten bietet sich so das Schamanentum in Findeisens Darstellung und Deu-

tung als „eine im menschheitlichen Rahmen wesentliche religiöse Erscheinung“ (S. 15):

als noch im 20. Jhd. lebendiger Träger der jagd-magischen Praxis und Tiertradit des nordeurasischen Jungpaläolithikums,
als „eine alte spiritistische Religion, die in Nordasien alle anderen religiösen Bereiche, Anschauungen und Sitten weitgehend durchsetzt und sich angeglichen hat. Da sie eine Problematik enthält (das Fortleben der ‚Seele‘ nach dem Tode), die jeden Menschen zutiefst angeht, ist ihr Erfolg verständlich“ (S. 15—16).

Findeisen tritt mit allen Argumenten den Auffassungen entgegen, welche die Schamanen als „vom Teufel Besessene, als bedauernswerte Kranke oder als staatlich zu bestrafende Scharlatane“ (S. 190) ansehen. „In Wirklichkeit“, sagt er (S. 14) „sind die Schamanen keineswegs in erster Linie Zauberer, sondern priesterlich-väterliche Seelenführer, Heiler und Künstler, und all das auf Grund einer besonderen Veranlagung, die sie uns psychologisch als spiritistische Medien charakterisieren läßt“; „Personen mit der Begabung, ekstatische oder Trance-Zustände ziemlich rasch zu erreichen“ (S. 187). Er erkennt in den Schamanen-Medien „weitgehend genialisch-schöpferische Züge“ (S. 190) und sieht sie „vorwiegend von solchen, die Qualitäten des Oberbewußtseins weit in den Schatten stellenden Fähigkeiten des sogenannten ‚Unterbewußtseins‘ getragen“ (S. 190); ihre Leistungen in der Telepathie, im Hellsehen, im Einwirken auf die Materie jenseits physikalischer Gesetzmäßigkeit erklärt er aus dem grundsätzlichen Primat des Geistigen so:

„Die Schamanen-Medien sind also zunächst Künstler, weil der Mensch von einer künstlerisch arbeitenden seelischen Potenz aufgebaut und erhalten wird, die auch die Leistungen dieser ihrer Schöpfung veranlaßt und durchdringt. Diese Potenz verfügt aber auch über der oberbewußten Persönlichkeit nicht zugängliche tiefe Einsichten in den Aufbau und die Funktionsweise der ‚Natur‘ überhaupt. Dieser selben Potenz kommt ferner die Fähigkeit zu, Wirkungen in der Natur zu vollziehen, die über die der physikalischen Gesetzmäßigkeit hinausgehen, da sie selbst ein über der Natur stehendes Etwas darstellt.“ (S. 190—191.)

Als für unsere Betrachtung wichtig erscheinend seien die durch Geister (meist Ahnengeister) erfolgende individuelle Berufung zum Schamanen und die leidensvolle Selbstinitiation des werdenden Schamanen erwähnt. Wohl wächst seine Seele, von einer Tiermutter bebrütet, in einem der Nester des Großen Heiligen Baumes heran, aber keinem Schamanenkandidaten bleiben die schrecklichen Peinen der sogenannten „Schamanenkrankheit“

und das grausige Erlebnis des mystischen Zerstückelt- und Wiederzusammengesetztwerdens — Knochen um Knochen — erspart. Hierzu bringt Findeisen in den Anmerkungen (S. 210) ein Zitat aus Georg Nioradze („Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern“, Stuttgart, 1925, S. 57):

„Uns interessieren diese Tatsachen von rein psychologischer Seite, und zwar sehen wir daraus, wie qualvoll eine Idee wirken kann, wenn sie nicht zur Ausführung gelangt. Nur durch Erreichen seines Ziels kann ein Individuum innere Befriedigung und Ruhe finden.“

Anhand einer Fülle von Material, wie Ergebnissen eigener Studien an Ort und Stelle, authentischen Berichten, Beziehung einschlägiger Literatur, vorgeschichtlicher und weitgehender ethnologischer Vergleiche, wird das Wesen des Schamanentums in seinen verschiedenen Ausprägungen dargestellt und geschildert. Ein besonders schönes hochpoetisches Beispiel gebe einen Einblick in die Welt der Schamanengesänge. Es ist der Text eines dramatischen Gesanges, der zu einer Zeremonie namens Kandeban gehört, die die Jenissejer während der winterlichen Jagdwanderungen vor Tod und Unglück schützen soll, das ihnen durch die Todes- und Unterweltgöttin Hosseadam zugefügt werden könnte. Findeisen bringt den Text in freier Übersetzung und etwas gekürzt auf den Seiten 136—137 seines Buches:

„Worte des Schamanen:

Wie die Nebelwörter hin und her schaukeln!
Langsam muß man sich erheben.
Leise muß geschaukelt werden.
Gottes Gesetzworte sagen sie.
Oben am Qoksus-Flüßchen haben sie das Früh-
[lingslager aufgeschlagen
Seid leise, wenn ihr auf ihn hinseht!

Großmutter, jetzt hat uns der Frühling hier über-
Setz dich, Großmutter, in den Einbaum! [rascht.
Großmutter, auf dem Qoksus-Fluß werden wir
[jetzt fahren.

Worte eines der Hosseadam zugeordneten Geister:
Halt, da ist doch jemand!

Worte des Schamanen:

Nein, niemand ist da!
Großmutter, unser Einbaum ist entzweigegangen!
Nun greife mal schnell in deine Tasche!
Unsere Ruder sind aber heil geblieben.
Großmutter, wenn doch unsere Ruder immer heil
[bleiben wollten!

Wenn doch die Steinufer an den Flußbiegungen
[abtrocknen wollten!
Großmutter, der Einbaum ist entzweigegangen!
Suche schnell in deinem Sack!
Jetzt kommen die Gottesworte wieder herbei.
Jetzt wendet sich das Renntiergeiwl wieder nach
[rückwärts.

Worte eines der Hosseadam zugeordneten Geister:
Halt, ein Mensch ist da!

Worte des Schamanen:

Nein, niemand ist da!

Worte eines der Hosseadam zugeordneten Geister:
Es riecht aber nach Menschen!

Worte des Schamanen:

Nur langsam geht es auf dem Schamanenweg
[weiter.

Auf dem Himmelswege kommt das Renntier-
[gewei h zurück.
Die Renntierwolken kommen wieder zurück.
Der Gotteswald wächst aus der Erde.
Jetzt kommen Ufervorsprünge zum Vorschein

Großmutter, unser Ruder ist entzweigegangen!
Fahre nach dieser Seite, steure und rudere ge-
Nebel ist am Himmel. [radeaus, qänga!
Jetzt sprechen sie wieder.
Das Renntiergeiwl ist halb in der Luft.
Jetzt gehe ich ein ganzes Jahr weg
(Um Hosseadam nicht wiederzustehen).“

Die Betrachtung eines solchen dichterischen Kunstwerkes macht die Schlußfolgerung verständlich, die Findeisen im letzten Kapitel über musischen und rationalen Kultstil dem Leser übergibt. Er stellt unseren einseitig rationalen Kulturstil dem einseitig irrationalen, dem „musischen“ Kulturstil Nordasiens gegenüber, der aus den musisch-medialen Kräften des Schamanentums gespeist wird:

„Auf jeden Fall... spiegelt sich im Schamanentum, wie wir es — was bestimmte Formen seiner Erscheinung betrifft — verhältnismäßig ausführlich geschildert haben, die Tätigkeit seelischer Regionen, die vor allem als die Quellen künstlerischen Schöpfertums und sogenannter ‘okkuler’ Fähigkeiten angesprochen werden können. Man gewinnt fraglos den Eindruck, daß von den Schamanen Nordasiens immer wieder auch spontane Neuschöpfungen auf den Gebieten der Dichtkunst, des Musikalischen, des Dramas und des Tanzes zutage treten. Das gesamte Schamanentum wird von solchen Impulsen durchwaltet und nimmt damit eine ausgesprochen musicale Form an... Die musicale Gestalt des nordasiatischen Schamanentums zeigt uns mit nicht zu überbietender Klarheit, daß der schöpferische Geist und seine Gebilde zutiefst den Charakter einer sonst immer als ‘primiv’ oder gar als ‘krankhaft’ geschilderten großen kulturellen Weltprovinz der Alt menschheit (vor der europäisch-amerikanischen Technisierung) bestimmt haben.“ (S. 193—194.)

„Theoretisch müßte es möglich sein, eine harmonische Kultur auszubilden, die der Ratio sowohl als auch den Künsten möglichst gleiche Entfaltungsmöglichkeiten bietet... Im gegenwärtigen Zeitpunkt bestände unsere Aufgabe jedoch für unsere eigene Kulturwelt vor allem darin, die noch immer bestehende eindeutige Vorherrschaft der angewandten Naturwissenschaften und ihre Suggestionskraft in den breiten Massen zurückzudrängen, um Raum für ein Wiederaufleben der verschiedenen Künste zu gewinnen, deren praktische Bedeutung heutzutage bei uns tatsächlich fast Null ist.“ (S. 194.)

„Wenn wir also — vom allgemeinsten kultukritischen Standpunkt aus — den wuchernden irrationalen Schöpferkräften der nordasiatischen musisch-schamanischen Weltprovinz allein keineswegs das Wort reden wollen,

so dürfte es doch wichtig sein, daß wir Kenntnis von den ihren Stil bestimmenden Tatsachen haben, bzw. gewinnen. Dieses wäre umso wesentlicher, als wir selbst ja ebenfalls Nutznießer und Leidtragende eines Kulturstiles sind, der alles andere als vollendet, d. h. harmonisiert, ist, sondern der gerade die Kräfte vergewaltigt und mißachtet, als deren Wirkung uns Dichtung, Musik, Tanz, Schauspiel, 'übersinnliches' Erkennen und — Philosophie geschenkt worden sind, Werte, die seit langem schon kein allgemeines Anliegen mehr unserer 'modernen' Staats-Völker darstellen.“ (S. 195.)

So bedauert der Gelehrte die fortschreitende Vernichtung der hohen geistigen Errungenschaften bei den alteinheimischen nordasiatischen Völkern als „einen weiteren Schritt auf dem Wege zu immer umfassenderer geistiger Verarmung der Menschheit als solcher“ (S. 195). Wie stark dies Bedauern ist, geht aus der Unterschrift zu der dem Inhaltsverzeichnis vorangestellten Karte des Verbreitungsgebietes des Schamanentums in Nord- und Mittelasien hervor, worin jeweils eine bestimmte Schraffur die Gebiete bezeichnet, die „seit verhältnismäßig erst sehr kurzer Zeit an das Christentum verlorengangen“ sind, bzw. an den Islam und an den Buddhismus.

Und hier ist der Schnittpunkt von unbestreitbar tiefer Sympathie zu einer aussterbenden, altmenschheitlichen, religiös bestimmten Kulturerscheinung, deren älteste Elemente (Tracht und Magie) seit rund 15 000 Jahren existieren, und — der auf dem Boden des Abendlandes überlieferten, im Individualfall gottgeschenkten christlichen Überzeugung und Bindung gewiß vieler Leser des wertvollen Findeisen'schen Buches. Schnittpunkte dieser Art sind Orte innerer Selbstkontrolle und Verlebendigung.

Die Durchdringung des ganzen Lebens mit religiösen Vorstellungen, die Begleitung aller wichtigen Ereignisse und Tätigkeiten mit tiefsinngigen Riten, die Leiden des Berufenwerdens, der Jenseitsglaube — um nur einiges zu nennen — sind beispielhafte Züge dafür, daß Gott den Menschen „zu Sich hin geschaffen hat“ (Augustinus), mit den Worten der Schöpfungsgeschichte: nach Seinem Bilde.

Sehen wir in der Menschheit ein Ganzes — so wie es der christlichen Auffassung entspricht (und auch Findeisen sieht die Menschheit als Ganzes), als ein in aller Tauendfältigkeit geistiges Ganzes, und glauben wir an den Vorrang des Geistigen gegenüber dem Materiellen (welches das Nur-Biologische und das Nur-Technische und das leidige Nur-Kommerzielle umfaßt), dann wissen wir, daß keine wahhaft geistige Erscheinung mit ihrem historischen Ende vergeht. Sei es, daß sie irgendwann und irgendwo tradiert wird, sei es, daß man sie im wörtlichen oder übertragenen Sinne wieder ausgräbt, sei es schließlich, daß Wandlungen, in denen sie weiterlebt, wieder aufliebt oder auch nur irgendwie jemals angeregt hat, sie nicht mehr oder kaum noch wiedererkennen lassen.

Bei aller Verzweiflung, mit der wir (und vor uns in vielen Zeitaltern und vielen Kulturen die Erkennenden) Verarmung und Verdorrung von Blüten, Zweigen und sogar Wurzeln des vollen Menschentums erleben — dennoch ist die Menschheit als geistige Potenz stark und

vielfältig und erneuert sich unmerklich und unvermutet, (Auch ist Geistiges nicht quantitativ zu bewerten.)

Das größte Geheimnis der Erneuerung und Steigerung menschlicher Substanz — wie es auf ihre Weise sogar die Schamanen kennen! — ist dieses:

„ER muß wachsen, ich aber muß abnehmen.“ (Ev. Johannes 3,30.)

UKRAINER IN MÜNCHEN. I. Band. Von Dr. Gregor Prokopschuk, 1958. 96 Seiten.

UKRAINER IN MÜNCHEN UND IN DER BUNDESREPUBLIK. II. Band. Von Dr. Gregor Prokopschuk unter Mitwirkung von (24 Mitarbeitern). 1959. 112 Seiten. — Verlag Ukraine, München. (Beide Bände broschiert 16.— DM gebunden 20.— DM.)

Aus Begegnung Deutscher mit Ukrainern erwächst fast immer Sympathie. Solche Begegnungen vollziehen sich meist zufällig, wobei die Sympathie durch ein rein menschliches Detail ausgelöst wird.

So geschah es z. B. in einem der ersten Nachkriegsjahre: der Nestor der deutschen Shakespeareologie, Professor Dr. L. L. Schücking, damals schon fast ein Siebziger, kam eines Abends spät auf dem Bahnhof in Erlangen an und begab sich, da weder Gepäckträger noch Taxi erreichbar war, zu Fuß mit seinem schweren Koffer auf den Weg. Das sah in der Dunkelheit irgend ein ukrainischer Student, erbot sich freundlich dem Herrn das Gepäckstück abzunehmen, und trug es ihm den ganzen langen Weg. — „Ich habe ihn nicht wiedergesehen“, schrieb Professor Schücking über ein Jahrzehnt später in einem Privatbrief, „aber seitdem ein Gefühl der Sympathie gegen alles Ukrainische behalten.“

Und dabei bleibt es in Tausenden von Fällen. Was die Ukrainer außer Freundlichkeit und Liedersingen sonst noch können, wer sie eigentlich sind („Kleinrussen“?), und daß schon jahrhundertelange kulturelle Wechselbeziehungen zwischen ihnen und dem Westen bestehen, zumal mit Deutschland, sogar speziell seit der Jahrhundertwende mit Bayern, — das wissen die wenigsten Deutschen.

Zu den Veröffentlichungen in deutscher Sprache, die geeignet sind, zufällige, individuelle Sympathien in ein auf Kenntnis beruhendes Zusammengehörigkeitsbewußtsein zu erweitern, traaten kürzlich zwei interessante Schriften von Dr. Gregor Prokopschuk: „Ukrainer in München“ (Bd. I, mit 55 Illustrationen) und „Ukrainer in München und in der Bundesrepublik“ (Bd. II, mit 70 Illustrationen), buchtechnisch schön ausgestattet, wie das bei den Veröffentlichungen des Verlages „Ukraine“ in München üblich ist.

Band I, mit einem Vorwort des Oberbürgermeisters der Landeshauptstadt München, befaßt sich überwiegend mit der Schilderung einzelner ukrainischer Künstler und ihrer Beziehungen zu München, unterrichtet einleitend aber auch über die kulturellen und dynastischen Beziehungen der Ukraine zum Westen, weiterhin über den Ukrainischen Bildungsverein in München, das Ukrainische Konsulat und die Ukrainische Katholische Gemeinde in München sowie über einige ukrainische Gelehrte. Er schließt mit einer Liste der Ukrainer, die an der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität in München promovierten, und (wie auch Band II) dem Quellennachweis.

Band II, eingeleitet mit einem Überblick über die vier Phasen der ukrainischen Emigration seit 1890, bringt je eine Abhandlung über die Ukrainische Autokephale Orthodoxe Kirche in der Bundesrepublik, die ukrainische orthodoxe Pfarrei in München und den Protest des ukrainischen orthodoxen Erzbischofs Palladios gegen die Schmähung des Vatikans und des römischen Papstes durch die Beschlüsse, welche bei der in Moskau von der Sowjetregierung und dem Moskauer Patriarchat im Juni 1948 veranstalteten Feier der 500jährigen Autocephalie der Russisch-Orthodoxen Kirche gefaßt worden waren. Den Hauptteil des Bandes nehmen die reichen Informationen über die Institutionen des wissenschaftlichen, gesellschaftlichen und politischen Lebens der Ukrainer in der Bundesrepublik ein, mit zahlreichen Darstellungen der führenden Persönlichkeiten.

Bezeichnend für das ernsthafte Streben nach Objektivität sind das Beieinander der auf S. 84—87, Bd. II, wiedergegebenen Originaltitelköpfe ukrainischer Presseorgane und die sachliche Zurückhaltung, mit der über

die Verschiedenartigkeit und die Sonderstellung der politischen Gruppen und Parteien innerhalb des ukrainischen Exils berichtet wird. Nirgends wird der außenstehende deutsche Leser den Eindruck von unversöhnlich erscheinenden Meinungskämpfen, von Rivalität oder gar innerukrainischer Gegnerschaft aus Dr. Prokopschuks Zusammenstellung bekommen; nirgends werden hier kirchliche oder politische Richtungen gegeneinander aufgespielt. Andererseits werden die Konturen nicht verwischt; die ganze Vielfalt und Verschiedenartigkeit ist erkennbar.

Und diese Art der Darstellung macht das mit ungeheurem Fleiß aus den zahlreichen Quellen zusammengetragene wertvolle Material wirklich brauchbar — gerade für die Deutschen, die selbst zu inneren Spaltungen aller Art neigen.

Es bleibt der Wunsch, daß die beiden beachtenswerten Schriften die gebührende Verbreitung innerhalb des deutschen Sprachgebiets erfahren und reichlich zum Kennenlernen und Miteinandergehen beitragen.

З ЛІТЕРАТУРНОГО ПОБУТУ

Яр Славутич та Ігор Костецький надіслали нам свої вірші епіграматичного характеру, якими вони обмінялися з нагоди того, що перший переслав другому примірник вибраних поезій Джона Кітса у своєму перекладі. Публікуємо обидва вірші як варту уваги спробу поновити цей спосіб взаємнення між літераторами, що свого часу був у великій моді в цілій Європі.

*ІГОРЕВІ КОСТЕЦЬКОМУ,
надсилаючи «Вибрані поезії» Дж. Кітса*

Ми в час ексаду зовсім не дружили.
І наші, в мандрах розбуялі, сили
На протилежних бились бігунах.
Як часто згарячу вергали в прах
Ми один одного в гучному МУРі,
Собі нажликуючи грози й бурі!
Зате злилися наші голоси,
Запраглі чару древньої краси,
І перший ти Шекспірові сонети
Втілив у предків пишномовні злети;
Я ж, мод минаючи хиткий конклав,
Сонети ї оди Кітса переклав.

ЯР СЛАВУТИЧ

*ЯРОВІ СЛАВУТИЧЕВІ
на юного переклади з Кітса*

Є квіти й книги, бджоли і меди:
Живої спільне джерело води.
Є річ, на зовній зір мов би раптова:
Є міжнародна поетична мова.
Прозова фраза? Вже ж. Однаке — факт:
Є цей зичливо-всеязичний пакт.
І як чудово: наша вперта бджілка,
І віск, і труд, і залишнична стрілка,
І розпис руху вигнутим мостом,
З умовою: щороку — свіжий том.
Так от, вітаю з пionерським шкіцом:
З твоїм струнким і українським Кітсом.

ІГОР КОСТЕЦЬКИЙ

Möge ferner das durch die beiden schönen Bücher gezeigte, in seinen Farben kontrastreiche, aber doch geschlossene Bild der ukrainischen Gesellschaft im Exil sich dahin verwirklichen, daß auch außerhalb der Bücher jede Farbe ihren richtigen Platz findet und damit der Ganzheit dient.

Denn es geht den Ukrainern wie den Deutschen: je mehr Mut zur Gemeinsamkeit in der Vielfalt sie haben, umso mehr Achtung und Vertrauen werden sie bei den anderen gewinnen, auf deren nicht nur zufällige, sondern wohlbegündete Sympathie sie Wert legen.

Kommt dazu noch gelegentlich im richtigen Augenblick etwas von dem großzügigen Mut charmanter Selbstironie und heiterer Lebensweisheit, wie der Puppenspieler Wladimir von Zaloziečkyj ihn in seinem Beitrag „München und ich“ (Bd. I, S. 52—55) zeigt, dann darf man sich mit dem Gefühl der Sicherheit im kulturellen Austausch auch dort bewegen, wo der Boden aus Parkett besteht.

PROBLEMS OF THE PEOPLES OF THE USSR.
Published by the League for the Liberation of the Peoples of the USSR. Nr. 1, 1958. P. 64. Nr. 2, 1959. P. 73.
Munich.

Die Liga zur Befreiung der Völker der UdSSR, nach ihrer im März 1953 zu Paris erfolgten Gründung meist „Pariser Block“ genannt, tritt jetzt mit einer eigenen Vierteljahresschrift in englischer Sprache an die breitere Öffentlichkeit.

Der Hauptredakteur, S. D o v h a l , umreißt in Heft 1 in einem Aufsatz „Unsere Ziele“ das Bestreben der Zeitschrift, geschlossen Seite an Seite mit der freien Welt für die Unabhängigkeit der Völker einzutreten. Die Zeitschrift will mit Informationen über die tatsächliche Lage der Völker der UdSSR und die Bestrebungen zur Befreiung von der sowjetischen Herrschaft die Kenntnis dieser Probleme verbreiten und die Koordinierung und Zusammenarbeit der Liga mit den Nationen der freien Welt erörtern und fördern.

Diesem Aufsatz geht als Einleitung ein Überblick von M. A b r a m t c h i k über „Zusammensetzung, Ziele und Aufgaben“ des Pariser Blocks voran, in dem gegenwärtig die Emigranten von 10 Ostvölkern durch ihre Exil-Zentren vertreten sind: Armenier, Aserbaidschaner, Georgier, Idel-Uraler, Kosaken, Krimtürken, Nordkaukasier, Turkestaner, Ukrainer und Weißruthenen.

Beide Hefte bringen grundsätzliche Aufklärungsbeiträge aus den Federn von Fachleuten und Journalisten verschiedener zum Pariser Block gehörender Völker, Notizen über die Verfasser und Nachrufe für verstorbene führende Persönlichkeiten der Emigration. Heft 2 außerdem (wie es für die folgenden Hefte ebenfalls beabsichtigt ist) — kurze Informationen aus den Heimatländern mit deutlichen, allgemeinverständlichen, schlagnend-kurz kommentierenden Bemerkungen.

Wenn bisher die Emigranten-Organisationen nach Kräften einzeln für Aufklärung über die Ostprobleme gesorgt haben und dies notwendige Werk auch fortführen werden, so erscheint es doch als bedeutender Fortschritt, jetzt systematisch gemeinsam aufzutreten. Denn leider weiß die Allgemeinheit in der freien Welt noch viel zu ungenau Bescheid, und Einzelstimmen verschiedener

Herkunft werden leichter übertönt oder — als mehr oder minder zufällige E i n z e l - Stimmen für nicht so gewichtig genommen.

Vernimmt der nicht oder nur wenig Unterrichtete jedoch auf einmal Erfahrungen eines und noch eines und noch mehrerer Völker auf verschiedenem Gebiet (kirchlich bzw. glaubengemeinschaftlich, wirtschaftlich, sprachlich, zeitgeschichtlich usw.), dann muß es ihm eigentlich wie Schuppen von den Augen fallen, dann muß er erkennen, daß diese Schicksale von Völkern und Persönlichkeiten ganz und gar nicht zufällig sind, sondern die planmäßig herbeigeführten Auswirkungen der Methoden und des Systems, das z. B. den Wolgadeutschen prinzipiell nicht anders gesonnen war als den Tibetern.

Möchte die Vierteljahresschrift auf dem begonnenen Wege forschreiten und, nicht zuletzt, auch den so notwendigen Zusammenhalt der im Pariser Block zusammengeschlossenen Exil-Zentren und der von ihnen vertretenen Menschen verschiedener Heimat und gleichen Schicksals stärken und festigen.

E. K.

Микола Оглоблин-Глобенко. ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ СТАТТІ. Упорядкував Іван Кошельовець. Вступні статті Володимира Кубійовича та Івана Кошеля в цій. Записки Наукового товариства імені Шевченка, Том CLXVII. Граці Філологічної секції. Нью-Йорк—Париж—Мюнхен, 1958. Стор. 160.

Ми втратили людину з своєрідним літературним характером. Пишу «літературним», підкреслюючи, тому що пересичному читачеві буває важко, а тим, хто в нас ходять у критиках, майже неможливо відрізняти те, що є вдачею літератора, від так званих «особистих властивостей мистця».

Літературний характер це сума тих рис, які пишучий виробив у собі з власної свідомої волі і щодо яких він не має нічого проти, щоб про них прилюдно говорили за його життя або по його смерті. Уся решта може обходити синтетично-го біографа, може обходити психолога або фізіолога, але ніколи літературного критика.

Це ніяк не означає, що літературний образ особистості становить предмет самої лише кабінетної інвентаризації. Круг уподобань, межі смаку, вибір тем, спосіб їх насвітлення, все це являє собою живе явище, де, як і в кожному живому явищі, є свої витівки, примхи й дивацтва. Важливо, отже, тільки не плутати літературне життя людини з її життям позалітературним.

Що літературне життя є річчю в собі, річчю сувереною від будь-якої «біології» чи «психо-соціальної еволюції», показує — як аксіома — дане посмертне видання статей М. Глобенка, зібраних і впорядкованих від Івана Кошеля в цій. Воно стверджує дальнє життя виразного літературного персонажа, який умів робити все, що належиться робити в житті, тобто те, що називається, любити й страждати, ніде при тому не виламлюючися з законів жанру.

Микола Миколайович Глобенко любив раз-ураз те, що в нас не люблять, бо не знають, або люблять з випадкових, часткових властивостей,

не знавши суті. До таких явищ належить, наприклад, творчість Юрія Яновського — автора канонізованих на еміграції «Чотирьох шабель» і незнаного ні на еміграції, ні вдома автора геніального «Майстра корабля». Для коментування його творчості засобів того, що в нас зветься критикою, катастрофічно не вистачає — дивись, приміром, вміщені в літературно-безпомічному журналі «Нові дні» (грудень 1957) вправи В. Сварога, що в них цей «критик» літературно-безпомічними аргументами силкується визначити закони динаміки в «доброго загалом стиліста» (дякувати бодай за це визнання! — I. K.) Яновського. Юрій Яновський був могутнім володарем іронії — і в романтичному, і в побутовому значенні слова, — а ця сфера лежить поза спроможностями домашньої критики, звиклої до самих одноплянових побудов.

Кошелівець свідчить: «Великою насолодою було розмовляти з Глобенком на різні теми з світової чи української літератури, зокрема, наприклад, про Яновського. Він мав своїх улюблених авторів, і Яновський стояв серед них на першому місці. Він часто говорив, що всі писання про Яновського не скоплюють істоти цього великого таланту, що є в українській літературі найбільшим гумористом після Гоголя...» (ст. 19).

Зо свого боку, автор цих рядків на все життя зобов'язаний Миколі Миколайовичеві інтерпретацією пічерської історії Мойсея Угриня, що її покійний імпровізував одного разу в особистій розмові. Саме від нього я вперше почув слово «новеля» у прикладанні до зібраних у «Патерикі» і бароккізованих у «Патериконі» житій, отих житій, що їх від часів залишного народництва читали як «з артистичного погляду малоцінну підливу», і отих чудес, в яких вбачали «наївні домисли про те, що і всенікий край чудесами тими й держиться» (цитовано в рецензованому тут виданні на ст. ст. 25 та 26), — але не вміли прочитати чисто літературно.

Вдача літератора Глобенка полягала ось у чому. Перед темою любові зовнішню перевагу він віддавав темі страждань. Літературні його страждання походили з того ж самого джерела, з якого походили й походять вони достотно в кожного українського критика: з неминучої конечності приношати ту або ту частку свого хисту на жертвник просвітленства. Навіть живучи в самому осередкові культурних взаємин, де все навколо дихає справжнім високогірним повітрям, навіть пишучи, скажімо, на тему Пікассо, наш критик не може почати свого викладу з нормальних для цивілізованого світу речень, а зобов'язаний бодай легенъко зайти назад, зачепитися з азів, пояснити, чому саме таке мистецтво має право на існування. І це, отже, типове становище не Глобенка, а українського критика як такого. Особливістю Глобенка було те, що про болючі справи він умів говорити врівноваженим тоном, — а це вміння важке і саме з себе, і, тим більше, важке до наслідування.

Особливістю Глобенка було те, що, обдарова-

ний абсолютним літературно-педагогічним слухом, він умів з точністю до десятої долі секунди вчасно вступити в дискусію — саме тоді, коли противники чогось, що він мав намір оборонити, вже викричали першу партію своїх аргументів, а для другої ще не зібралися з силами. Редактор бандерівської «Української трибуни», він вміщував у ній об'єктивні статті про Хвильового з такою невідкладичною самозрозумілістю, що ані один з них, які після його фізичної смерті зімкнули навколо бандерівської преси свої лави (і які, зрештою, ані до історії ОУН, ані до її справжніх позицій ніякого відношення не мають), просто не наважувався щось заперечувати. Велике мистецтво: рівним голосом вимовити кілька речень, викруглити кілька ваговитих абзаців — саме під час, коли опонент стоїть з роззявленим ротом, готуючися до відповіді, і закінчити саме в той час, коли роззявлений навпроти рот сам собою затуляється за браком аргументів.

Про Хвильового в одній із статтей збірки Глобенко пише так:

«...Хвильовий і його однодумці в літературних спорах особливу увагу присвячують великому ентузіастові європеїзації української літератури — Кулішеві.

А ставлення до чужого духу російської літератури, що зв'язок із нею відкидає Хвильовий? Це ж продовження традиції бозна якої старої...

Нарешті, месіянізм Хвильового і хвильовистів. Хто може заперечити зв'язок його висловлювань із думками кирило-методіївців, до яких належав Шевченко? Віра в те, що Україна очолить собою рух вільних народів і скаже світові своє, самостійне слово, відтоді є притаманна всім визначним діячам нашої літератури...» (ст. ст. 68—69; підкр. всюди авторові).

Зі сторони це читається як популярний пе-регляд духових здобутків письменника. Для тих, однак, хто знайомі з контекстом, в якому в нас стоїть випадок Хвильового, ясно, якого труду коштували Глобенкові ці аргументи і скільки особистої мужності ховають у собі ці формулювання.

Таких обтяжливих і, суттє речі, невдачних — якщо брати до уваги не абсолютне значення цих писань, а безпосередню реакцію середовища, — завдань Глобенко виконав силу-силенну. Укладена від Кошелівця й придана наприкінці книги бібліографія нараховує 23 окремі та вміщені в журналах праці плюс 14 газетних статей (з приспівкою «і багато ін.») популяризуючого характеру з прерізними темами. Крім того, упорядник зазначає в примітці (ст. 156), що публіковане у збірці це тільки частина писаної спадщини, рукописи, «які упорядник вважав більш-менш закінченими самим автором». Існує, отже, ще багато чернеток, необроблених праць, конспектів лекцій та доповідей тощо.

Популяризуючи Глобенка мало (або викривлено) знані речі, відрізнявся, однак, від класичних просвітіян тим, що виходив не з тези про «світло науки» взагалі, а з шляхетного бажання підвести читача — або слухача — до розуміння

специфіки предмету, тобто, в даному разі — до розуміння його літературної остаточності. У розгляд ідей, соціальних взаємин і подібного він уводив чисто літературознавчий матеріал тим самим врівноваженим голосом, тактовно й на перший погляд непомітно, та від того не менш упевнено й методично.

Про «Кавказ» (у статті про 1845 рік у Шевченковому житті) він пише так:

«Доводиться пошкодувати, що досі шевченко-знавці не дали нам належної стилевої аналізі цього твору, рядка за рядком, образу за образом, яка наочно представляла б не лише проникливість ідей, але й багатство засобів образних, ритмічних і т. д. ... І не тільки зміна ритмів, — а чого варта система переносів, еп'ємбемент, що дають інтонації людини, яка задихається від гніву.

І поряд досконалість евфонічна, звукопис, інструментування на сонорні, — н., м., р., що так відповідає гнівним, іронією й сарказмом насиченим інтонаціям» (ст. 43).

Речення про пістет Хильового до Куліша в наведеній вище цитаті так само не випадкове. Європейзація — це значить цивілізація нашої літератури, прищеплення її спільніх для всієї західної культури стилістичних засобів виразу, щоразова її модернізація. У статті про вплив Міцкевича на українську літературу Глобенко виразно заперечує народницьку пласкоту про «мандрівні мотиви» і заступає її літературознавчим формулюванням таких, наприклад, важливих речей, як іманентне становлення жанрів, зокрема — жанру баляди як однієї з притаманностей всеєвропейського романтизму:

«... Про вплив Міцкевича на формування літературного смаку Шевченка, про можливість запозичень окремих мотивів українські вчені писали й дискутували чимало... Пізніші дослідники справедливо вказували на спільність численних мотивів, наприклад, баляд у багатьох романтиків і застерігали від перебільшень. Сьогодні очевидно, що самі зіставлення окремих тем чи мотивів (що їх сьогодні так безоглядно тенденційно провадять в ССРР з явною шкодою для вивчення літератури) не розв'язують справу...» (ст. 142).

З тих самих позицій європейського контактування оцінює Глобенко й здобутки футуризму. Особисто прихильник, мовити б, поміркованих стилів, застерігаючися від того, що в діяльності «Нової генерації» та «Авангарду» він оцінює як «галасливе експериментаторство», він тим не менш відзначає, що обидві групи «своєю виразною орієнтацією на сучасне західне мистецтво відіграли певну позитивну роль в творенні модерної української літератури» (ст. 131).

Про західну літературу Глобенко говорить як свій про своє. Ані тіні того школлярського тону, за яким ховається просто неописаний комплекс неповноцінності, що, свою чергою, диктує нашому просвітнинові, так би сказати, нулевого ступеня такі ось — наводжу для зіставлення — рядки («Нові дні», ч. 109, лютий 1959): «... довіч-

но сяятимуть в історії світової культури імена Есхіла, Софокла, Шекспіра, Гете, Бальзака, Ібсена, Толстого, Достоєвського, Шевченка, Лесі Українки та інших титанів...»

Бог його знає навіть, як пояснити, в чому полягає анекдотичність цього нечуваного відкриття. Бо що ж тут, у суті речі, можна заперечити? А звісно, що «сяятимуть»...

Щоб дати, до речі, уявлення, якого пекельного кругу дегенерації сягла просвітніціна за наших днів, роблю ще одне побіжне зіставлення. 1816 року виставлювано в Києві «Гамлет» — одна з перших засвідчених шекспірівських вистав на Україні, здійснюваних польським ансамблем Зміловського. Афіша сповіщала, що «представлена буде с аглицкого на немецкий, а с того на польский переведенная, г-ном Шекспиром сочиненная любимая Великая Трагедия в 5-ти действиях под названием „Гамлет — наследный принц Датский”». А актор Протевський, на бенефіс якого річ грано, проклямував від себе:

«Почтенная публика! Автор, которого сочинение избрал я на свой бенефис, довольно вам известен по прекрасным мыслям своим, хорошем вкусе и великолепным интригам, сопровождающим его театральные труды. Нет Шакостперова сочинения, которое бы во всех европейских театрах с восторгом принято не было» (наведено у праці І. Ваніної «Шекспір на українській сцені», Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, Київ, 1958, ст. ст. 9—10).

Наївність розкішна, що й казати. Але як же приемно її пробачати, беручи до уваги одночасну безпомільну професійну хватку майстра своєї справи («великолепные интриги, сопровождающие его театральные труды»). Про яку ж, спита-ти б, «психо-соціальну еволюцію» може йтися, коли недоук, який її пропагує, не відчуває навіть того, що відчував півтори сотні років тому первісний популяризатор? У цьому бо й полягає — незалежна від будь-якої «еволюції» — різниця між партаем та фахівцем: перший, глухий до естетичних категорій, силкується наздоганити теревенями про «соціально-психічні недуги певних епох», ну і «сиянням», для другого ж сяяти може тільки конкретна мистецька форма, вхоплена в її об'ємній одноразовості.

Предметну науку тим, хто оперують папужачим повторюванням імен без жадного розуміння, що саме конкретно-мистецьке криє в собі кожне з них, можна знайти у збірці статей Глобенка на ст. 50, де автор викидає за борт принизливи для історії української літератури легенд, мовляв, Лесі Українка вдавалася до чужоземних мотивів з якихось утилітарних міркувань (дехто вбачає в цьому спосіб оминути цензуруні перешкоди!). У цитованих тут трьох абзацах з цієї сторінки читач має нагоду побачити, як по-свійському обходився Глобенко з чужими іменнями:

«Сьогодні, коли ми пережили модерністичні течії, пережили символізм і неокласицизм, коли не

викликає сумніву дальший ріст нашої літератури як літератури європейської, питання це здається анахронізмом.

Чому українець Шевченко написав поеми «Марія» і «Неофіти», а другий українець Франко — «Мойсей»? Чому німець Гете писав «Іфігенію» і «Тассо», а британець Байрон «Дон Жуана» або «Кайна»? Чому сучасник Лариси Косач російський поет-символіст Блок писав «Хрест і троянда», бельгійський модерніст Метерлінк «Пелеас і Мелісандра» або «Синю птицю», а британець Вайлд «Саломею»?

Очевидно, шукання Лесею Українкою образів і сюжетів у світовій скарбниці було доказом того, що наша література дозрівала, виходила остаточно за межі літератури провінціяльної.

Ми втратили людину з окресленим, спрямованим, ясним літературним характером. У ньому було все розмірено і доцільно: щоденна ущляхетніюча праця для культурної злоби дня і нікому не підвладна, крім самого себе, приватна пристрасть, ота зворушлива «фантазія», що її, як то кажуть, має кожен барон.

Особистим «гоббі» Глобенка була спеціальна літературознавча тема, що висловлюється в назві першої з вміщених у посмертній збірці статей: «Спадщина Київської Русі в літературі барокко» (ст. ст. 21—31). Дві опубліковані праці з цієї ділянки — про «Тератургіму» Атанасія Кальnofського у Збірнику «Української літературної газети» і про «Патерикон» Сильвестра Косова в Записках НТШ — являють зразки причетного до даної теми літературознавства і зразки літературознавства взагалі. Незакінченою залишилася праця про «Патерик», що мала бстати ніби третьою й завершувальною ланкою трилогії.

Крім того, відомо, що Глобенко підготував до друку велику антологію української поезії. Й, на жаль, досі не пощастило з'явитися і тим перепинити дорогу славнозвісному «дотичному потягненню» В. Державина, принадлежному до феноменів, про які словами фольклору говориться: бодай би їм на світ не вродитися. Я знайомий з характером Глобенкової антології, бо допомагав йому свого часу при зчитуванні текстів. Укладено її в абсолютній чистоті літературного наміру. І не тільки літературного.

Образ чесної літературно — і не тільки літературно — людини доповнюється у книзі словами промови проф. В. Кубійовича, виголошеної на засіданні НТШ в Парижі пам'яті Миколи Глобенка.

Книгу видано надзвичайно дбайливо. Відсоток друкарських помилок незначний, і вони не потворять тексту. Кидается в очі лише одна-єдина, на ст. 27, у реченні: «Випадок рятує переклад із «Декамерона», надрукований в «Киевской старине», повість про Манкреда, Гвіскарда і Сігізмунду». Згадану дієву особу звуть не «Манкред», а «Танкред» (перша новеля четвертого дня).

Dmitrij Tschischewskijs. DAS HEILIGE RUßLAND. Russische Geistesgeschichte I. 10.—17. Jahrhundert. Rowohls Deutsche Enzyklopädie. Rowohlt, Hamburg (1959). 176 S.

В одній статті одного автора, вміщений в «Українському самостійникові» (ч. 3—413, березень 1959), сказано таке: «...дехто з наших земляків на чужині явно сприяє русифікації нас в очах Заходу, коли пише, напр., різні «історії російської духовності X—XVII століть» чи ради матеріяльного заробітку виступає раз під російським, раз під українським іменем. Прикладів на це можна б навести доволі багато. І дивно тільки, що не всі ті, хто мав би берегти чистоту українського імені, зуміли перевести селекцію власних рядів, виключити з числа української спільноти людей, яким «общее отечество» є милішим від рідної батьківщини» (ст. 3).

Ідея чистки супроти тих, хто не відповідають партійній лінії, не становить виключну прерогативу режиму на нашій Батьківщині. Ці історії з «виключенням з числа української спільноти» не первина й на еміграції, і, висловлюючись речням автора, «прикладів на це можна б навести доволі багато», — хоча, щоправда, «приклади» тут у нас не мали загалом успіху, а, як правило, закінчувалися конфузом для чистів.

Слова в лапках у цитаті збігаються достатньо з поданими тут вище в бібліографічному описі. Прочитавши десь мимохідь на мюнхенському двірці, у вітрині книгарні заголовок книги і не прочитавши її саму, національно невгнучий автор подає, отже, думку виключити з української спільноти одного з найбільших сучасних українських учених.

Тим часом сталася подія чи не епохального значення. Український учений дістав вільну й повну можливість виступити в чужомовному виданні енциклопедичного типу і оповісти правду щодо питання, навколо якого накручено стільки неправди. Слово про легенду «святої Русі» надано, нарешті, не комусь із її різномастних сервірувальників, а дослідникові, неприналежному до російської духовності, наставленому (і здатному) говорити про предмет з нещадною об'єктивністю.

Що українці це не росіяни, німецький читач довідається з викладу Чижевського вже на другій сторінці вступу. Критикуючи розповсюджену на Заході ходячу фразу про «російську душу», автор робить такий висновок:

«...Усі спроби такого розгляду виявилися досі, на мій погляд, як цілковито свавільні мисленні побудови, з яких вирізняється радше душа самого автора відповідного твору про «російську душу», аніж ота невловна «російська душа».

До того ж для такої характеристики «російської душі» раз-у-раз уживано як підставу цілком гетерогенний матеріял: росіян різних часів та країв — і аж до «гаданих росіян», як от українці чи навіть поляки й фіни» (ст. 8).

Про окрему від великоросів історію українців та білорусів і про відмінність західної культури

викликає сумніву дальший ріст нашої літератури як літератури європейської, питання це здається аناхронізмом.

Чому українець Шевченко написав поеми «Марія» і «Неофіти», а другий українець Франко — «Мойсей»? Чому німець Гете писав «Іфігенію» і «Тассо», а британець Байрон «Дон Жуана» або «Каїна»? Чому сучасник Лариси Косач російський поет-символіст Блок писав «Хрест і троянда», бельгійський модерніст Метерлінк «Пелеас і Мелісанда» або «Синю птицю», а британець Вайлд «Саломею»?

Очевидно, шукання Лесею Українкою образів і сюжетів у світовій скарбниці було доказом того, що наша література дозрівала, виходила остаточно за межі літератури провінційальної.»

Ми втратили людину з окресленим, спрямованим, ясним літературним характером. У ньому було все розмірено і доцільно: щоденна ушляхетнююча праця для культурної злоби дня і нікому не підвладна, крім самого себе, приватна пристрасть, ота зворушилива «фантазія», що її, як то кажуть, має кожен барон.

Особистим «гоббі» Глобенка була спеціальна літературознавча тема, що висловлюється в назві першої з вміщених у посмертній збірці статтей: «Спадщина Київської Русі в літературі барокко» (ст. ст. 21—31). Дві опубліковані праці з цієї ділянки — про «Тератургіму» Атанасія Кальnofського у Збірнику «Української літературної газети» і про «Патерикон» Сильвестра Косова в Записках НТШ — являють зразки причетного до даної теми літературознавства і зразки літературознавства взагалі. Незакінченою залишилася праця про «Патерик», що мала б стати ніби третьою й завершувальною ланкою трилогії.

Крім того, відомо, що Глобенко підготував до друку велику антологію української поезії. Й, на жаль, досі не пощастило з'явитися і тим перепінити дорогу славнозвісному «дотичному потягненню» В. Державина, приналежному до феноменів, про які словами фольклору говориться: бодай би їм на світ не вродитися. Я знайомий з характером Глобенкової антології, бо допомагав йому свого часу при зчитуванні текстів. Укладено її в абсолютній чистоті літературного наміру. І не тільки літературного.

Образ чесної літературно — і не тільки літературно — людини доповнюється у книзі словами промови проф. В. Кубійовича, виголошеної на засіданні НТШ в Парижі пам'яті Миколи Глобенка.

Книгу видано надзвичайно дбайливо. Відсоток друкарських помилок незначний, і вони не потворять тексту. Кідається в очі лише одна-єдина, на ст. 27, у реченні: «Випадок рятує переклад із «Декамерона», надрукований в «Київській старині», повість про Манкреда, Гвіскарда і Cirízmунду». Згадану дієву особу звату не «Манкред», а «Танкред» (перша новеля четвертого дня).

Dmitrij Tschizewski. DAS HEILIGE RUßLAND
Russische Geistesgeschichte I. 10.—17. Jahrhundert.
Rowohlt'sche Enzyklopädie. Rowohlt, Hamburg
(1959). 176 S.

В одній статті одного автора, вміщений в «Українському самостійникові» (ч. 3—413, березень 1959), сказано таке: «...дехто з наших земляків на чужині явно сприяє русифікації нас в очах Заходу, коли пише, напр., різні «історії російської духовності X—XVII століть» чи ради матеріяльного заробітку виступає раз під російським, раз під українським іменем. Прикладів на це можна б навести доволі багато. І дивно тільки, що не всі ті, хто мав би берегти чистоту українського імені, зуміли перевести селекцію власних рядів, виключити з числа української спільноти людей, яким «общее отечество» є милішим від рідної батьківщини» (ст. 3).

Ідея чистки супроти тих, хто не відповідають партійній лінії, не становить виключну прерогативу режиму на нашій Батьківщині. Ці «історії з «виключенням» з числа української спільноти» не первина й на еміграції, і, висловлюючись реченнем автора, «прикладів на це можна б навести доволі багато», — хоча, щоправда, «приклади» тут у нас не мали загалом успіху, а, як правило, закінчувалися конфузом для чистів.

Слова в лапках у цитаті збігаються достатньо з поданими тут вище в бібліографічному описі. Прочитавши десь мимохідь на мюнхенському двірці, у вітрині книгарні заголовок книги і не прочитавши її саму, національно невгнутій автор подає, отже, думку виключити з української спільноти одного з найбільших сучасних українських учених.

Тим часом сталася подія чи не епохального значення. Український учений дістав вільну й повну можливість виступити в чужомовному виданні енциклопедичного типу і оповісти правду щодо питання, навколо якого накручено стільки неправди. Слово про легенду «святої Русі» надано, нарешті, не комусь із її різномастних сервірувальників, а дослідників, неприналежному до російської духовності, наставленому (і здатному) говорити про предмет з нещадною об'єктивністю.

Що українці це не росіяни, німецький читач довідується з викладу Чижевського вже на другій сторінці вступу. Критикуючи розповсюджену на Заході ходячу фразу про «російську душу», автор робить такий висновок:

«...Усі спроби такого розгляду виявилися досі, на мій погляд, як цілковито свавільні мисленні побудови, з яких вирізняється радше душа самого автора відповідного твору про «російську душу», аніж ота невловна «російська душа».

До того ж для такої характеристики «російської душі» раз-у-раз уживано як підставу цілком гетерогенний матеріал: росіян різних часів та країв — і аж до «гаданих росіян», як от українці чи навіть поляки й фіні» (ст. 8).

Про окрему від великоросів історію українців та білорусів і про відмінність західної культури

цих останніх, про її пізнішу формуючу ролю в духовій історії Москви стверджено:

«... українці та білоруси належать не тільки до іншої, литовсько-польської держави, але вони й духовно-історично (підкр. тут і всюди авт. — I. K.) відбивають цілком інакші процеси і саме в цій царині мають з великоросами ще менше спільнотного, ніж у мовній, етнографічній та політичній. У XVII сторіччі, щоправда, розпочинається сильний вплив українців та білорусів на культуру московської держави. Та велика криза XVII століття, як мені видається, істотою своєю виникла таки з власних московських передумов» (ст. 13).

Рішуче дистансуючися від советської історичної науки, яку позначено «або гіпертрофованім націоналізмом, або проголошеною як догма теорією 'клясової боротьби'» (ст. 12) і якої «тенденційні системи викладу, на жаль, інколи передають західне дослідництво» (тс), Чижевський переважно розкриває київську первооснову майбутньої української історії всупереч фальшивій «старшобратьській» теорії про беззастережне «спільне походження». З наступно цитованого абзацу можна прознати, як наш автор (який, до речі, орудує у своїй праці сліве непроглядною кількістю джерел) розглядає становлення української історії в її властивому духовому, політичному та географічному закресі, у зростанні, зокрема, християнської свідомості її носіїв, — від примітивного стану до дедальшого поглиблення, — яке зростання відбулося задовго до того, коли на історичне ігрище вийшла Москва:

«Коли 'руська земля' (під нею літопис на той час розуміє майже виключно південні князівства, Україну) відограс роль в політичних мотивуваннях, то її часто визначають також як християнську землю. Уявлення про якимсь робом відзначений християнський характер країни бракує ще цілковито: насамперед ще аж ніяк не існує формула 'святої Русі'. Проте, ті самі князі, які принаїдно укладають військові союзи з паганськими половцями, мотивують свої дії в такому дусі: 'за руську землю хочу потрудитися... дай нам, Боже, наші голови за християни й за руську землю положити і мученикам уподобитися'. Та — і це показово — подібним способом мотивується й дотримання миру: це робиться 'за руську землю, за християни', або 'хочемо руську землю не погубити і християнської крові не проливати'» (ст. 54; цитати з староукраїнських текстів, не мавши оригіналів під руками, мірою можливості стилістично реконструюю з наведених у Чижевського німецьких перекладів. — I. K.).

Безпосередньо за цим автор ілюструє уривками з літопису факт, якою духовно солідарною відчувала себе київська еліта з західнім лицарством, що під проводом Барбаросси заходжувалося визволяти гріб Господній від «агарян» (ст. 55).

Праця Чижевського, отже, являє собою духову історію Росії, з якої з усією виразністю вилучено властиві духові історії України та Білорусі.

Якщо трагедійний жанр може існувати поза діяльною емоції, то книга Чижевського являє

собою розгорнену трагедію з колізіями й катастрофами, неповторну трагедію, що в ній межеві ситуації добра й зла ще ніколи — аж по наш день — не розв'язувалися в чомусь, що було б бодай натяком на катарсис.

Як судьбоносну постаті в історії російського духу розглядає автор Йосифа Волоцького (або Волоколамського, 1439—1518):

«...Що якраз перемога напряму Йосифа Волоцького (про що зараз буде мова) призвела в наступних сторіччях до катастрофи, в цьому навряд чи можна сумніватися. Але наскрізь неправильно було б називати Йосифа «реакціонером» або «консерватором». Гаданий консерватор може насправді раз-у-раз бути сміливим новатором, і Йосиф Волоцький саме й був таким. Він витворив ідеологічне підложжя для теорії «службової держави» (служилое государство), яка аж досьогодні під різними найменуваннями (включно з «комунізмом») залишилася специфічно російською державною формою, що не надає індивідові жадної, хоч би й обмеженої сфери свободи. Коли йшлося про користь держави, засади християнського світогляду йшли в забуття. Усі люди, оскільки вони заявляли претенсію на індивідуальну свободу (або ж за відповідних обставин могли заявити), були з цієї точки погляду шкідливі державі чи то могли бути її шкідливі... Тож так російська історія стала — на протилежність до Гегелевого формулювання — «поступом у дусі несвободи». З короткими перервами цей розвиток справ тривав аж до нашої сучасності. Усі громадяни мають самі обов'язки і жадних прав (у всякому разі, жадних прав, що їх би гарантувала держава) — ця засада державницької концепції Івана Грозного міститься вже implicite у світогляді Йосифа. І він пропонує іменем Церкви допоміжну руку абсолютничій службовій державі, задум якої перебував натоді у фазі становлення» (ст. 92).

Разочу річ констатує при тому дослідник:

«...Негативні риси ідеології Йосифа бігом XVI століття його пізніші ревнителі підсилили ще більш. І дійшло до того, що 100 років по тому нарешті грецькі подорожні в Росії опинялися перед такою видозміною християнства, яка здавалась їм цілковито незрозумілою і походження якої вони були неспроможні злагнути» (ст. 93).

Поготів Західня Європа:

«Усе це появляє нам Йосифа як спричинника ритуального християнства, яке в XVI та XVII століттях великим дивом дивувало мандрівників у Москві, — також і греко-православних, — і збуджувало на Захід пітання (обговорюване й у докторських дисертаціях): „Чи московіти — християни?”» (ст. 89).

Вимовне свідчення залежності офіційного московського православ'я від політичної влади, його нетolerантної сутності, яка породжувала рафіновані поліційні методи боротьби з «еретиками», знаходимо в такій цитаті:

«...Убити еретика називалося — 'освятити руки' (!). Йосиф бажає навіть для розкяяних ере-

тиків того самого покарання, бо він не вірить у можливість їхнього виправлення і гадає, мовляв, неможливо встановити, чи каєття шире. Що при тому виникає можливість помилково страчувати невинних, здається йому не так уже й поганим, бо покараний невинний лише від того виграє, оскільки 'справедливому, який невинно постраждав, забезпечену нагороду Царства Небесного'. До впертих еретиків треба підходити з 'божественно-мудрими хитрощами'. Щоб спізнати їхні погляди, Йосиф уважає дозволеними всі засоби. Щоб завоювати їхнє довір'я, дозволено вдавати з себе їхніх однодумців — ранній теоретик пізніших російських поліційних методів! — З цього роду поглядами тісно в'язеться Йосифове високе оцінювання світської влади. Якщо православ'я потребує оборони за допомогою насильства, то треба звертатися до світських зверхників. Вони повинні бути Церкви союзниками та захисниками. І в цьому напрямі Йосиф розвиває свою політичну теорію» (ст. ст. 89—90).

Ці й подібні, неймовірні для нормальної духовності речі діють на читача так сильно саме тому, що праця Чижевського не виріб пропаганди, а підсумок детальних наукових дослідів. Трагедія великоросів як народу, обплутаного подвійною тиранією — світською та офіційно-духовною, — відтінюється ще об'ємніше, коли автор противставляє цим негативним явищам властиві духові вияви народного життя.

Як одна з найсвітліших постатей великоруської духовної історії виступає в книзі Нил Сорський (1433—1508), ідеолог відлюдництва, безсрібник, безвласник, великий антагоніст Йосифа Волоцького, зокрема — на синоді 1503. Він повставав проти того, щоб монастири володіли земельними маєтками й селянами, а вимагав, щоб «ченци у скитах жили і працею своїх рук прокормлювалися» (ст. 81).

Головна ідея Нилова, що знаменує збережені від нього писання, — ідея «внутрішнього життя». Є щось, що, попри всі національні й психологічні відміни, споріднє його з Франциском Ассізьким, — звичайно, не у практичній діяльності цього останнього, а у внутрішній світоглядовій наставі. Цікаво при тому, що, як сповіщає Чижевський, Нил «не дістав жадної легенди святого, і його загальне віщанування як святого здійснилося без офіційної канонізації» (ст. 81).

Наукова безсторонність автора неспроможна приховати його симпатію до цієї особистості, і симпатія передається й читачеві. Але саме наукова безсторонність диктує йому й пессимістичний висновок щодо цієї чергової драми російства — в таких двох важливих абзацах:

«Залишається ще відповісти на питання, чи можна було б сподіватися, власне (як, здається, гадають деякі історики, насамперед історики Церкви), від перемоги напрямку Нила Сорського рятунку Росії з кризи та катастроф наступних сторіч. Як і всі судження про те, 'що було б, якби...', також і цей розгляд не може привести до певного висліду. Але занадто оптимістичний присуд історичним можливостям, що їх дістав би за

сприятливих обставин Нилів напрям, — спірний. Ідеологія Нила — ідеологія аскета, який, звичайно, був готовий поліпшувати справи 'світу' своїми порадами. Проте, в загальному, боротьба його «школи» була спрямована на те, щоб сферу, яка для Нила становила єдину варту уваги сферу дійсності, релігійну, ізоловати від світу ще більш, ніж уже було від нього відділено оточення Нилове — тиша скитів. Не можна позбутися враження, що Нилові школі первісно були досить байдужі навіть питання церковної політики і що Нил та його учні виступили з своїми церковно-політичними пропозиціями й вимогами щойно тоді, коли 'світ' почав порушувати тишу їхніх скитів — не останньою мірою тим, що їм роблено багаті подарунки і гадані 'добродійства', що загрожувало вплутувати ченців у 'діла світу цього'.

Так або так, пізніші прихильники Нила та його напряму в XVI сторіччі були чи не єдині люди, які поважно намагалися в будь-якій формі чинити спротив молохові московської держави, що дедалі набирає сили, — звичайно, марно, тому що їхня ідеологія не була жадним універсальним світоглядом, лише теорією чернечого 'внутрішнього діяння', 'духової боротьби' відлюдників» (ст. 94).

Цього, самозрозуміло, не вистачало, — не вистачало для позитивного будівництва земного устрою. Великоруський життєвий уклад витворив тип «отшельника» — молільника за грехи світу (і як об'єктивний здобуток це не може бути переочено в історії людського духу), тип «юродивого» правдомовця, нарешті — тип «страстотерпця», непротивленця, пасивного мученика. Але з надр цього духу не з'явився духовий реформатор, активний «устроїтель» Царства Божого на землі. Право на активність було відступлено світським тиранам — «мучителям».

Винятково справедлива концепція Чижевського супроти духової історії великоруського народу виступає особливо яскраво тоді, коли автор торкається однієї з найстрашніших російських епох: царювання Івана Грозного. На сторінці 99 він робить вразливу примітку, яка, з одного боку, протестує проти намагань з боку апологетів московізму виправдати чин цього нелюда, з другого ж — проти утотожнювання «слова и дела государева» з історичними властивостями й прагненнями народу. Наводжу примітку повнотою:

«Новіші спроби „віправдати“ діяльність царя Івана не можуть обманути нас щодо аморального характеру його терористичного правління: ми маємо докладні описи не тільки від ворогів царя, а й від двох його (чужинецьких) співдіячів. Деякі німецькі дослідники роблять під цю пору спроби зм'якшити навіть його цілковито заслужене ім'я «der Schreckliche»: воно витлумачується як «суворий» (в одній російській анекдоті він називається навіть «добрим» — я вважав би це за цінну вказівку для звеличальників царя). Я вживав ім'я «der Schreckliche», тому що воно з старим традиційним визначенням. Поза тим, можна все ж таки сподіватися, що сучасники

царя судили про його моральні властивості відповідно. Якщо гадати, що російський народ вважав такого царя за всього лише «суворого» во-лодаря, то це значить, на мій погляд, відмовляти цьому народові найпростіших моральних та людських властивостей.»

Я волів таку широку цитацію книги Чижевського в її вирішальних формулюваннях — замість звичайного їх рецензентського переказу — для того, щоб у читачів, які чомусь не змогли б книгу придбати й прочитати (вона, зрештою, коштує всього 1 німецьку марку 90 пфенігів), не залишилось ані тіні сумніву щодо її настави й характеру. Під кутом головної «трагічної проєнії» — московського абсолютизму, в якому Церква відогравала ролю слухняного знаряддя, — автор розглядає так само й далі події духової історії Росії, зокрема зіткнення ідеологій за часів «Смути» і велику драму «Розколу» XVII століття. Одночасно з усією увагою характеризовано поодинокі спроби спротиву абсолютизму з позицій духової свободи (Васіян Патрикесев, Максим Грек, митрополит-мученик Філіп, відомий дипломат Федір Карпов, князь Андрей Курбський та інші).

Закінчується ця перша частина короткою характеристикою початків «західництва» за перших Романових, де, серед культурних міроприємств, відзначено, зокрема, заснування першого театру — діло німецького пастора Грегорі, білоруса Симеона Полоцького та українця Чижинського (ст. 142).

У додатку подано дібрани джерельні тексти в перекладі, серед них — відомості з житія св. Тєодосія про його виступи проти несправедливих учинків князя Святослава (ст. ст. 144—145), виступи, які так контрастують із тим поглядом на ролю духового провідництва в державі, що його прийняла Москва і що викладається в наведених далі фрагментах з листа Івана Грозного до Курбського (ст. 148).

«Енциклопедичне гасло» (ст. ст. 154—157; це — традиція всіх видань «Ровольтової німецької енциклопедії»), укладене від самого автора, стисло підбиває підсумок суті проблеми та способові її викладу. По тому слідують короткі відомості про автора з перерахуванням головних його друкованих праць (українською, німецькою, англійською та словацькою мовами), широкий показник літератури предмету та іменно-речовий реєстр.

Повертаючись до «заковики», з якої почато цей огляд. Існує конфлікт. Він існує вже роками — протягом півтора десятиріччя: з одного боку неміренно менша кількісно група людей, які спроможні свідчити духову Україну в її наймодерніших виявах, з другого боку — великі гурти партійно заприсяжених, які здатні появляти лише тоненькі смужки сучасної української діяльності. В руках цих останніх засоби й преса, і в ділянці, зокрема, розв'язки «російського питання» вони здебільшого роблять так: вишиковують на своїх редакційних столах олив'яних солдатиків,

на кожному з яких привішано напис «пошехонець», і, самозрозуміло, перемагають їх з такою ж приблизно легкістю, з якою незмінно перемагає «блюк комуністів та безпартійних» на кожних советських «виборах».

Що за успіх у світі має такого роду боротьба з «москалями», здогадатися не важко. Мінус її вже хоча б у тому, що, зо свого боку, найзапекліший російський імперіаліст ніколи не вживе слово «хохол», бо знає, що це його скомпромітус. Логікою речей, отже, в тих випадках, коли на міжнародній трибуні має змогу виступити хтось, хто викладає російську проблему не мітингово, а ерудитно, то ті, хто цього не вміють, повинні б поступитися в тінь, мовчати там і в пошані при тому тремтіти. І саме так роблять у спільнотах, де пошана до своєї інтелігенції становить провідну національну чесноту. У нас ця чеснота перебуває хібащо в зародку.

Що робити кваліфікованій меншості в цьому конфлікті? Аж нічого. Робити своє. Робити для нації, — а нація це щось значно більше, ніж нинішній, зокрема нинішньо-партийний день.

З важливих завдань української росієлогії у світі. Було б, наприклад, надзвичайно корисно комусь із наших літературознавців сприяти виходові у світ видання Пастернакових поезій в іншомовних перекладах і з відповідним коментарем. Пастернака на Заході знають як сенсацію, але як поета — не знають. Треба показати його як великого поета, треба чітко протиставити його тим явищам третього й четвертого гатунку, за допомогою яких роблять російську моду на Заході, і треба, одночасно, дати зрозуміти, що російська мова це тільки одна з великих культурних мов комплексу, який сьогодні носить назву Советського Союзу. Виконання цього завдання годі сподіватися від росіян та русофілів. Його можуть виконати тільки українці, які знаються на справі.

Або таке. Від Ю. Шереха я чув свого часу думку, що український мовознавець конче повинен уклсти історію російської мови. Сьогодні це завдання видається мені актуальним більш ніж будь-коли. І чому б, справді, не виконати його самому тому, хто його зформулював, — замість отак довго плутати інших і самого себе на не-властивому для нього полі літературної критики і, наштовхнувшись на остаточні труднощі з мовною літературою, так безславно зійти з цього поля?

Василь Барка. ОКЕАН. «Слово», Нью-Йорк, 1959. Стор. 240.

Факт, що особливого спротиву середовища знає просування нашої справжньої поезії, надає конфронтациі, про яку мовлено в попередньому огляді, ще й специфічного дофарбування на тему «поет і чернь».

Барка — один з найбільших наших поетів, один з найбільших поетів сучасності взагалі. Відповідно до цього становить ваговиту кількість і число тих, хто його творчість «не приймають». У цьому числі, помимо тих, що являють собою

конечний за всіх таких випадків прошарок «поетических рвачей и выжиг», великий відсоток припадає на рахунок факту, що наша нація — в усякому разі, сьогодні — не належить до тих, за якими визнано звання літературних.

Тим то це майже аксіома: що більший український поет, то більше в нього ворогів, — і тим різноманітніші ці вороги. Майже математичне рівняння: велич поета Барки вимірюється різноманітністю походження його ворогів і різноманітністю ґрунтів ненависті до нього.

Поговорімо ж спершу про ненависть, про озлоблення.

Сам Барка, щоправда, твердить таке (Жайворонкові джерела. Есей. Об'єднання українських письменників «Слово», Нью-Йорк, 1956. Ст. 10):

«Найбільшої хоробрості вимагає прощення. Так: щиро простити образу в стані озлоблення, вимагає героїзму... Щоб зрозуміти: прощення — найтяжчий іспит хоробрости.»

Але, поперше, непротивленство належить не до поезії Барчиної, а до його позапоетичної легенди, про яку буде мова зараз тут нижче. А, подруге, — у мене власні погляди на взаємини між злочином та прощенням. Прощати можна не нижче, як на поверсі безсмертної душі. Поки ж мова про земні діла, потрібен спротив, і то прямо пропорційний до злочинів. Охоче переймаю на себе те, що для Барки становить труднощ, і виставляю на загальне посміховисько злочинця проти поезії, якому, — як і всім іншим цього роду, — не прощу ніколи й ні за яких обставин.

В. Чапленко виступив проти поезії Барки в «Нових днях» (число за листопад 1958). Це не перший виступ В. Чапленка проти поезії Барки. Ale це найвиразніший його виступ.

Автор статті це український одросток сліпоги кишкі всеросійського «реалізму». Залізним велінням цієї школи є: не відрізняти поетичне від «громадського». Автор дуже точно слідує велінню. Як і водиться, цитуючи Барчину поезію, він поспішає ствердити, що її не розуміє, а тоді ще більш поспішає перейти до речей, для нього ніби зрозуміліших: теми й подібного.

А в ділянці теми В. Чапленкові не подобається насамперед те, що Барка застосовує релігійні мотиви. «Крикливством» називає він це. Крім того, йому не подобається, що Барку дехто називає «пророком». Нації потрібні не пророки, а технічна інтелігенція, — твердить він. А вже зовсім йому не подобається, що Барка (в одній статті) говорив про поетичні висоти Біблії. За тезою В. Чапленка, вони, поетичні висоти Біблії, не існують, бо їх перекрошила вже давньогрецька поезія.

І аргумент до цього такий (і це, власне кажучи, кульмінаційний пункт В. Чапленкової статті, який міститься на ст. 25 згаданого числа журнала):

«І це зрозуміло: Біблію написано раніше, звідси й більша примітивність її текстів».

Зразок того, як мамутова белінщина виродніє по своїх провінційних калюжах. Учення про ав-

томатичний прогрес сягає останньої стадії прогресивного паралічу. Я цитую це місце з неописаною приемністю, і робитиму це ще багато разів на моєму житті. Так, як і певні клясичні місця з В. Сварога, В. Чапленкового трабанта на спільному полі ненависті до поезії.

У випадку Барки любов до поезії це насамперед — здатність дати собі раду з отим «пророком». Коли, до речі, я особисто й говорив про пророчі первні у творчості Барки, то говорив про них незмінно в іронічному пляні. Людині, яка не розуміється на основі основ поезії, на стилі, це може видатися (і видається) кепкуванням. Але кепкування тут немає жадного. Річ проста й ясна сама з себе. Поет пророком бути може, і такі поети конечні в кожному літературному процесі, лише з єдиною умовою: з дотриманням єдності стилю.

Для дозрілих людей це зрозуміло. На короткий час між періодом, коли белінщина природно подихала, та періодом, коли большевизм її штучно гальванізував, група мистців, переважно неросійської духовості, спромоглася зробити російську націю, — принаймні в її інтелектуальних вершинних верствах, — нацією літературною. І тоді ніхто не сумнівався з того приводу, що Мейерхольд називає себе «доктором Дапертутто», не мавши докторського диплому.

Ми, — нація, що її навіть на такий короткий термін ніхто ще не зробив літературною, — висуваємо серйозні застереження, коли мова про надання Барці права називатися пророком.

Тут, власне, місце кільком словам про легенду Барки. Він знайшов свій спосіб зачісуватися, причому болюче пильно стежив, щоб волосся, попри регулярні двотижневі стриження, ані на міліметр не коротшало супроти прийнятої норми. Можна було обстригти значно нижче. Стрижії розрізняють усілякі висоти, включно з «нумером першим» і «нулевим» (цією «нулевкою» стригся, до речі, Маяковський). Стригшися нижче, можна було б і життю кар'єру зробити значно простіше.

Барка «волів, однак, життєвий шлях мірою можливості собі ускладнити. Він носив (і носить) сливе неможливо кошлате волосся.

Крім того, він спромігся причастити своїм очам спеціальний бліск. Цього досягають величими вправами. Історія їх либо та така ж само повчальна, як у кожного факіра.

Я спостерігав зблизька дію цього близкучого погляду. Було це при переході влади в Тюрингії навесні 1945. Масово грабовано винні льохи. В одному притулку для втікачів Барка стояв, притуливши плечима до стіни. Проти нього, теж притуливши плечима до стіни, стояло двоє дівчат. Вони так само не уникнули спокуси, і одна з них, тримаючи відкриту пляшку десь між губами та підборіддям, говорила голосно через коридор:

— Ви поєт? Ax! Справді, поєт!

У Барки до гудзика на пальті була прив'язана вірвекою книжка (це була або Біблія, або «Кобзар»). Якби Барка почав залицятися до дівчат,

сцена обернулася б на дешевину. Але несусвітений вигляд справжньому поетові потрібен не для особистих цілей. Поет створює собі легенду виключно для того, щоб привернути увагу до своїх творів, а твори його — це колективна власність.

Барка не рушився з місця. Він підпирає плечи стіну і осміхався. «Осміхався» — не помилка. Я не пишу в цьому випадкові «усміхався».

Намагатися розшифрувати творчість через «особисті властивості» — ну так, це є шлях у критиці тих, хто не сягають навіть так званої другої сигнальної системи, а йдуть лише по першій лінії собачих рефлексів за Павловим. Можна бути дуже лихою людиною, сварливою, заздрісною, несправедливою, — і написати книгу, виповнену гуманних ідей. Може бути й навпаки. «Реаліст» цієї істини не розуміє, він — як от В. Чапленко — описує пригоди з власного безславного життя, тобто продукує антимистецькі твори. Ухили Барчині від мистецького, самозрозуміло, ніколи не мали місця на цьому нулевому, ще передмистецькому ступені. Коли він бував переступником, то все ж таки як у складніших періодах.

Мені доводилося чути свого часу думку, мовляв, письменникові неможливо витворити персонаж, який би був розумніший за нього самого. Ця думка походила не з чапленківських кіл, але й вона принципово антиестетична. Про «розум», звичайно, говорити трудно, про «персонаж» говорити не обов'язково (бо мова може бути й про чисту поезію, де немася ніяких персонажів, крім семантики, евфонії, ритму й композиції), — проте слід і варт і конче говорити про різні ступені яскравості: особистості приватної, особистості для публіки і, нарешті, особистості витвореного, тобто того, що пішло в обіг без додатку портрета й біографії.

Можуть бути винятки, але, на мою думку, як правило — ступінь яскравости посилюється саме в цьому порядкові чергування. Так, отже, особистість приватна виключається. Чи ж, дійсно, читавши «Історію Карла XII», можна з неї вчитати, що автор, писавши її, ставив ноги в холодну воду, або чи можна вичути з «Історії Тридцятирічної війни», як під час її писання у шуфляді в автора пахло (зумисне!) гнилими яблуками? Це, отже, виключається.

Дозволяється взаємити з написаним ту особистість, яку поет виставляє напоказ для популяризації написаного. Дозволяється, тобто — у конкретному випадкові Барки, — назнаменовувати семантику і навіть ритм «пророчими» рисами. Нагадаю лише ще раз, що конечною умовою при тому є єдність стилю. Технічно це означає, що в кожному такому разі особисту легенду треба поспішно домальовувати до рівня написаного. Во написане, як правило, це найсильніший щабель.

Плачі у Шевченкових творах по-мистецькому автентичні, і їм не поступаються поетові сльози «в житті», тобто — у витвореній та збережений легенді. «Вию свою» перебуває в повній гармо-

нії з тим, що занотовано в «Журналі», листах і свідченнях очевидців. Лінію особистої легенди вирівняно на лінію писаної творчості, і тому перша має також якість автентичного. «Сльози» були могутнім пізнавальним знаком літературної епохи, за допомогою якого діячі її взасмілися, витворюючи новий стиль. Це стало абсолютно ясно тепер, після публікації книги Павла Зайцева, де факти «сліз» зібрано у величезній кількості (хоч, на жаль, їх там не пояснено з літературо-зnavчого погляду).

Якщо я колись протестував проти чогось у творчості Барки, то тільки проти того, що він часом любить робити навпаки: витворене рівняти на ганджі особистої легенди. Такий приклад з його збірки, що вийшла у проміжку часу між «Вілим світом» та «Океаном» («Псалом голубиного поля». Поезії. «Слово», Нью-Йорк, 1958. Стор. 5):

Скарга хмарить:
— о! хан Йосиф, голод хан,
зернину взяв з очей,
і кров, як колосок, тече.

Це не чистий стоп, це — вдавання. Воно може й личити якоюсь мірою до усної промови, бо, зрештою, уявлення про українського пророка таки справді ще й досі пов'язується з уявленням про «народність» саме цього роду. Але уявлення про українського поета давно вже переросло ці межі, при тому ж — не останньою мірою завдяки поетичній творчості самого Барки. Отакий тон являє свого роду автокомпенсацію для теперішнього Тичини, бо жадних інших шляхів для нього більш не існує. Барка ж оперує з цим добровільно, — і про це доводиться шкодувати.

Барці можна закинути ще один момент, — хоч він далеко не такий суттєвий. У заключному вірші щойно цитованої збірки є таке (ст. 32):

— і пчілка на межі читас
квітчастий часослов.

На ст. 22:

— птахи в вікні веселок
пісні з огнів прядуть —

Маємо справу з самопереспівами: в першому випадкові славетного «грім на хмарі Біблію читає» (з «Білого світу»), в другому — не менш славетного «де птиці промені прядуть» (вірш «Сон» з «Океану», відомий з попередніх публікацій). У «Псалмі голубиного поля» таких варіантів сила-силенна, і вся збірка являє собою неначе зведення чернеток до поезій, що за різних часів увійшли потім у різноманітні «чистові» цикли.

Такі речі дозволенні, їх робили й дуже видатні поети. Думаю, однак, що для Барки воно — не в його стилі.

Що таке стиль Барки?

Увійдімо в нього ще раз через проблему «черні», — через інший, істотно споріднений приклад. Відомо, що під цю пору на нашій Батьківщині триває полеміка українських літераторів проти тверджень російського письменника Віктора Некрасова, які він висловив з приводу посмертного Довженкового фільму «Поема про море». Речей

там, звичайно, не називають своїми йменнями, проте суттю тут ідеться про відвічний спір українського барокко з російським реалізмом, про «разговор Великороссии с Малороссиею». З відважними думками про стиль Довженка виступив Ігор Белза, один з найцікавіших сучасних українських композиторів, піддаваний неодноразовим нападам. Ось цитата з його статті в київській «Літературній газеті» (число 3 4. серпня ц. р.):

«... Був перегляд „Арсеналу” в Київському Будинку вчених на Пушкінській вулиці. Довженко сидів недалеко від мене, а я грав, перетворившись, як несхвально висловився один з моїх колег по консераторії, на „тапера”. А потім режисерові стали задавати питання. І один з професорів, дуже вдоволений собою (впіймав голубчика!), запитав: „Як же це у вас виходить, Олександре Петровичу?.. Вбили людину десь на фронті, негайно повезли кудись далеко, а там уже й могилка готова, і мати чекас, — а звідки ж вона знала, що покійника везуть? Радіо в неї чи що десь було підпільне?..”

Довженко не звернув уваги на ущипливу іронію. Він підвівся, помовчав трохи, а потім повільно відповів:

— Кожна мати все життя стоїть над відкритою могилою свого сина...

Дужетихо зробилося в залі Будинку вчених...

Друга цитата:

«— Після первого залпу деякі з нихпадають, але за їхніми спинами з'являються інші люди — і по них стріляють, і вони падають, а перед катами стоять вже не десятки, а сотні. „І звідки вони беруться?” — напевнене, спітав би професор, який задавав Довженкові в Будинку вчених підступне запитання про могилу, вириту для бійця. „І чи реалізм це?” — питали деякі критики, які не збагнули переможної правди в описі цього образу — » (розр. авт. I. K.).

Від себе: «реалізм» цих професорів уже навіть і не російського кшталту, який будьщобудь усе таки щось умів. Чапленки й Свароги — явище наднаціональне. І ця космічна половина, цей вселенський бур'ян — потрібні. Вони надзвичайно полегшують шлях до розрізняння мистецького й немистецького...

Поставивши під сумнів Барчине право на самопереспів, тим не менш дозволю собі самоцитату. Я був певною мірою очевидцем становлення «Океану», який народжувався спершу як «Троїяндний роман» і в цій невеличкій першій частині й був насамперед опублікований окремим виданням. Десять років тому я писав про це («Українські вісті» з 29. 12. 1949):

«— На моїх очах віdbувається це чудо творення, свідків якого ой як же ж небагато було в історії роду людського. На моїх очах — і в моїх вухах, ба навіть у моєму чутті нюху — слова пружжаться, вибухають і розkvітають, слово народжується в слові і розгортається в слово: „крізь крин — мов крилас — вечір — світанок: корабель крізь крин —”. Або в цьому наскрізь сюрреалістичному образі: „і човен спомину з вес-

лом зеленим — постаттю, що в сонця снах, — над ними голубиним голбеленом — поголубила далина”.

Я зачарований. Зникла всяка небезпека імітації під думи з її підкresлено діеслівним нагнітанням рим. Рима стала добірна, вишукана, шляхетна. Від фольклору залишився тільки самий гострий запах, але це вже запах прекрасної штучності, як запах неприродної квітки в вироблених пахощах „Камелія” —»

Стаття моя тодішня називалась: «Гостина в печерників». Ішлося про тих нечисленних, яким написано сидіти в келії ї шукати філософічний камінь слова, звуку та барви.

«Океан» виріс у величезну будову петраркічного виміру. Тепер ось, по десятюх роках, він вийшов у світ повнотою і став набутком нашої культури. Йому будуть присвячені коментарі й аналітичні праці великих поколінь критиків. Що робити в тому випадкові, коли для такої аналітичної праці у книжковому огляді немає місця? Просто: вибрати цитату й проклямувати її як догму. Ось така цитата (ст. 178) — як догма української модерної поезії:

Розбризкан! мов сніжна кров мережку зриває, в леви переливши,
і співом доженуть необережну схильовану і долю, близчі.

І смуток кружений, без хвиль надії обвалиться в грозу димучу,
де все ясмини, де гілки недільні;
мос прощання, ждати мушу...

Барка, як і Довженко, має також завжди напоготові своєї імпровізації, коли його запитують, «чому це так» в його віршах. Дещо з цих пояснень я чув на власні вуха, і вони мене більш або менш смішили, — тобто, не вони самі, а вираз обличчя тих, хто їх вислуховував. Здебільшого це справді імпровізації, винаходжувані ad hoc. Лише зрідка пояснення укладається як щось, наче підпис під малюнком Павла Клее, де словесне речення стає доповнюючим елементом композиції.

Так чи так, заздалегідь приємно думати про те, як «ловитимуть голубчика» на синтаксі «і співом доженуть необережну схильовану і долю, близчі» — та й думатимуть, що вони розумніші за поезію Барки.

Українська книга, яку оформив мистець Яків Гніздовський, становить факт доброго тону і належить до явищ великосвітських. Видання «Океану», отже, з великосвітського погляду послідовне до кінця.

Ірина Шуварська - Шумилович. СПІВУЧЕ СВІТЛО. Поезії. Видання уможливили М. і С. Чорні, Нью-Йорк, 1959. Стор 64.

У великих поетів, — це майже непорушне правило, — не бувас школи. Бувас, що великого поета наслідують, і тоді — це майже непорушне правило — чим більше наслідувачів, тим трудніше вже дістатися до самого поета.

Думаю, що не помилюсь, коли назву, — як од-

ну з головних причин нашої нелітературності, — майже сторічне існування в нас «шевченківської школи», яка навколо самого Шевченка встигла нагромадити стільки непорозумінь, що потрібні тепер цілі шереги літературознавчих екскаваторів, щоб до нього пробитися.

Та ось трапляються й винятки. Барка дістав поетичного послідовника, який стартував чистісінко у ним здобутому, а в той же час появив претенсії стати самостійною паростю.

Теоретично це річ, звичайно, цілком можлива. Потрібні, однаке, такі подвиги мистецького сумління, рецепту для яких немас і, либо, і не може бути. Пригадаймо, як важко йшла (і, здається, так до кінця й не повелася) поетична кар'єра Павла Антокольського, дуже точного наслідувача Пастернака. І усвідоммо ще — з іншої мистецької ділянки, — що кіноакторка Джульєтта Мазіна це справді Чарлі Чаплін у спідниці, те ж, що вона, водночас, є новим явищем, пояснюються звичайно терміном «незвідані глибини індівідуального», — терміном, який я тепер боюся вживати, бо з часом навчився смертельно боятися пласкот. Цитата з поетки, яка дебютує, де Барчина тінь прознається без спеціальних оптичних причандалів (ст. 57):

Димочок з орхідей, —
бесмертного потліє іскра
у келихах, де з'явою святе, — і творить
себе з повітря, вірою; надхненне
сіяниме, і світ — зелена баня.

Можна тільки уявити собі, що коштувало авторці видобування цих (і ще багатьох у цьому роді) рядків з тим, щоб вони не ставали підробкою. Вони, звичайно, — не підробка. Доброякінний у них не тільки матеріал, а й спосіб його опрацювання. А факт, що дебютантка почала відразу з такої близької відстані від небезпеки, факт, що вона вийшла не з того, з чого виходили ще донедавна українські поетичні дебютанти на еміграції (і з чого вдома вони виходять і досі), а з засвісння речей, найвищою мірою ризикованих, — дозволяє поставити її в лаву будь-що-будь — нечисленних — сміливих.

Про «фору», що її дають певні стилі супротивних інших, буде дещо докладніше далі ходом цього огляду.

Рядки, де слідне змагання йти не в річищі впливу, а щонайменше поруч з ним (ст. 24):

Весела музика — танцюєм;
відбилось сонце в стоплених снігах
і щастя бризнуло тобі на вії,
враз колоски ув'язнені відкрились —
на мене очка задивились дорогі.

А в наступному вірші, який я процитую тут повнотою (ст. 31), попри всі зовнішні подібності, виступає, думаеться, все таки нова якість:

Я готовати поможу тобі, дитино,
прийняття
для Господа-Спасителя. Покиньмо
турботи про засіяні сади;
від прощі принесемо, як тоді,
і де під липами скорився гамір:

ти говіла вперше. Крок,
і світло свічочки святої:
Він з речення до тебе — починає.
Відновилась,
і вишивкою скатерка стара,
крізь бруньку біла.

Тема — річ, яка, з огляду на той же самий добрий тон, перебував поза ділянкою порад поетові. Ale коли поет з власної волі вдається до таких істотних поетичних тем, як релігійний гимн або сіль про материнство, — треба бути йому вдячним з усього серця.

Висновок міг би бути покищо такий. Поетичний процес, становлення стилевідчуття не може обйтися без епігонади. Наслідувачі й популяризатори це щоденний цемент поезії, це її кожноденна кухня, в якій знаються на рецептах нормальногопоживання. Якщо епігони виплощують величного поета, з ними треба боротись. Якщо вони його засвоюють уміло і так само вміло дають засвоїти ширшим колам читачів, їм треба бажати успіху. Ale якщо серед них з'являється людина більш, ніж талановита, людина, здатна перерости вплив і, не пориваючи з джерелом, усе таки спромогтися на власну поетичну «хату через сіні», — таку людину повинно негайно ж оглушити побажанням доброї путі.

Є всі підстави гадати, що випадок Шуварської-Шумилович — третій з перелічених. Обов'язок критиків супроти неї — не давати їй далі ні в чому спокою.

Обкладинку до книги зробив помітний мальяр Любомир Кузьма. Він зробив її далеко не на ввесь вимір свого хисту. Обкладинка ілюстративна, бодай і йдеться тут про ілюстративність «абстрактну».

Здається, що й назва збірки ілюстративна. Поетичних сил авторки, поза всяким сумнівом, вистачило б на заголовок, більш «учуднений».

Леонід Полтава. РИМСЬКІ СОНЕТИ. Видавництво «Українські вісті», Новий Ульм, 1958. Стор. 31.

«— Наважимось сказати, що сонет для української поезії форма чужа, бо чужа нашій духовості.»

Такі слова містилися в одній рецензії на працю Ів. Кошелівця «Нариси з теорії літератури». Рецензію вмістили «Нові дні» в числі за травень 1954. Цитоване речення припадає на сторінку 26. Автором рецензії, отже й цих слів, був... Леонід Полтава.

Незрозуміло, через віщо ці слова не поставлено епіграфом до «Римських сонетів».

Та ще не вірилось. Ще умирав юнак,
У битві скошений. От віру б захололу
Збудити чимсь! Якийсь подати б знак!
— це справді чуже українській духовості. Воно чуже з тієї простої причини, що українська поетична духовість в її класичних виявах усе таки розрізняє між шестистоповим та п'ятистоповим ямбами.

Іспус думка, мовляв, техніка ще не вирішує справу поетичності. Зрештою й сам Л. Полтава

заявив (у тій же статті в «Нових днях»), що «форма грає другорядну ролю», і ілюстрував заяву, навівши «такі зміни форми однієї стрічки»:

1. Обертались морів велетенські жорна.
2. Моря обертались, як жорна.
3. Як жорна, крутились моря —

і зробивши з прикладу висновок: «Безперечно, у першому прикладові відчувається важкість обертання, отже, форма дає себе знати, але вона все таки не є панівною.»

Насправді Л. Полтава чудово довів, що форма не тільки «дає себе знати», а й таки «є панівною», тобто — в кожному з випадків утворює нову якість, новий зміст. Мова, звичайно, про поетичний зміст, а не про утилітарне перефразування тієї самої, як висловлюється Л. Полтава, «мислі».

І в теорії, і у практиці Л. Полтава має школу. Вплив її без усякого порівняння об'ємніший, ніж вплив Барки. Імень не називаю, вони відомі з щоразових висновків на конкурсах гімнів, дитячих віршів та одноактівок.

Школа, як сказано, рідко сягає рівня самого майстра. Отже, навіть і в цьому випадкові. Приклад:

Я бачу пам'ятник Петлюрі —
В майбутній радісній порі,
В добі, що приайде після бурі
Й засвітить сонце угорі!

Цей вірш варто вивчити на-пам'ять — з такою ж приблизно метою, з якою в далекосхідніх релігійних школах вивчають атеїстичні вчення. Автора цього вірша (на жаль, не маю тут місця, щоб процитувати його повнотою) я називу, бо він відомий покищо не з конкурсів, а з інших речей. Це — В. Сварог, той самий, який (у теорії) вади мистецької форми пояснює специфікою життя на еміграції.

Приклад був потрібний, щоб, поперше, нагадати читачеві про ролю «черні» як найкращого відтінювача справді поетичного, подруге, для того, щоб показати, що й для Л. Полтави проблема «поета й черні» ще остаточно не знята. Бо сам він, як не як, є автором такого рядка («Концерт 9-річного Паганіні», стор. 8 рецензованої збірки):

Стойть маленький велетень землі —

А В. Сварог не є і не може бути автором такого рядка.

Кілька речень серйозно. Для мене особисто випадок Л. Полтави являє те, що його школа називає «порваними струнами», «роздібтими мріями», «лихим ударом долі» ітд. Гарячі ночі, які Л. Полтава просиджував над варіантами до поеми «Нестор», невід'ємно належать до передісторії видання «ХОРСА». По тому він почав робити поетичну кар'єру на свій копил. Він завоював популярність, але це популярність моментального. Він витратив багато сил, але це не ті сили, які проростають сторицею, лише ті, які наподоблюють воду, пролиту на пісок. Пісок можна ще якось пофарбувати кров'ю. Але водою — ніколи.

Можливість чуда існує завжди. Проблему, повторюю, ще не знято. Для Л. Полтави ще існує

можливість змінити все, включно з поетичним ім'ям, і почати від початку.

Але поки цього не станеться, я навряд чи візьму ще колись слово на тему «Л. Полтава і поезія». Хібащо доведеться боронити від його нападів когось із справжніх поетів.

Богдан Бойчук. ЗЕМЛЯ БУЛА ПУСТОШНЯ. Поема. В-во Української Студентської Громади в Нью-Йорку, 1959. Стор. 88.

Принципово кажучи, перед богом поезії рівні всі стилі й усі жанри. Але історія поезії це історія не принципів, а фактів, і факти бувають іноді дуже прикрай.

Прикро, наприклад, те, що згадані вище епігони Шевченкові не спромоглисъ його здобутки вияснити й закріпити на європейській (тобто — міродайній) лінії поетичного, лише, наїпаки, демонстративно перетворили їх на доморобну тканину. Мені, приміром, трапилося чути про Шевченка таку думку від представника позаукраїнського світу:

«Неможливо! Він увесь час плаче.»

Про ці «сьози» було вже тут вище. Винен не Шевченко, а школа, яка затерла грань між поетичним та непоетичним. Навколо Шевченка створено фальшиву, антимистецьку легенду. Автотезу «мужицького поета», яка насправді являла собою маніфест нового поетичного стилю, взяли в її дослівності і тим, самозрозуміло, зіпсували всю справу.

І тому для сьогоднішнього становища нашого поетичного слова утворилися самі собою мітки вирішального визначування не ступенем таланту, а характером стилю. Факт, що поет працює засобами «школи серця», заслуговує — незалежно від таланту — на догану. Факт, що поет вдається до свіжих, ще мало в українській поезії випробуваних мистецьких засобів, заслуговує — незалежно від таланту — на похвалу. І тут, що називається, немає ради.

Таким робом, Богдан Бойчук, поет модерної школи, яка недавнім часом оформилась під офіційною назвою «Нью-Йоркська група поетів», мас до своєї розпорядимости цю «фору» супроти Леоніда Полтави.

Група чинна вже кілька років. Мені випалачасть, здається, першому привітати її вихід у світ («Україна і Світ», зошит 16, 1956). Вона появилася багато претенсій і багато з них виправдала. Серед виправданих претенсій не останнє місце посідає те, що навколо групи зчинили галас наші відвічні старі знайомі, яких я тут увесь час використовую в ролі залаштункових статистів.

Через те до кожного подальшого виступу членів групи можна тепер уже, своюю чергою, появляти дедалі причіпливіші претенсії.

На дану поему Бойчука вмістив у мюнхенській «Українській літературній газеті» (червень ц. р.) рецензію Богдан Тиміш Рубчак. Автор лапідарно схарактеризував те, що називається «ідейним змістом», і оскільки я не спеціяліст цих речей, то й залюбки наводжу тут відповідну цитату:

«В поемі є дві перемоги. Перша з них це пере-

мога ворога над українським народом — перемога брутальної сили над надлюдським зусиллям героїзму. І як усі перемоги терору, ця перемога є тимчасова й ефемерна. Друга з них — це перемога людини над запереченням життя — перемога людських бажань вільно рости, працювати, молитися, кохати й відроджуватися в нових поколіннях. Той гін життя й тривання не спинить ніяка темрява й ніяка антилюдська ідеологія — не зламає її ні наочний кулемет, ні небачені загони зла.»

Хто прочитає «Земля була пустошня», не зможе не погодитися з абсолютною слухністю цих тверджень про дві перемоги. За свого боку, у властивій мені ділянці розгляду я зобов'язаний до твердження про те, що в поемі не відбулося третю перемогу, для існування поетичного твору виришну: перемогу над матеріалом.

Дехто гадає (і, здається, дехто з самої таки Нью-Йоркської групи), мовляв, модерне лише те, що виникає з самого так званого патосу заперечення. Надзвичайно важливим вважають для себе поети модерної школи той факт, що вони пишуть без рим і поза правильними метрами. Це, нібіто, означає, що вони відкинули будь-які «окраси», що вони такі ж «безілюзійні» й «суворі», як «саме життя». Той самий, отже, теоретичний «полтавізм», лише проклямований на другому кінці. Один з членів групи в листі (ми листуємося раз-у-раз) висловив сумнів, чи варто взагалі сьогодні вживати слово «естетика»,

Тим часом, це таке ж саме підважування відчинених воріт, як і вимога правильних метрів та рим. Футуристи були відмовилися від крейдяного паперу і друкували свої вірші на папері, призначенному для загортання оселедців, — і аж не віриться, що є наївні люди, які гадають, мовляв, тим було заперечено естетику поліграфії!

Поезія це не «мисль (звичайно, ритмізована)», як твердив Л. Полтава у своїй, цитованій від мене вище рецензії, і не «мисль», зумисне аритмізоване. Поезія це особлива організація семантичного, евфонічного та композиційного моментів, з єдиною «мислю» про органічну відповідність усіх частин. Це, отже, форма, і тільки форма.

Але форма це є перемога над матеріалом. Зразок, що його поет утворює для себе, може оперувати тими або тими висотами слова, може мати тієї або тієї довжини рядки, може включати рими або інші звукові ефекти, і він може, напрешті, притягати до спільноти подорожі ті або ті «ідеї». Але він, зразок, ніколи не здійсниться, якщо не буде, поперше, зроблено добір у наявному або зіброму матеріалі, а подруге — якщо по тому матеріальні частки (гра слів!) не вкладуть у певну фігуру.

Приклад у поемі Бойчука — з отим самим «життям». Закінчується вона так (стор. 88):

І синові:
пройти по свіжих квітах
кладовищ,
що ніжно шелестять
і розціловують тіла
залюблених

в житті,
людині
і землі, —
і крізь розбурханість
старих посивілих років
побачити в безмежностях небес
народження
нового дня.

Відношуюся від того, що залибленим можна бути не в чомусь, а тільки в щось, і звертаю увагу на саму техніку, на засіб, яким поет намагається виділити потрібні йому для ефекту слова («життя», «людина», «земля», «народження нового дня»). Помилка Бойчука як поета полягає тут у тому, що він довіряє неіснуючій самодатності слова. Поетичне слово, тим часом, може здійснитися виключно через контекст, і саме це, а не метафізичний «зміст» слова зумовлює самодатність поезії.

Можна скільки завгодно разів повторити слово «життя», — і воно не стribne в поетичний ступінь, а залишиться в межах отого «сарана летіла, летіла, летіла — і сіла». Декларація в поетичному творі аж ніяк не заборонена. Але заборонено є декларативна форма.

Прикладом нехай послужить тютчевське «мысль изреченная есть ложь». Це декларація, але вона існує не «живцем», а як мистецька форма парадоксу. Потрібен, отже, ступінь, і способів утворювати поетичний ступінь є кілька. У самого Бойчука, в його чи не найкращому з досі опублікованих віршів фінал звучить так: «Мій крок — життя». Секрет того, що в контексті ця заява втрачає характер «змістової» декларативності, а перетворюється на поетичний вираз, полягає в надзвичайно майстерній побудові даного вірша з погляду музичної композиції.

Є й інші способи підмалювання слова. Є, наприклад, пародійний плян (зіставлення різних семантичних рядів), є спеціальне вміння виопуклювати річ, образ, хоронивши водночас це опукле від зоровості, є, нарешті, широка змога оперувати «пакувальним матеріалом», тобто — відповідно доувати для підмалювання словесний шаблон.

Ось кілька прикладів того, як порожні самі з себе слова «життя», «жити» починають жити поетично за допомогою різних поетичних пристосувань. З Езри Паунда:

no picture is made to endure nor to live with
but it is made to sell and sell quickly.

З Пастернака:

Как с полки, жизнь мою достала
И пыль обдула.

Ще з Пастернака:

Но жизнь, как тишина
Осения, — подробна.

Отже: «життя» і «життя».

З другого боку, в Бойчука є, приміром, такий образ: «кинула в глибину блакиті неба орхідею уст» (ст. 18; образ потім ще повторюється у вигляді варіантів ляйтмотиву). Або такий: «на біллім рушнику: довершеність» (ст. 27 і також далі варіантно; образ цей являє бароккову метафору для щойно народженої дитини).

На цих образах можна відчути перевагу модерного стилевідчуття над просвітнянським. Модерний поет, позбавлений просвітнянських забот, без перешкод сягає по те словосполучення, якого лише забажає. Немодерний поет неспроможний піти далі за «я в тихий парк прийду до тебе, мила, і поцілу у вуста суворі» («Римські сонети» Л. Полтави, ст. 25). Модерний поет більш свободний, немодерний — більш скучий.

Та якраз тут і місце нагадати, що максимум свободи потрібен поетові не задля самої свободи, а задля поширення можливостей подолувати матеріал. Праця модерного поета важча, ніж праця немодерного, тому що в ній більше спокус сваволі, — факт, який логічно мав би спонукувати поета до прямо-пропорційної відповідальності.

Потрібної міри відповідальності в Бойчуковій поемі нема, нема або від недоусвідомлення, або від технічної недозрілості. Між виразами типу «народження нового дня» і образами типу «орхідея уст» немає органічних мостів, немає достатнього «пакувального матеріалу».

Це проблема композиції. У вмілих руках композиція здатна творити чудеса. У поезії дозволено все, крім недотримання стилістичної едності. Цю останню й забезпечує композиція, творчий монтаж. Коли монтаж у наявності, під одним дахом може співжити троянда й газетна передовиця, найтонша асоціація і найгрубіший плякат. Коли ж монтаж хибус, то виникає проста підозра: а чи не вигадано «орхідею уст» виключно тому, що хтось інший сказав «камінь уст» або «рана уст» або «річка уст» або «зірка уст»?

Велика істина для поезії всіх стилів, укупі з сюрреалістичною: змагання за те, хто кого «перезлатоустить», не утворює вірш. Накопичування метафор без турботи про органічну сполучну речовину між ними — не утворює вірш. Вірш утворює побудова, організація, дотримання законів вдихання й видихання.

Нашій модерній поезії бракує не «національного світогляду», як твердить дехто, і не «оптимізму», як гадають інші, а ось цього почуття відповідальности за композицію різних плянів виразу.

Богдан Бойчук — поет великих можливостей: і тому, що працює в модерному стилевідчутті, і особистим хистом. Тим то я й говорив тут так багато про відповідальність.

Прекрасна обкладинка Л. Гуцалюка.

МОРЕ І МУШЛЯ. Антологія європейської поезії. Переклади М. Ореста. Інститут літератури, Мюнхен, 1959. Стор. 152.

Тим часом черговий раз до голосу прийшов Михайло Орест. Невтомний трудівник українського поетичного слова випустив нову антологію перекладів з поетів італійських, еспанських, португальських, англійських, польських та російських.

Дивним робом, з кожним виходом Ореста на поетичну сцену справа обергається знову на-

впаки: критерієм поетичного стає не стиль, а особиста кваліфікація. Сам Орест переконаний, що своєю кваліфікацією він зобов'язаний вірністю неокласичним принципам. Для мене свого часу становило спортивний інтерес довести, що в ньому поряд із класицизмом живуть і діють елементи символізму, — і думаю, що я це довів. Але з кожним новим Орестовим виступом мені стає дедалі байдужіше, в якому стилі він творить, і тільки щоразу посилюється інтерес до самої поетичної форми витвореного ним.

Суворо кажучи, про Ореста можна також або писати детальну розвідку, або ж обмежитися на цитуванні, витримуючи того ж роду припис пошани, з яким за середніх віків цитовано авторитетів.

Цвяхом збірки вважатимуться, мабуть, еспанці, настільки їх перекладено у стилі... Ну, так, у стилі золотої парчі! Терцети з сонета Гонгори (ст. 47):

Вживай свої уста, волосся і чоло,
І шию перше, ніж все те, що так принадно
Кришталем, вицвітом і золотом було,

Не тільки на срібло обернеться безрадно
Чи на розтоптану фіялку, — ні, на тлінь,
На прах, на перстъ, на дим і зникне, наче тінь.

Ще з іншого сонета Гонгори — про троянду (ст. 49):

Коли тебе рука потужна зріже
(Таким є садівництва призволяння),
Погубить уділ твій дихання хиже.

Не розцвітай же! Він, тиран, чатує,
В ім'я життя відроч своє постання:
Воно — твое і смерті передує.

Уміння зробити переклад так, щоб він не тільки звучав як написаний рідною для перекладача мовою (що дехто вважає за альфу й омегу мистецтва перекладу), але й щоб при тому стали відчутними ті первінні «в собі», які живуть у первотворі і які являють потенційно споріднене з поетичною мовою, що нею їх перекладають, — це вміння за Орестом засвідчено вже давно й широко. Його розгронені контакти з західною поезією якраз і є того роду, що вислід іхній дає читачеві уявлення про елементи «української душі» в еспанських, італійських, французьких та німецьких поетів.

У даній антології вміння знаходити «рідні голоси» поширило на наших найбезпосередніших сусідів: поляків та росіян. Що польська культура є культура європейська, це засвідчили і ті, хто цю приналежність вважають ганьбою, і ті, хто розглядають її як благословення. Але висловлюються сумніви щодо місця приналежності культури російської.

Добором з поетів так званого срібного віку (він насправді є, звичайно, золотим) Орест спростував багато з цих сумнівів. Ось так, прикладом, звичайно по-українському Інокентій Анненський (ст. 125):

Шовк жовтий килимів, і грубі ці сліди,
І виявлена лжа побачення (востаннє),
І ці стави без ден і повні чорноти,
Готові вже давно для спільногого страждання...
Ще з Анненського (ст. 126):

Всі живі розточилися в муті
Все небуле лунає словами,
І сплелися рядки призабуті
До світання в нетанучі плями.

Ще з Анненського (ст. 127):

Сукна зеленого топіль і драговини,
І крейдка зламана, червоний туз на ній...
Подумай: жертву, що чекає гільйотини,
Дурманять картами і в ямі кам'яний!...

Думається, що це не тільки друге народження поезії в контенціальній інтерпретації іншою мовою, але й свідчення того, що істотну поезію неможливо утотожнювати з політичними режими і що європейська культура не знає кордонів.

Те, що російських поетів вміщено після польських, треба розглядати як аллегорію. Аллегорія ця дає зрозуміти, що той, хто по-справжньому й широ бажає цінувати російську культуру, повинен заперечити огидну байку про її первородство. І цьому принципові розміщення поетів за національностями либо повинні слідувати всі відповідні українські видання у вільному світі.

Розділ польських поетів містить свого роду сенсацію: Орест включив сюди переклади з цікавої сучасної польської поетки Малгожати Гілляр. Сенсація в тому, що поетка ця чи не сюрреалістична (а Орест же — неоклясик!) і що вона, в усякому разі, зіставляє звисочені образові ряди з рядами найзниженішими (а для клясизму — для класичного класицизму — це справа щонайменше шокуюча!).

Зразок (ст. 116):

І дівчина несе
пряма як дивина
такий же глек на голові

В такому глеку воду на вино
Христос перетворив

В моєму глеку
соняшник живе
від тебе

Інший зразок — з вірша під заголовком «Гуси» (ст. ст. 117-118):

В їх руках є отяжілість
жінок вагітних
статечність і повага
великих дам

Над калюжею голови хилять
по кожнім ковтку води
помаранчовий дзьоб підносять
до неба

Іх ший
довгі і гарні

О поети
чому ви рівняєте
шиї своїх коханих
до ший лебединих

Чудове ї з поезії «Запах сіна» (ст. 118):

Сіна копиці
крутлі були
наче м'ячі дитячі

З поліграфічного боку (мюнхенська друкарня «Ціцеро») книгу видано бездоганно.

Викликають серйозний протест два редакційні моменти.

Імення (хресні) деяких поетів, включно з іменням самого перекладача — в українському титулі, як і в німецькій анотації на звороті цього титулу, — подано через ініціали. Хто не знає нічого про того ж самого Анненського, найменше припустиме, що його звали Інокентій, і найприродніше гадатиме в ньому Івана. Ініціал «М.» перед прізвищем перекладача ставитиме майбутніх бібліографів — і своїх, і, особливо, чужих — перед циклопічними труднощами.

Момент другий. У згаданій анотації німецькою мовою ані слова не сказано, якою ж саме мовою перекладено зібраних в «Антології європейської поезії» поетів. Гнітюча більшість бібліотечних працівників, до яких потраплятиме книжка, не знавши мови, але знавши, що літери ці — «російські», так і приміщуватиме її до російського відділу.

І тим буде велика шкода для цього скарбу нашого перекладацького мистецтва.

Джон Кітс. ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ. Вступна стаття й переклади Яра Славутича. Українська видавнича спілка, Лондон, 1958. Стор. 52.

До скарбниці цього мистецтва належать, поза всяким сумнівом, і Славутичеві переклади з Кітса. Я рецензував їх уже в «Українських віснях» (з 12. березня 1959) і повертаюся до книжки тут коротко тільки для того, щоб виявити свою незгоду з рядом тверджень про неї з боку автора, який рецензував її по тому на сторінках «Української літературної газети» (червень 1959). Автором є відомий наш поет, який як критик підписується: «(от)».

Лишаю на сумлінні критика зачислення «трійці» — Байрона, Шеллі та Кітса — до романтиків. Стилістично (тобто — семантично) всі троє — поети раціонального вислову. Романтично може бути тільки іраціональна семантика: символістична, експресіоністична, сюрреалістична ітд.

У зв'язку з цим лишаю на сумлінні критика його визначення романтизму взагалі — як наприму, «що, підхопивши ідеї політичної і соціальної революції вісімнадцятого сторіччя, обстоював індивідуальність, оригінальність і критичну незалежність». З погляду політичного і соціального романтики (справжні) були консерваторами, а індивідуальність розглядали не відрівано, а (спершу) в космічному пляні і (позніше) у пляні націоналістичному.

Втім, цих кривотлумачень романтизму винен либонь не так сам критик, як факт сливе повної відсутності в нас перекладів з пам'ятників романтичного письменства. За відсутністю українських інтерпретацій Новаліса, Тіка, Вакенродера, Шлегелів, Брентано, Арніма та Айхендорфа романтизм у нас заступають Байроном, тобто романтиком з непорозуміння.

Але ось автор з «УЛГ» розглядає Славутичеві переклади з Кітса, знаходить у них «неточності» супроти оригіналу, робить висновок, мовляв, переклади ці «вільні», і тоді визначає даний спосіб перекладу як «шабльонну поетизацію». Оскільки тим закаламутлюється уявлення про те, що таке поетичний переклад, воно й викликає почуття протесту.

Справа в тому, що переклад може бути або хрестоматійного типу, тобто такий, що в ньому перекладач намагається на себе звертати як найменшу увагу, або ж, сказати б, егоцентричний, тобто такий, що через нього перекладач, розглядавши себе як величину рівнорядну, шукає собі чергового самоствердження.

На яку зasadу краще стати, це виключна й суверенна справа перекладача. І якщо він став на котрусь із них, завданням критика є не гудити його, що він не став на іншу, лише — розглядати його здобуток згідно з обраними для даної праці правилами.

Те, що Славутич зробив з Кітсом, не «шабльонна поетизація», а добір і систематизація семантичних рядів, за допомогою яких перекладач волів віддавати свого Кітса.

Це не «вільний» переклад. Вільним перекладом називається такий тип праці, який бачимо в «Ярославні» Тичини супроти «Слова о полку» або у вірші Улянда «Бертран де Борн» супроти автентичного провансальського джерела.

Відзначаючи деталі невідповідності первотвору й перекладу (у Кітса, мовляв, «приятель», у Славутича — «принада»), рецензент з «УЛГ» висновує:

«Трансформація вислову не лише спричинена конечністю римування, але й віddзеркалює поетичне сприймання перекладача, яке не завжди сходиться із сприйманням самого автора.»

А як же може бути інакше! Той, чиє сприймання «сходиться», не тільки не перекладач, а й взагалі не поет. Може бути більша або менша спорідненість, але тотожність — ніколи.

Дозволяю собі автоцитату з згаданої рецензії в «Українських вістях»:

«Оригінальній творчості поета Славутича не чужі вишукані бароккові побудови, ба деколи й „учуднена“ образовість. У ґрунті своему він, проте, виразний класицист, і через те в зустрічі з Кітсом у нього не було особливих труднощів, а, навпаки, виявилося принципово споріднене: абсолютно ясна конструкція образу, врівноваженість рядка й заокругленість строфі.»

І важить саме це як еквівалент — ясна конструкція образу, врівноваженість рядка й заокругленість строфі. — а не те, що рядки ори-

гіналу міняються місцями в перекладі і що в цьому останньому впроваджено задля рими неіснуючі в первотворі слова. Тому що саме це, а не щось інше було засадою Славутичевого перекладу.

У «Дванадцятьох кріслах» Остап Бендер дає безпритульному нагріте в кишені яблуко. Завданням рівнозначного перекладача було б на-самперед дати відчути оту нагрітість. А що саме нагріто? Це важить не такою мірою. У перекладі може бути й груша.

Якщо зрозуміти як слід, у чому справа з Славутичевими перекладами, то відпаде сама собою виставлена цитованім рецензентом вимога «простоти». З цією «простотою», до речі, останнім часом зроблено не один, а кілька виїздів у критичне поле. І цю справу треба буде незабаром конче вияснити.

Деякі закиди Славутичеві межують з анекдо-тою. До таких належить пропозиція заступити «невістку Потіфара» — «швагровою». Сюди ж слід віднести й закид у невідтворенні «нюансів поетичного зворушення цього поета, тих нюансів, які — як доводять теперішні дослідники — створювали візуальна інспірація у великій мірі на основі вражень від творів малярства». Співпраця поезії з малярством якоюсь мірою, справді, можлива, зокрема як стимул до посташня певних жанрів. Але ставити питання так, як тут його поставлено, це те саме, що й ставити ноги в холодну воду (приклад, наведений у мене тут вище), а тоді вимагати, щоб вони, ноги в холодній воді, були вичутні в писаному воднораз творі.

Та коли вже братися за цей критерій і при тому, вкупі з рецензентом, припустити, що на Кітса впливали здебільшого твори Пуссенена, то цей момент, своєю чергою, сам із себе заперечує будь-яку можливість заражувати Кітса до романтиків. Що Пуссен був абсолютний класицист — і стилем, і темами, — це, здається, не потребує доказів.

Шановний автор рецензії на Славутичеві переклади з Кітса, циро сподіваюся, на мене не образиться. У справах цього роду зникка на особисті добрі взаємини неможлива. В усякому разі, на випадок подібного тону супроти мене самого, якщо б ішлося про обґрунтоване обвинувачення мене в ересях, — гарантую з моєї боку повну доброзичливість.

Ігор Качурівський. ЗАЛІЗНИЙ КУРКУЛЬ.
Видавництво «Дніпровська хвиля», Мюнхен, 1959.
Стор. 83.

На примірникові книги, що його мені поштовим шляхом подарував автор, стоять написано: «нелицеприятному судії моїх творів». Постараюся всіма силами відповісти виявлену мені від автора честь.

Тож насамперед про додатні сторони оповідання. Їх є досить багато, хоч і становище їхне своєрідне.

Своєрідність переважно в тому, що позитиви

оповідання лежать поза його мистецькою формою. Факт цей парадоксальний, проте це все таки факт. Так написано сливі всі добрі книги для читання на еміграції, тобто ті книги, що в них знаходить задоволення здебільшого масовий читач, але при тому (і поза тим) лишається все ж таки щось приемне й для фахового критика. Про одну таку добру книгу, «Марусю Багрянку» Багряного, я дуже докладно писав в «Українській літературній газеті» (числа за листопад і грудень 1958).

Тим то, наскільки я розуміюся на смаках масового читача, видавництво «Дніпрова хвиля» може бути цілком спокійне за долю випущенного ним у світ оповідання: воно матиме успіх, і успіх буде заслужений. В оповіданні є все, чого потребує читач еміграції: віра в невмирущість української нації (не зважаючи на трагічне закінчення), ідеали моральної чистоти і людяної справедливості, багата подіями фабула, багато крові, яка викликає страх, і багато сліз, які викликають співжалання.

А тепер про літературну сторону.

У загадній статті про роман Багряного я похвалив цей останній коштом роману Качуровського «Шлях невідомого». Тут годиться, самозрозуміло, зробити навпаки: похвалити Качуровського коштом Багряного.

У Багряного майстерно зроблено сюжет. «Шлях невідомого» поступається йому з цього погляду, а «Залізний куркуль» — поготів. Але зате мовна сторона в Багряного майже ніде не витримує критики, тоді як хист Качуровського в цій діянності видається мені (без жадного перебільшення) безмежним.

Перекладавши Багряного котроюсь із західноєвропейських мов, перекладач повинен, як я собі це уявляю, неймовірно мучитися, щоб привести цю мову до прийнятних норм і вичистити її від зайвини. Але перекладач має при тому добрий сюжетний каркас, який працює сам за себе.

Перекладати Качуровського можна не інакше, як тільки співавторивши з ним у розумінні добудовання потрібних вузлів та ліній.

Але саме перекладання принесло б перекладачеві не одну високо приемну хвилину.

Літературна кваліфікація авторова промовляє за себе вже на першій же сторінці тексту (ст. 5), у цих трьох абзацах, що слідують один по одному:

«Вулиця, як завжди в цей час, безлюдна. Зустрівся, правда, якийсь панок з портфелем під пахвою і промінув їх байдуже. Нетутешній.

Чийсь парубійко ішов попереду, але завернув з вулиці. Не побачив.

Тroe дітей перебігло дорогу; зупинились, погливилися в слід і далі побігли. Малі, не знають.»

Навряд чи в Багряного можна знайти поспіль три абзаци так міцно зробленої прози.

Отже, як бачимо, й з літературного погляду в оповіданні Качуровського є добре речі.

Погано (в даному разі) те, що у прозі «Залізного куркуля» немає единого стилістичного ключа. С поодинокі близкучі сторінки, але близкі цей, як і в поемі Бойчука, різного роду і, як і в поемі Бойчука, між різнопородними близкими не встановлено мостів.

Оповідання, щоправда, написано не в один час: почато його в 1946 році, тобто задовго до написання стилістично значно рівнішого «Шляху невідомого», а закінчено аж року 1958. Чисто полюдяному це пояснює факт, чому сторінки, де мали б з літературного погляду відогратись ефектовні сцени, заповнено переказом похапцем. Полюдяному це зрозуміло, — але чи дозволено ж критикам бути занадто людиною?

Фінал оповідання збивається на цілком відмінний тон, на тон, для якого й натяку немає в усьому попередньому тексті. Останні сторінки нагадують місця з «Народного Малахія» і «Патетичної сонати» Куліша. І нагадують навіть Хлебнікова (пор. ремарки, стосовні до Ехнатона в оповіданні «Ка»: «гуляєт в сумрачній дубраве и срывает цветы», «кушает птенчиков»).

Жанр? Я гадаю, що не помиляюся, коли ввесь час говорю про «оповідання».

І думаю, що не помилюся, коли стверджу, що жанрово герой напочатку належить до таких, яким не належиться вмирати на сторінках оповідання. Тим то коли він наприкінці таки вмирає, і то за допомогою самогубства, та що й так апокаліптично, то, читаючи, дістаєш враження, що це вмирає не той, хто був спершу, а хтось зовсім інший.

Персонажі негативні зроблено, самозрозуміло, краще, ніж позитивні. Самозрозуміло, бо це прокляття, яке тяжить над літературою від віку.

Так само й діялог у негативних персонажів країць, ніж у позитивних.

Мова селян просто неможлива (ст. 70):

«— А, Господи! — зідхає Паракса. — Отака напасть. Виходить, ми тепер між двох вогнів. — —»

Не сумніваюся, що автор міг чути з уст селянки оте «ми тепер між двох вогнів», яке вона, своєю чергою, могла почути від когось із «городських». Але ж уся справа в тому, що діялог це не моментальна фотографія, а що його треба зробити.

Парадоксальна річ! Ми — нібито селянська ж нація, а селяни в нашій літературі розмовляють казна по-якому. І то справіку, від Квітки-Основ'яненка — і до Винниченка. Про селянські репліки в літературі «соціалістичного реалізму» вже й не говорю.

У чому тут справа? Мову селян або ідеалізують, або їх, сказати б, ловлять на слові. Тим часом, не треба робити ані того, ані того. Діялог треба насамперед вигадати, вигадати від початку до кінця, потім вигадане показати вголос, а щойно тоді вже розподіляти по ньому акценти, діялектизми й подібне.

Я вище написав, що фабула «Залізного куркуля» багата, а сюжет — невдалий. Це не помил-

ка. В оповіданні страшенно багато подій, але вони стаються самі собою, автор не встигає за ними вгнатися. Тим то він встигає тільки вбивати своїх героїв, а що персонажів в оповіданні теж дуже багато, то раз-у-раз вони вмирають, спротивляючись сказати лише два-три слова.

Ще одне речення про обкладинку. З обкладинками Качуровському явно не везе.

Висновок. Один (лицеприятний) судія, вийшовши з критерію віку Качуровського і назвавши при тому навіть приблизну цифру років, висловив здивування, що Качуровський досі не спромігся на більшу кількість прозових речей більшого розміру. Тим самим цей критик виявив тотальне нерозуміння законів, чинних для постання прозового твору. Першу справжню річ справжній прозаїк випускає щойно в шістдесятрічному віці.

Качуровський, отже, ще дуже молодий. Перед ним багато прекрасних років, протягом яких він писатиме свій перший справжній роман. Що він його напише (за умови, що писатиме довго), я був майже переконаний після читання «Шляху невідомого». А тепер, після читання з літературного погляду загалом слабшого «Залізного куркуля», — я переконався остаточно.

ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА. Місячник літератури, мистецтва, критики, наукового і громадського життя. Мюнхен, Чч. 1—7, 1959.

Коли вже мова про прозу, то «УЛГ» можна з усього серця привітати з новим ім'ям: Мирон Левицький. З його повісті «Ліхтарі» вміщено фрагменти в чч. 1, січень, та 4, квітень.

Це проза, яка знову привертає всі права підтекстовій техніці. Зразок — розмова двох підлітків (квітневе число):

« — Ти знаєш, Колю, я буду такий дужий, що зможу виrivати дерева з корінням. А ти таким не будеш.

— Я також буду.

— Знаєш, Колю, як я буду дужим, то носитиму тебе в торбі.

— Мене в торбі?

— Так, тебе, тільки руда голова виглядатиме.

Я стиснув кулак і замахнувся, щоб ударити Лесья в зуби, але він, відскочивши, повалився на сніг без мого удару.

— Ну ю дужий. Сам валишся з ніг.

Лесь мовчав, мабуть, соромно було. Та незабаром почав знову:

— А моя тітка...

— Е, що там твоя тітка. Ось мій дід був інкогніто.»

Варт, крім того, звернути увагу, що діялоги дитячі є сливе такої ж трудноці, як і селянські. Успіх тут зумовлено либонон тим, що автор не підслуховував розмов, писавши, а відтворював з пам'яті, тобто — переважно вигадував.

Ч. 7 (за травень) також справило приемність аматорам прози, опублікувавши черговий фраг-

мент з повісті Олекси Ізарського «Ранок», що її він пише вже понад десять років. Зразок:

«Брешті, коли стидка процедура міряння штанів, особливо холощ, минає, його язик вже забув про чужину. Йому дуже хочеться розповісти мадам Доля про найрізноманітніші і важливі справи, він уже любить її. А вона й не думає ховатись із своїм подивом до хлопчикового розуму, краси, вихованості!.. Правда, Вітя звик, що його всі-всі люблять і хвалять, та інакше й бути не могло б... Приємні почуття надають йому певності в стосунках з людьми і бажання бути з ними ласкавим і ніжним. А мадам Доля викликає в нього лише довір'я і любов. Йому хочеться підбігти до неї і обхопити руками її короткі товсті ноги в розшитих срібними взорами капцях. Мама теж чує хлопчикову схильованість, його потяг до пані Доля, хоч він і не наражився кинути мамині в'ялі руки і підійти до пані. Вона все знає і тихо гладить покладену між свої долоні Вітину «лапу», мов приказує: «Не йди, лишися, заспокойся, мій собако». На мить Вітя перестає думати про мадам Доля. Крізь тихий сон задивленої в спіtnілі венеційське вікно, застеленої вицвілими килимами кімнати він прочуває заведену татом найніжнішу в їх домі ласку — «собака». Він не підіймає голови, а знає, що на нього дивиться мама. Крізь нього.»

Два слова про цю тему «дитинства та юнацтва», до якої враз і відразу звернулося кілька наших видатних майстрів прози (сюди ще треба прирахувати Галину Журбу, книга якої вийшла окремим виданням). Тема неспроможна визначити майстерність літературного твору, але є теми, які самі просяться до здійснення, які обіцяють багато вигод для прозаїка і працювати над якими через те особливо приемно. Такою є прозова тема — відтворення з пам'яті становлення людської свідомості з моменту її народження.

Романи з темою майбутнього, утопійні романи виходять, як правило, погано. І я хотів би застежити прозаїків від принизливого клопоту перемальовувати речі, які ще не сталися, з речей, які оточують нас.

Майже те саме можна сказати про тему сучасності в літературі. Відступімо цю тему хрушевським пропагандистам і подивімось за десять років, що з цього вийде. Зрештою, ми вже й так знаємо, що являє собою силувано «сучасний» роман сорокових і тридцятих років.

Єдине, що можна будувати твердою рукою, це минуле. Над минулим людина має повну владу, і тут її творчі сили прикладаються як ніде більше. Справжня література, справжня проза це сливе завжди «шукання втраченого часу», наздолужування часу, подолання часу, преображення часу.

Чому це так? Тому, що в майбутнє людина може ступати тільки тоді, коли має за собою таке минуле, яке вона вважає за найкраще.

Але тим ми торкаємося вже не тільки літературних речей. Огляд же мій я намагався все таки втримати в рамках літератури.

Ігор Костецький

На маргінесі

«Осерваторе Романо» з 19. квітня ц. р. подало повідомлення, що Папа Іоанн XXIII єтворив окремий екзархат для українців у Німеччині. Екзархом призначено о. д-ра Платона Корниляка, канцлера Філадельфійської митрополії (США), з

Преосвящений Платон Корниляк
Новоіменований Екзарх для українців-католиків
у Західній Німеччині
одночасним іменуванням його титуллярним Єпі-
скопом Кастромартянським.

О. д-р Платон Корниляк народився 6. вересня 1920 у селі Стебних, повіт Радівці, на Буковині. Після закінчення гімназії в Чернівцях та Блохі він прибув 1939 р. на богословські студії до Риму. Єрейські свячення с. д-р Корниляк дістав з рук Архиєпископа Кир Івана Бучка 25. березня 1945.

1946 р. молодий священик оборонив докторську працю, 1948 р. — другу, тим разом у Папському Григоріянському університеті. Незабаром по тому він виїхав до США.

Редакція «УІС» висловлює свою радість з при-
воду цього нового акту доброзичливості до українців з боку Апостольського Престолу і бажає Владиці Кир Платонові здоров'я, сил та успіхів в його архіпастирській праці.

* * *

Як сповістив Бюлетень Українського інформа-
ційного бюро з 1. червня, М. А. Лівицький, Го-
лова Виконавчого Органу УНРади, перебував від

8. по 20. травня ц. р. в Римі. Наш видатний політичний діяч відбув у столиці Італії ряд важливих зустрічей і розмов з різними офіційними особами, інформувавши їх про діяльність Державного Центру УНР в екзилі, про сучасну ситуацію в Україні, про українську визвольну справу та вільну українську точку погляду на міжнародне становище.

Визначним пунктом римських відвідин п. М. Лівицького була спеціальна авдіенція в Папи Іоанна XXIII, яка мала місце 16. травня. Св. Отець передав своє апостольське благословення українському народові, за щастя й світле майбутнє якого він постійно молиться.

Голову ВО УНРади, в супроводі д-ра В. Федорончука, прийняли також Секретар Східньої конгрегації Кардинал Євгеній Тиссеран та Асесор конгрегації о. проф. Акацій Куса.

Голова ВО відвідав, крім того, відомих українців, що мешкають у Римі: о. д-ра Атанасія Великого, проректора Української Папської Колегії, о. проф. Андрія Сапиляка, ректора Малої семінарії в Кастельғандольфо, монс. д-ра Юрія Миляника, пані Мілену Рудницьку, українських ченців у монастирі Гrottafeverrata та ін. Зустріч з Владикою Кир Іваном Бучком не змогла відбутися через його хворобу.

20. травня п. М. Лівицький виступив на пресконференції з тим самим кругом проблем боротьби українського народу за свою незалежність. Звіти про пресконференцію подали «Пополь», «Темпо», «Джорнale д' Італія» та інші провідні часописи.

* * *

Минулого року в Айхштеті (Західня Німеччина) відбулася конференція, в якій узяли участь делегати світового об'єднання католицьких студентів „Pax Romana“. 130 делегатів появляли 55 націй.

Конференція ухвалила, зокрема, утворити центри в бельгійському місті Лювені (для Європи) і в Нью-Йорку (для Америки), які повинні сприяти цільнішій співпраці студентських еміграційних об'єднань, чиє членство походить з країн східнього бльоку.

* * *

Екранами Західної Німеччини демонструється під цю пору фільм про діяльність аббे П'єра, славетного «Паризького апостола», як його назвали в широких колах знедоленого населення. Аббе П'єр, католицький доглядач бідних, справжнє ім'я якого П'єр Груе, став відомий із своєї будівельної

Статті, підписані прізвищем або псевдонімом чи ініціалами, не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають автори.

акції та соціальної допомоги, що її він розпочав з власної приватної ініціативи. Тисячі бездомних, захистаних морально й матеріально людей, старих, немічніх і дітей дістали завдяки цій гуманно-християнській акції дах, догляд, їжу, одяг і моральну розраду.

Фільм змонтовано з поодиноких епізодів, кожен з яких розповідає певну людську історію: особисті драми, кризи, занепад, а тоді відродження й повернення до суспільного співжиття. Композиційно всі ці епізоди об'єднані зворушлива, героїчна постать одного з найлюдяніших діячів нашого сторіччя, духового провідника гурток людів в Еммаусі, невеликому селі під Парижем, аббे П'єра, ролю якого чудово виконує актор Андре Ребаз. Одну з епізодичних роль у фільмі грає, між іншим, наш земляк, українець Григорій Хмаря, колишній актор Московського Художнього театру, чоловік прославленої свого часу кіноакторки Асти Нільсен.

Редакція «Україна і Світ» гаряче рекомендує всім своїм членам читачам відвідати цей фільм.

*

Зростає й поширюється акція Українського Християнського Руху.

Наш кореспондент мав, зокрема, нагоду бути присутнім при організації клітини УХР у Бамберзі (Західна Німеччина). Організаційні збори відбулися по службі Божій, що її відправив прибулий з Мюнхену Генеральний Вікарій о. прелат Петро Голинський. Доповідь про цілі й завдання УХР виголосив п. Гнат Мартинець.

Організаційні збори, що відбулися в неділю 7. червня, пройшли у дружній атмосфері. До клітини УХР вступили українці міста Бамбергу та околиць, так католики, як і православні.

«Нам ідеться насамперед про те, щоб усунути будь-які упередження одного до одного, — сказав у своїй промові о. прелат Голинський. — Ми, католики, аніакою мірою не думаємо „навертати” православних. Якщо ви, православні брати, є добрими християнами, то цим самим уже створюється підстава для нашої спільноти акції та християнської співпраці.»

*

Наскільки високо стоїть сьогодні духовий авторитет Ватикану в очах некатолицького світу, — зокрема, азійсько-африканського, — свідчать дві важливі зустрічі Папи Іоанна XXIII найновішого часу з представниками цього світу. 19. липня він мав понадвігодинну розмову з президентом Тунісу Габіблом Бур'ібою, який склав Папі неофіційну візиту. Два дні по тому, 21. липня Папа прийняв на спеціальній авдіенції японського прем'єр-міністра Нобусуке Кіши.

*

Виступаючи 15. липня перед гірниками вугільного району Катовиць, Хрушчов дозволив собі та-

кий випад проти релігійних почуттів трудящих:

«Священики вашої Церкви обіцяють вам рай на небі, коли ви помрете. Ми, комуністи, хочемо зробити вас щасливими на землі. Чи задоволені ви з вашої земної долі?»

Як засвідчила вся світова преса, «гірники, що в переважній своїй більності є католиками, відповіли на це запеклим мовчанням».

*

19. — 25. липня у Франкфурті над Майном триав XXX конгрес інтернаціонального ПЕН-клубу, з цьогоразовою темою «Красне письменство та наука». З-поміж українських членів ПЕН-клубу дістав запрошення на конгрес Ігор Костецький, а також поетка Елізабет Котмаер, перекладачка модерної української поезії німецькою мовою.

Під час конгресу далі поглиблися контакти між екзильними письменниками різних національностей, зав'язані під час минулорічного з'їзду Мистецької гільдії в Дармштадті, і визначились перспективи дальшої співпраці, зокрема у формі видання літературних бюллетенів головними європейськими мовами. Особливу увагу до діяльності еміграційних письменників із-за залізної завіси виявляє ПЕН-центр Німецької Федеральної Республіки, який, зокрема, подає фінансову підтримку українському видавництву «На горі».

*

8. серпня, у віці 87 років помер засновник італійської християнсько-демократичної партії дон Люїджі Стурдзо. Похорон у Римі відбувся на кошти держави. Президент Гронкі сказав з цього приводу:

«Італія втратила великого сина, а я — дорогоціє друга.»

*

31. липня президент Індійської держави Прасад підписав проклямацію, згідно з якою комуністичний уряд союзної держави Керала визнано за нездатний керувати у відповідності до конституції. Уряд усунено від чинності і його функції передано індійському центральному урядові.

Цьому рішенню передувала затяжна боротьба населення Керали проти антинародного режиму в цій державі. Боротьба провадилася у прийнятті в Індії формі пасивного спротиву (без застосування насильства), при чому видатну ролю в цій боротьбі відограли католицькі організації.

*

Так звана пісна акція німецьких католиків, скерована на боротьбу проти голода й захворювань у світі, принесла цього року знову чималі пожертви. З цих останніх єпископська комісія під проводом Кельнського Архиєпископа Кардинала Фрініса ухвалила призначити 4,1 млн. нм на допомогу азійським, африканським та південно-американським країнам.

Наші втрати

ПРОФ. Д-Р ГАНС КОХ

9. квітня ц. р. в Мюнхені помер проф. д-р Ганс Йоахім Кох, директор Східноєвропейського інституту Мюнхенського університету, видатний учений, зокрема в ділянці історії східної Церкви, великий і незаступний друг українського народу, компетентний пропагатор його культури в німецькому інтелектуальному світі.

Проф. Кох народився у Львові 7. липня 1894, отже прожив неповних 65 років. У Львові ж він закінчив гімназію, а з 1912 р. студіював у Віденському університеті, присвятивши вивченю історії взагалі та історії Церкви зокрема. Під час українських визвольних змагань він воював у лавах Української Галицької Армії.

1924 р. він здобув докторат філософії, 1927 — докторат з євангельської теології. 1934 — Кох звичайним професором історії східноєвропейської Церкви та церковної науки в Кенігсберзі, 1937—1940 директором Східноєвропейського інституту в Бреславі.

Після другої світової війни Ганс Кох був деякий час пастором. Прибувши до Мюнхену, він зробив наукову доповідь з доручення Українського Вільного Університету (1949) у німецькому університеті. 1952 він очолив мюнхенський Східноєвропейський інститут. Одночасно він був діяльний як звичайний професор на факультеті державних наук (від 1958) і проректор у високій школі політичних наук.

Удові покійного надіслав співчутливу телеграму бундесканцлер д-р Аденауер, якого Ганс Кох супроводжував в його московській подорожі 1955 р. Міністер у справах вигнанців Оберлендер звернувся до вдови з власноручним листом, в якому, зокрема, сповістив, що бундеспрезидент проф. Гойсс присудив покійному Великий хрест заслуг, який мав бути вручений Кохові 7. липня ц. р., на його 65-річчя з дня народження, і який тепер міг бути тільки покладений у труну.

Серед численних заслуг покійного перед українською культурою особливе місце посідає його антологія української лірики за сто років, видана у Вісбадені, 1955. Ганс Кох зібрав у цій книзі свої кваліфіковані переклади з українських поетів від Котляревського до Стефановича, придавши до них вичерпні статті, коментарі та бібліографію. Наш журнал вшанував Кохову антологію в рецензії, вміщенні у зош. 15 (за 1955 рік), передрукувавши в цьому ж зошиті три переклади: з Зерова, Юрія Клена та Б. І. Антонича.

О. ДЕКАН ГЕРМАН БЕТТЕР

Наприкінці минулого року помер о. декан Герман Беттер, греко-католицький священик, національністю німець, який протягом майже двадцятьох років провадив надхненну душпастирську діяльність серед українців.

О. Беттер народився в Дюрені на Райнщині 26. листопада 1907. 1928 він закінчив гімназію і протягом року студіював у Боннському університеті. По тому він вступив як чернець до бенедиктинського абатства Марія Лях, де чотири роки сту-

О. декан Герман Беттер
при службі Божій в Ансбаху

Фото: О. Телещук

діював теологію. Через хворобу о. Беттер повинен був полищити монастир. Слідують студії в Мюнстері (Вестфалія), де покійний розпочав також вивчати слов'янські мови.

По тому о. Беттер вступив до Колегії св. Андрія в Мюнхені, де 1936 р. єпископ Никита Будка, уповноважений Митрополита Андрея Шептицького, висвятив його в диякони. 1937 він дістав священичі свячення за греко-католицьким обрядом.

Кілька років о. Беттер був чинний у Мюнхені, а якийсь час провадив душпастирську працю в Югославії. 1940 він дістав посаду декана в Бамберзі з кругом діяльності, крім цього міста, в Амберзі, Ансбаху, Вюрцбурзі та Нюрнберзі. На цьому пості й спіткала його смерть наслідком серцевої недуги.

«... Він любив український народ з усією ревністю свого доброго серця», — писала нам сестра покійного, панна Клярамарія Беттер, до якої ми вдалися з проханням подати ці відомості. Дійсно, кожен, хто хоч раз був присутній на службі Божій, що її правив о. декан Беттер, незалежно від віровизнання — православний, католик, протестант, — неспроможний забути світливий образ відійшлої, який умів промовляти до людських душ і змінювати їхню віру.

Нас покинув вдумливий і чулий душпастир, талановитий проповідник, прекрасний співрозмовник на сходинах, що їх він як правило збирав на свята Різдва та Воскресіння після вроочистої служби Божої, — християнин у найістотнішому розумінні слова. Не один з тих, хто мали щастя бути присутніми на цих Богослуженнях і на цих святкових сходинах, збереже до кінця своїх днів те щире й тепле, що випромінювало з себе ця незабутня людина.

ПРОФ. М. О. ВЕТУХІВ

Відійшов Михайло Олексіевич Ветухів, колишній член Уряду УНР в екзилі, голова Української Вільної Академії Наук, невтомний організатор українського культурного життя на еміграції, ініціатор багатьох видатних починань.

«Михайло Олексіевич Ветухів, — сказав у своїй промові на похороні Президент УНР в екзилі д-р Степан Витвицький, — як людина в суспільному житті, як громадянин, як політичний діяч, був класичним европейцем українського жанру. Був лицарем чести, правди, віри. Зовнішні події та удари сприймав не відрухами первісного інстинкту і безконтрольної примітивної людської

природи, а умів їх перетворити у суворенну мудрість і спокій людини, що опановує себе та своє оточення. Тими чеснотами керувався Михайло Олексіевич як високої міри державний муж. Його спокійні аргументи своєюдалекозорістю перевершували не раз складні національні питання і повертали рішення в бік національної рациї. Його політичний розум, його віймковий такт високо оцінювалися в тутешніх міродайних політичних колах, що не раз звертались за його порадою... Коли стоймо перед домовиною, то не можемо зrozуміти, чому в ній безповоротно замикається і кінчиться все те, що є. Ale є щось більше, як те, що тут замикається. Є сила, яка розриває отікови смерті, яка живе повсякчасно...»

ДМИТРО ЛЕВИЦЬКИЙ

15. червня 1959 помер у Лондоні від недуги серця Дмитро Левицький, голова Союзу українців у Великій Британії.

Покійний народився 3. листопада 1894 у Новій Українці (Херсонщина), середню й високу освіту здобув у Києві, закінчивши 1916 р. Історично-філологічний факультет Університету св. Володимира. Під час визвольних змагань був сотником у 4-й дивізії Армії УНР. Від 1921 по 1947 жив у різних країнах, безперервно працюючи для добра української справи, а тоді постійно переїжджав в Англію, де також брав активну участь у суспільно-громадському житті.

Серед інших суспільних обов'язків покійний виконував працю заступника голови КОУГЦУ, віце-президента Anglo-Ukrainського товариства та голови Громадського комітету у Великій Британії.

СВІДЧЕННЯ НЕЗЛАМНОЇ БОРОТЬБИ

Накладом Української видавничої спілки в Лондоні вийшла книга

С. МЕЧНИКА ПІД ТРЬОМА ОКУПАНТАМИ

Книга являє собою спогади українського революціонера-підпільника і охоплює, головним чином, події другої світової війни: марш українських підпільників із Західної України на осередні й східні землі нашої Батьківщини, зростання революційного руху під німецькою окупацією, боротьбу українського народу за свою суворенність.

Перед читачем розгортається широка картина бойового взаємнення українців з різних земель, які, об'єднані однією великою метою, започаткували новий період нашої історії.

Автор — активний підпільник, учасник цих геройческих змагань нашого народу. Простими словами, нотуючи хронікально подію за подією, оповідає він про свій трудний шлях в умовах постійної небезпеки, що чигала на наших борців з-за кожного рогу.

Скупими, проте влучними рисами окреслено у книзі цілу низку відданих борців — тих, які полягли в боротьбі за незалежну Україну, і тих, які живуть і борються по цей день: Дмитра Мирона, Івана Климова-Легенду, Дмитра Маївського, Ярослава Старуха, Дмитра Грицая, Степана Бандери, Ярослава Стецька та багатьох інших.

Книга С.Мечника це вразливе свідчення про тих, хто провадили й провадять далі боротьбу за нашу незалежність, свідчення про незламність нашого народу, що перетривав у віках усі лихоліття і кінець-кінецьм спільним зусиллям здобуде свою суворену державу.

Адреса видавництва:

Ukrainian Publishers Ltd. 237, Liverpool Road, London, N. 1 England

В одній прикрій справі

. У лондонському суспільно-політичному і науково-літературному місячнику «Визвольний шлях», кн. 11/59 (133), листопад 1958, з'явилається одна рецензія проф. В. Державина, літературного редактора цього журналу і нашого колишнього постійного співробітника. На стор. 1305, наприкінці рецензії автор дозволив собі у зневажливому тоні згадати про «славнозвісне подружжя Костецьких», що і само з себе, і, тим більше, в загальному контексті речения звучало цілком недвозначно. Ба, недвозначність автор сам тут же ще підкреслив, назвавши в доданій до фрази фусноті відому антологію перекладів Елізабет Котмаер „Weinstock der Wiedergeburt“ — «скандалальною колекцією літературних блазнів», при невиразному застереженні, мовляв, серед цієї «колекції» появлено й творчість «кількох справжніх поетів».

Таким чином, було завдано прилюдної образи іншомовній поетці, відомій з самого прихильного й уважного ставлення до поетичної культури нашого народу і з того, що вона цю нашу культуру активно пропагує при кожній нагоді серед своїх земляків.

Негідна вихватка людини з науковим титулом професора викликала, самозрозуміло, обурення серед літературних кіл української еміграції і, зокрема, серед нашого читання. І. Сапіга, редактор «Україна і Світ» відразу зареагував на цю вихватку листом, адресованим до головного редактора «Визвольного шляху» п. Г. Драбата. У листі було висловлено протест проти такого ставлення українського журналу до прихильних нам чужинців.

У відповідь на ім'я п. Сапіги надійшов від п. Драбата лист, датований 29. 12. 1958. Редактор «Визвольного шляху», на жаль, не виявив конечної в таких випадках прямоти і бажання висловити своє дійсне ставлення до безпредметності події, яка стала на сторінках редактованого ним журналу.

У листі п. Драбата були слідні дві тенденції: 1) по змозі «м'якше» витлумачити написане проф. Державіним, переклавши вагу цього написаного на український складник «славнозвісного подружжя» і 2) перекласти відповідальність за виступ з редакції на самого проф. Державина, що, зокрема виявилося в такому реченні: «...вислів проф. Державина належить йому, а не ред. „В. Шл.“, і він за нього несе відповідальність як літературний критик, а одночасно як редактор літературного відділу „В. Шл.“».

Звертало на себе увагу ще таке місце в листі п. Драбата: «... самі знаєте, бо редакційна праця Вам дуже добре відома, що кожний автор, друкуючи свої матеріали, мусить мати і свободу висловити свої думки чи погляди. Так є і в нашому журналі...»

Узявши це твердження за цире, п. Сапіга звернувся до редактора «Визвольного шляху» з новим листом з 20. 1. 1959., що для нього попросив застосувати цю зasadу — здійснити «свободу висловити свої думки чи погляди» і опублікувати його на сторінках «Визвольного шляху». З огляду на те, що його зформульовано як відкритий лист, друкуємо його тут у суттєвих витягах:

«Високоповажаний Пан

Редактор Г. Драбат

Лондон, Англія

Високоповажаний Пане Редакторе!

Дякую щиро за Вашого листа з 29. 12. 1958 р. На превеликий жаль, аж ніяк не можу погодитися з Вашими аргументами...

Пані Котмаер до української громади не належить, вона чужинка і, укладавши свою антологію перекладів, природно виходила все таки не з української рації, а з власних смаків і пепреконань спільноти, до якої вона належить. Тим часом, проф. Державин не тільки назвав її працю «скандалальною колекцією літературних блазнів», а її образив пані Котмаер особисто...

...Отже, тут ідеється вже не тільки про «особистий погляд» проф. Державина, а про образу прихильної до нас чужинки з боку українського критика і українського часопису.

Так само її щодо самої „колекції“. З 32 поетів, що їх пані Котмаер включила в свою антологію, 18 представлени також і в антології проф. Державина, виданій СУМОм. Це, отже, самою логікою речей, мали б бути поети безсумнівні. Крім того, в антології п. Котмаер є ще два поети, саме Віра Вовк і Богдан Нижанківський, яких в антології проф. Державина немає, але які, проте, відомі як симпатики середовища, що його Ви, Пане Редакторе, представляєте, і тому з погляду Редакції „Визвольного Шляху“ (всієї Редакції, а не тільки Редактора літературного відділу) також не мусили б належати до категорії „блазнів“). Таким чином, виходить 20 на 12. Простий математичний підрахунок говорить, що трудно погодитися з логікою, за якою менша величина визначає характер „блазнівства“ підбору, а більша — „віймок“ для „кількох справжніх поетів“...

Отже, безперечним, не викликаючим сумнівів у прихильників теперішніх писань проф. Державина „блазнем“ мав би... бути тільки п. Костецький одноосібно. І він і повинен би про це написати просто її одверто... І тоді ні в кого (в тому числі й у мене) не було б жадних застережень і заперечень, бо, повірте, що її я шаную право автора на висловлення власної думки і в редактованому мною журналі ніколи свободи вислову не обмежую. Зокрема, так було,

коли я надав місце випадам проф. Державина проти того ж самого п. Костецького на сторінках „Україна і Світ”.

... Якщо Редакція не має упередженъ противи пані Котмаер і цінує її працю для української літератури, а погляд проф. Державина на її діяльність є приватним, то Редакція захотіла б — оскільки йдеться про таку делікатну ділянку, як взаємини з чужинцями, — зробити про це виразне застереження. Така моя скромна думка. Вибачте.

I ще одне. Якщо дійсно йшлося б про свободу вислову автором своєї думки, чи не погодилися б Ви, Пане Редакторе, надрукувати цей лист у „Визвольному Шляху” у вигляді відкритого листа до Редакції? Я був би Вам за це дуже вдячний.

З правдивою до Вас пошаною
САПІГА

Ганновер, д. 20. 1. 1959.»

Ані цей лист не був опублікований, ані не з'явiloся ніяких застережень з приводу образливих висловлювань проф. Державина, ані взагалі з редакції «Визвольного шляху» не послідувало більш ніякої відповіді.

У цитованій рецензії проф. Державина має місце, до речі, ще така фуснота — до слова «жабри» (стор. 1304):

«До уваги антилітературних калібанів з „Українських Вістей”, „Нових Днів” тощо: це не русизм — Голоскевич віддає перевагу „жабрам” над „зябрами”.»

Що подвігнуло проф. Державина на такий раптовий спалах темпераменту, ми не знаємо. Наскільки нам відомо, ані «Українські вісті» в Н. Ульмі, ані «Нові дні» в Торонто, ані хтобудь із «тощо» не висловлювався виразно на користь «зябрів» супроти «жабрів». Але справа, звичайно, не в тому, а в цьому потрясаючому новотворі: «антилітературні калібани».

Як загально відомо, Калібан у прямому розумінні це дійова особа з п'єси Шекспіра «Буря», півлюдина, півпотвора, в переносному ж розумінні — це синонім для особи, що їй чужа будь-яка культура, ба й будь-які риси цивілізованості. Те, що термін безпідставно застосовано до співпрацівників українських часописів, лежить на відповіальнosti «Визвольного шляху» (чи пак — на відповіальності «літературного критика, а одночасно редактора літературного віddілу» журналу). Дозволимо тут від себе лише нагадати, що відсутність цивілізованих звичок характеризується, зокрема, тим, що коли особа цього роду когось образить, то не тільки не вважає за потрібне вибачитись, а й взагалі зберігає в подальшому мовчанку так, наче нічого не сталося.

Чи не слід було б, отже, шукати «калібанів» десь ближче, ніж у Н. Ульмі чи в Канаді?

Хочемо тут наприкінці поставити справу в принциповій площині.

«Визвольний шлях» діє в орбіті ОУН під керівництвом п. С. Бандери. До цього середовища ми завжди зберігали колегіальну лояльність, як зберігаємо її супроти кожного українського незалежницького середовища. Як свідчення можемо навести хоча б німецькомовний звіт Е. К. про подорож п. Ярослава Стецька на Формозу («UiC», зош. 16, 1956, стор. 72).

Дозволяємо собі висловити, зо свого боку, пerekонання, що образа на адресу пані Елізабет Котмаер на сторінках «Визвольного шляху» перевувала в суперечності з інтенціями проводу ОУН закордоном. На такий висновок нас управляють ті кілька доброзичливих відгуків на працю пані Котмаер, які з'явилися в офіціозі організації, мюнхенському тижневикові «Шлях перемоги»: про переклад поезії Б. I. Антонича в антології „Religiöse Lyrik des Abendlandes“ Йоганнеса фон Гюнтера (різдвяне число «ШП» 1959), про згадану тут антологію самої пані Котмаер («ШП» з 5. квітня ц. р.), про її статтю, стосовну культурного життя української еміграції, в журналі „Integration Bulletin International“ («ШП» з 19. квітня ц. р.).

Але тим більш прикро нам — як понадпартійним громадянам великої української еміграції, — що особи, цілковито випадкові з погляду славної історії ОУН часів підпілля та активної збройної боротьби, використовують її екзильну пресу для безвідповідального зведення особистих порахунків. І особливо прикро це нам у випадку проф. Державина, який друкувався в нас протягом багатьох років існування «Україна і Світ», а тепер заповзяється діяти на шкоду нашим культурним взаєминам з інтелектуалами інших націй, — і то зо сторінок часопису, з яким ми бажали б зберегти в усіхому разі коректні відносини.

І в усіхому так само разі, висловлюючись в іншому місці даного зошита «UiC» («У дзеркалі преси») в обороні п. I. Костецького, ми відразу застерігаємося, що не утогоожнемо позиції редакції «Шляху перемоги» з суб'ективними висловами згаданих вище випадкових осіб. На ті факти 1956 року ми свого часу утримались реагувати, бо все таки сподівалися, що проф. Державин знайде в собі мужні імпульси для проведення межі між особистими мотивами та речами засадничими. Не зважаючи, до речі, й на випад проти особи редактора «UiC», який містився у відкритому листі проф. Державина («Шлях перемоги» з 29. 1. 1956), ми після того запросили були його до участі в черговому зошиті нашого журналу. Але тепер, після недостойної витівки проф. Державина у «Визвольному шляху», ми висловлюємо своє ставлення також і до згаданих справ 1956.

(«UiC»)

I N H A L T

	Seite
H. L. — Der Dahingegangene (Zum Gedächtnis des Papstes Pius XII.)	1
Rev. Dr. Boghdan Kurylas — Verkünder der Einigung der Christen (Über Papst Johannes XXIII.)	4
Nikolaj Gogol über das Ukrainertum und den Katholizismus	7
Illja Sapiha — Die Wege der heutigen Orthodoxen Kirche (3. Auf- satz)	13
Marta Kalytowska — Ein Lied, das rauscht	25
Boghdan Boytschuk — Gedichte	25
Genia Wassylkiwska — Gedichte	25
Boghdan Tymisch Rubtschak — Gedichte	26
Dmytro Wakarow — Das Herz	27
José Maria de Hérédia — Ein Sonett in der Übertragung von B. Ku- rylas	27
Pax Ucrainae Poëticae (Ukrainische Volkslieder, Gedichte von Schew- tschenko, Lessja Ukrainka und Iryna Schuwarska-Schumylo- wytzsch in englischen und deutschen Übertragungen)	28
Ezra Pound — Canto XLV (in der ukrainischen Übertragung von E. G. Kostetzky und der polnischen von Jerzy Niemojowski)	30
William Shakespeare — Macbeth (Fragmente in der Übertragung von T. Osmatschka)	46
M. Orest — Aus den Aufzeichnungen im Notizbuch	68
Oleksa Isarskyj — Über Rolf Bongs	69
Rolf Bongs — Eine Fußspur in Taranowka	71
J. H. — Über die ukrainische Geigerin Oksana Simowytsch	75
S. Y. Protsiuk — Zur Problematik der heutigen Ingenieurausbildung	76
Prof. J. Hryhorijiw — Die Ukraine im Licht der neuesten sowjeti- schen Quellen (Schluß)	84
Kritik und Bibliographie (Buchbesprechungen von E. K. und E. G. Kostetzky)	93
Randbemerkungen	115
Nachrufe	117
Redaktionelles	119

Ціна подвійного числа:

В Німеччині — 4,00 НМ; в США — 1 ам. долляр; у Британії — 5 англ. шилінгів